

10 Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Навчальний посібник
для студентів історичного факультету

Укладач Рогожа М. М.

Умань
ПП Жовтий О. О.
2011

УДК
ББК
С

Рецензенти: кандидат історичних наук, професор Кузнець Т.В. (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини),
кандидат історичних наук, доцент Скус О.В. (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини).

Рогожа М. М. Історія української діаспори : навчальний посібник. –
Умань : ПП Жовтий О.О., 2011. – 150 с.

Історія української діаспори
Навчальний посібник для студентів історичного факультету
Укладач Рогожа М.М.

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
УДПУ імені Павла Тичини
Протокол № 4 від 3 листопада 2011 р.
Затверджено на раді історичного факультету УДПУ імені Павла Тичини
Протокол № 4 від 29 листопада 2011 р.

...а тут ... жінки родя діти під клоаками залізниці, на лавках III класи, вони жовті, як віск, зелені, як трава, здихають, як мухи...

Така утеча така страшна, що видиться, як би за мужиками татари гналися... Все то для дітей! Вони такі змучені, так зморені, з підпухлими очима, що жаль на них дивитися.

Як стануть громадою перед поїздом, то видно цілий ліс тих пальчиків і цілий квітник цікавих очей. За ними мами помучені, порубані на кавалки, що в голові мають найменші образи з села, а на лиці ривців від сліз, як весняне поле. По боках сильні, зеленкуваті мужики, що розповідають якомусь панкові ціль своєї еміграції. Якийсь, що має волосся сиве і тверде, як з ниточок стали, висуває чорну руку перед панка і каже: «Шукаємо, пане, плуга, аби піддержати чепіги!» І ніхто їх не розуміє, ніхто їх не знає, лишень один Бог хіба.

Василь Стефаник

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	7
СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ ДИСЦИПЛІНИ	12
ТЕМИ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ»	13
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	25
СТАТИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ СТАНОМ НА КІНЕЦЬ 2004 р.	26
МАТЕРІАЛИ ДО КУРСУ	29
ДОДАТКОВА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ	128
ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ	137
РОЗДІЛ «МАТЕРІАЛИ ДО КУРСУ»:	
ЩО ОЗНАЧАЄ ПОНЯТТЯ «УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА»	29
ДЖЕРЕЛА ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ	33
ТИПОЛОГІЯ ОСНОВНИХ ДІАСПОРНИХ ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНЦІВ	38
ЗАХІДНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА	
ПІВНІЧНА АМЕРИКА, США	38
КАНАДА	47

АРГЕНТИНА	57
БРАЗИЛІЯ	61
АВСТРАЛІЯ і НОВА ЗЕЛАНДІЯ	66
ЗАХІДНА ЄВРОПА	
АВСТРІЯ	72
ВЕЛИКОБРИТАНІЯ	79
НІМЕЧЧИНА	83
ФРАНЦІЯ	89
СЛОВАЧЧИНА	91
СХІДНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА	
БІЛОРУСЬ	96
МОЛДОВА	98
РОСІЯ	101
КАЗАХСТАН	109
АЗЕРБАЙДЖАН	111
АЗІЯ	112
КИТАЙ	114
ПАЛЕСТИНА й ІЗРАЇЛЬ	118
ВІД ПЕРШИХ КОНТАКТІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ	120
ДІАСПОРА І КУЛЬТУРА	124

ВСТУП

Актуальність і завдання наукового вивчення «Історії української діаспори», її значення для підготовки кадрів

У вузівській програмі підготовки фахівців спецкурс може посідати значне місце. Вивчення історії української діаспори – впливовий чинник формування національної свідомості, патріотизму молоді, складова частина національно-державного і духовного відродження України.

Мета курсу – дати загальне уявлення студентам про минуле і сучасне української діаспори як частини українського народу, яка, не зважаючи на віддаленість у часі і просторі від свого коріння, зберегла спорідненість зі своїм народом.

Завданнями курсу є: засвоєння студентами реальних історичних масштабів та умов утворення українських спільностей у зарубіжному світі, місць переважного їх поселення, загальної картини розміщення українців за кордоном; ознайомлення з культурними надбаннями української діаспори, які раніше ігнорувалися і навіть послідовно очорнювалися.

ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

„ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ”

для денного відділення

Загальна характеристика курсу	Освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів ECTS:3	галузь знань: 0203 - гуманітарні науки	Лекції – 24 год. Семінарські заняття – 16 год. Самостійна та індивідуальна робота – 68 год.
Модулів – 2	спеціальність: 8.02.03.0201-історія освітньо-кваліфікаційний рівень - магістр	

для заочного відділення

Загальна характеристика курсу	Освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів ECTS:3	галузь знань: 0203 - гуманітарні науки	Лекції – 10 год. Семінарські заняття – 4 год. Самостійна та індивідуальна робота – 94 год.
Модулів – 2	спеціальність: 8.02.03.0201-історія освітньо-кваліфікаційний рівень - магістр	

Орієнтовна схема оцінювання за 100-бальною шкалою з курсу

«Історія української діаспори»

Денна форма навчання

Модуль 1											ІНДЗ (реферат)
ЗМ 1				ПК за ЗМ 1	ЗМ 2					ПК за ЗМ 2	
T1	T2	T3	T4		T1	T2	T3	T4	T5		
5	5	5	5	10	5	5	5	5	5	15	30
Всього: 100 балів											

Заочна форма навчання

Модуль 1											ІНДЗ (реферат)
ЗМ 1				ПК за ЗМ 1	ЗМ 2					ПК за ЗМ 2	
T1	T2	T3	T4		T1	T2	T3	T4	T5		
10		10	10	10	10		10	10	10	10	10
Всього: 100 балів											

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ»

Тема I. Українська еміграція – особливе явище в історії нашого народу

Еміграція як соціально-економічне і політичне явище. Причини еміграції. Вплив історичних періодів та епох на українську еміграцію та її поява на міжнародній арені.

Відсутність української державності як істотна особливість, що позначилася на формах еміграції.

Сучасні види еміграції з України.

Тема II. Перша хвиля української еміграції

Еміграція українців до інших держав як давнє історичне явище.

Запорозькі козаки, їх перехід в інше підданство, найми на військову службу. Поява українців в Туреччині не з власної волі. Поповнення рядів вигнанців після Полтавської битви 1709 р. у Бесарабії та Франції.

Перша еміграційна хвиля, масове переселення українців з малорозвинутого регіону Австро-Угорщини та відсталого аграрної провінції Росії. Характеристика першої хвилі трудової еміграції, її хронологічні рамки.

Поява української діаспори. Поняття діаспори, її класична форма – імміграція.

Українська діаспора в Канаді, США, Бразилії, Аргентині, європейських країнах. Східна діаспора. Західна діаспора. Участь українців в політичному житті країни поселення.

Тема III. Друга хвиля української еміграції

Початок другої хвилі української еміграції, її хронологічні рамки. Основні мотиви виїзду українців за кордон. Розмежованість українців між чотирьома сусідніми державами.

1. Поява масової політичної еміграції.

2. Особливості другої української еміграційної хвилі в Канаді в роки Першої світової війни.

3. Західна орієнтація еміграційної хвилі в перші повоєнні роки. Країни розселення українців – Чехословаччина, Польща, Німеччина та ін. Політичні емігранти зі Східної України та трудові емігранти із західноукраїнських земель. Інтенсивність виїзду українців за кордон протягом окремих періодів другої еміграційної хвилі.

4. Культурно-освітні установи української діаспори в країнах поселення. О. Кошиць, В. Авраменко, О. Архипенко.

Діаспора як результат насильницького виселення і загрози геноциду, дії економічних і географічних чинників.

Тема IV. Третя хвиля української еміграції

Третя, політична хвиля української еміграції, її хронологічні рамки.

Возз'єднання українських земель, примусова колективізація, депортація та репресії на західноукраїнських землях.

Друга світова війна, військовополонені, масове вивезення українців на примусові роботи до Німеччини, табори для переміщених осіб.

Строката характеристика українців в таборах для переміщених осіб.

Договір Польщі і СРСР 1944 р. про взаємний обмін польським і українським населенням в 1944-1945 рр. Операція «Вісла». Перші кроки

українців у відродженні культурно-національного життя в Польщі. Польська асоціація українознавців.

Прибуття значної кількості переміщених осіб до США та розселення їх в 42 штатах. Поповнення ними різноманітних громадських та політичних організацій українського зарубіжжя. Український науковий інститут при Гарвардському університеті.

Громадський Комітет сприяння українському мистецтву. Спільні науково-мистецькі акції університетів та культурно-наукових центрів США та України.

Розселення українців в Канаді після Другої світової війни, створення Ліги визволення України. Українці і урядова політика багатокультурності. Участь української громади в громадсько-політичному житті Канади. Роман Гнатишин.

Світової слави канадський митець Василь Курилик. Символ української громади в Канаді.

Союз українців у Британії (СУБ), Об'єднання українців у Великобританії (ОУВ), Український центральний громадський комітет у Франції (УЦГКФ) Центральне представництво українців у Франції (ЦПУФ). Діяльність у Великобританії та у Франції жіночих, молодіжних, культурологічних та просвітянських організацій, створених українською еміграцією. Діяльність НТШ у Сарселі, видання з 1955 по 1959 рр. десятитомної Енциклопедії українознавства. Науковий проект-підготовка семитомної «Енциклопедії української діаспори.» Заснування одного з наймолодших наукових центрів української діаспори в Західній Європі – філіалу Римського українського католицького університету (УКУ) (1979).

Культурно-мистецькі товариства і преса української спільності у Франції та Великобританії.

Особливості розселення українців третьої хвилі еміграції в Румунії, підготовка в Україні спеціалістів для українських шкіл в Румунії.

Українські поселенці в Чехії, Словачії, Югославії, Німеччині.

Тема V. Четверта хвиля еміграції

Після набуття Україною незалежності розпочалась четверта хвиля української еміграції, яка пов'язана, в першу чергу, із соціально-економічними умовами. Переважна більшість тих, хто виїхали – науковці та заробітчани. За останні 10-12 років Україну покинуло більше 7,0 мільйонів чоловік. Характерним для нової хвилі еміграції є те, що не всі переселенці офіційно емігрували за кордон, частина з них перебуває там нелегально.

Сьогодні декілька мільйонів українців працює в Росії, 300-400,0 тисяч – у Білорусі, 500,0 тисяч – у Португалії, 350,0 тисяч – у Греції, у США – біля одного мільйона, у Канаді – трохи менш мільйона (не враховуючи попередні хвилі еміграції), у Німеччині – 450,0 тисяч.

Названі цифри – офіційні, проте реальні – значно більші.

За приблизними даними за межами України проживають понад 15,0 мільйонів українців. У Росії – 10, Канаді та США – по 1 мільйону, Білорусі – 1,5 мільйони, Польщі – 400,0 тисяч, Португалії, Іспанії, Аргентині – по 300,0 тисяч, Бразилії – 500,0 тисяч, Молдові – 650,0 тисяч, Казахстані – 700,0 тисяч тощо.

У багатьох країнах світу закордонні українці об'єднались в громадські організації з метою збереження своєї ідентичності, мови, культури, традицій.

Тема VI. Східна українська еміграція

Українські переселення в Московщину в XVI-XVII ст. Перші політичні в'язні – українці в Сибіру. Використання культурного потенціалу України протягом XVII-XVIII ст. В державно-політичній, військовій, релігійній,

освітній, мистецькій сферах життя Московської держави та Російської імперії. Європеїзація Москви українським культурним впливом.

Заселення українцями Слобожанщини, Донщини, Поволжя, Кубанщини (Малиновий Клин), Сибіру (Сірий Клин), Далекого Сходу (Зелений Клин). Українці в Москві та Санкт-Петербурзі.

Утворення на базі 24 національних українських районів Далекого Сходу Зеленої України як прагнення створення власної державності. Масовий розстріл українців Далекого Сходу в 1923-1924 рр. в Читі за «спробу відірвати Далекий Схід від Росії».

Відродження національно-культурного життя української Східної діаспори в період «українізації» : відкриття вищих навчальних закладів, технікумів, українських шкіл, вихід українських газет, становлення видавництв «Червоний прапор».

Придушення паростків національного пробудження адміністративною системою.

Масові депортації українських повстанців, вояків ЧУГА, махновців, священиків УАПУ, петлюрівців, членів українських політичних партій, куркулів, учасників повоєнного визвольного руху на західноукраїнських землях, дисидентів.

Відродження українства в державах колишнього Союзу. Вплив на ці процеси демократичних перетворень в країнах проживання.

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ ДИСЦИПЛІНИ

Відповідно до навчальної програми курсу „Історія української діаспори” на вивчення дисципліни передбачено 108 годин для ОКР «Магістр».

Структура залікового кредиту курсу „Історія української діаспори”

Тема	Лекції	Семінарські заняття	Самостійна та індивідуальна робота	Разом
1	2	3	4	5
Змістовий модуль 1.				
Вступ. Предмет курсу „Історія української діаспори”	2	—	4	6
Українська діаспора як історичне, соціальне та демографічне явище	2	1	6	9
Причини, умови та етапи формування українських діаспорних груп	4	1	8	13
Стан та тенденції розвитку української діаспори	4	2	8	14
Змістовий модуль 2.				
Українська діаспора на пострадянському просторі	2	2	8	12
Українці в сусідніх державах - Польщі, Словачії, Угорщині, Румунії	2	2	8	12
Українська діаспора країн Америки	2	2	10	14
Українці в країнах Центральної та Західної Європи й інших частинах світу	4	4	10	18
Українські заробітчани в зарубіжжі у 1990—2010 рр.	2	2	6	10
УСЬОГО	24	16	68	108

**Структура залікового кредиту курсу „Історія української діаспори”
З.Ф.Н.**

Тема	Лекції	Семінарські заняття	Самостійна та індивідуальна робота	Разом
1	2	3	4	5
Змістовий модуль 1.				
Тема 1. Вступ. Предмет курсу „Історія української діаспори”	2		10	12
Тема 2. Українська діаспора як історичне, соціальне та демографічне явище			12	12
Тема 3. Причини, умови та етапи формування українських діаспорних груп	2		10	12
Тема 4. Стан та тенденції розвитку української діаспори	2		10	12
Змістовий модуль 2.				
Тема 1. Українська діаспора на пострадянському просторі		2	10	12
Тема 2. Українці в сусідніх державах - Польщі, Словачії, Угорщині, Румунії			12	12
Тема 3. Українська діаспора країн Америки	2		10	12
Тема 4. Українці в країнах Центральної та Західної Європи й інших частинах світу		2	10	12
Тема 5. Українські заробітчани в зарубіжжі у 1990—2010 рр.	2		10	12
УСЬОГО	10	4	94	108

ТЕМИ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема семінару: Українська еміграція як соціально-економічне та політичне явище.(4 год.)

План семінару №1-2

1. Еміграція як явище, її сутність.
2. Соціально-економічні та політичні умови еміграції.
3. Чотири хвили української еміграції. Українська діаспора до 2010 р.

Список джерел та літератури до теми:

- Аблицов Віталій. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. – К.: КИТ, 2007. – 436 с.
- Віднянський С.В., Сюсько І.М. Українці за рубежом //Український історичний журнал (далі УІЖ). – 1991. – №5. – С.86 – 95.
- Заставний Ф. Українська зарубіжна діаспора //Дзвін. – 1991. – №8. – С. 83 – 88.
- Ігнатів В.О., Школьник В.М. Українська діаспора: проблеми і перспективи //Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №10. – С.8 – 17.
- Ігнатів О.В., Школьник В.М. Українська церква на чужих теренах: Роль релігії в становленні етнічної самосвідомості першої хвили української еміграції //Трибуна. – 1993. – №3. – С. 18 – 19.
- Історія України. – К., 1997. – С. 137 – 145, 159 – 165, 406 – 407.
- Історія України: нове бачення. – К., 1996. – Т.1. – С. 219 – 262, 263 – 279, 308 – 325. – Т.2. – С. 469 – 471.
- Камінський Є. Мова одна та зрозуміти нас важко (Про контакти України з діаспорою) //Голос України. – 1992. – 16 вересня (чит.зал.№1.)
- Кошиць О. З піснею через світ (Матер. для вивч. політ. й культ. життя першої укр. еміграції (1914-1918) //Україна. – 1989. – №27. – С.21; № 28. – С.15-17; №29. – С. 18-20.
- Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // УІЖ. – 1991. - №3. – С.97-107.
- Макар Ю.І., Макар О.Ю. Розселення українців у світі //Трибуна. – 1991. – №2. – С. 30 – 31.
- Маруняк В. Українська еміграція. – К., 1998. – Т.2.
- Марченко Н. Чужина не була для нас солодом //Трибуна. – 1993. – №11 – 12. – С. 32-33.
- Михайленко А. Дорога до кургану згоди //Україна. – 1992. - №11. – С.12-13. (Українці в світі) (чит.зал.№2)
- Полонська Н. Історія Україн. – К., 1995. – Т.2. – С. 76, 80, 90.
- Січинський В. Чужинці про Україну. - Львів, 1991. – С. 36 – 38, 62 – 63.
- Словник іншомовних слів. – К., 1974. – С. 221, 248.

- Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. Том 15 – К.: видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
- Українська діаспора, розміщення і чисельність. (Довідка) //Політика і час. – 1991. – №3. – С.88 – 89.
- Уткін О.І. Релігійні центри та організації української діаспори в країнах Заходу // УІЖ. – 1992. – №9. – С. 45 – 54.
- Шатульський М. Вони були перші ... //Україна. – 1991. – №8. – С. 25 – 28. (чит.зал.№2.)
- Юричко В. Обнімітесь брати мої //Київська старовина. – 1992. – №1. – С.115 – 117. (чит зал №2.)

Тема семінару: Українська діаспора в європейських країнах(4 год.)

План семінару №3-4

1. Українці в західноєвропейських країнах.
2. Українці в Східній і Південно-Східній Європі.
3. Культурне життя української діаспори в Європі.

Список джерел та літератури до теми:

- Абліцов Віталій. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. – К.: КИТ, 2007. – 436 с.
- Бублик В. Українська еміграція в Німеччині: минуле і сучасне //Слово і час.-1992.-№5. - С.51-54 (чит.зал.№2).
- Бурку І., Малиновська О. Українці в Югославії //Трибуна.-1991.-№8.- С.14-16.
- Васильєва Л.Д. Українська діаспора у Польщі // УІЖ. – 1992. -№10. - С.54-62.
- Васильєва Л.Д. Українці в Польщі //Трибуна.-1991.-№7.-С.26-27.
- Васильєва Л.Зруйновані святині: Про долю укр.церков у Польщі //Людина і світ.-1993.-№8-9.-С.33-34.
- Геврик Т. Церковна архітектура української діаспори //Пам'ятки України.-1991. - №4. - С.34-37 (чит.зал. №1)
- Дзелінський Р. Полювання на ікони (Про долю укр.церкви у Польщі) //Людина і світ. – 1993. - №8 – 9. – С.31 – 32.
- Історія України. – К.,1997. – С.411 – 414.
- Історія України: нове бачення. – К.,1996. – Т.2. – С.480-485.
- Історія української культури. – К., 1994. – С.556-568,584-585,586,589-591, 646-647.
- Ковач І. Нелегка весна відродження: (Українці в Румунії) //Політика і час.-1993. - №2.- С.95-96.
- Коптілов В. У Франції: (Про українознавство у країні) //Слово і час. – 1993.- №2. – С.8-12. (чит.зал. №2)
- Культура і побут населення України. – К., 1993. - С.259-261,263-264.
- Макаренко М. Вірю: так і буде: (Укр. Вільний Ун-т у Мюнхені) //Україна. – 1991. - №26. – С.10. (чит.зал.№2)

- Михайленко А. Там, під небом чужим: Наші в Англії //Україна. – 1991. – №23. – С.40 – 43; №24. – С.38 – 41; №25. – С.38 – 41; №26. – С.45-48. (чит.зал.№2)
- Михальчук В. Українська бібліотека в Парижі //Київська старовина.- 1993.- №4. - С.79-82. (чит.зал.№2)
- Музь Р. Найстаріша українська діаспора (в Югославії) //Слово і час.- 1993.- №2.- С.86-87. (чит.зал.№2)
- Мушинка Л. Русини-українці Пряшівщини на краю загибелі? //Трибуна. – 1991. – С.12-15.
- Пані Дарина розказує ... (голова Союзу українок у Франції Д.Трендяк) //Українська культура. – 1992. – №5. – С.12. (чит.зал.№2)
- Панько С. А в Угорщині як? ... (Про Асоціацію українців Угорщини) //Слово і час. – 1992. – №4. – С.60 – 62 (чит.зал.№2)
- Парнашинська Л. Ключі до шведського «раю» //Україна. – 1991. – №22. – С.20 – 21. (чит.зла.№2)
- Пилипів І. Русини з Воеводини (З історії еміграції укр. в Югославію) //Наука і суспільство. – 1990. – №6. – С.33 – 35. (чит.зал.№2)
- Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – 260 с.
- Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. Том 15. – К.: видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
- Сейм В. «Бо йду до коріння свого» (Укр. в Великобританії)» Україна. – 1991. – №10. – С.28 – 29. (чит.зал.№2)
- Трухан Мирослав Українці в Польщі після другої світової війни (1944-1984). – Нью-Йорк, 1990. – 404 с.
- Українська культура: історія і сучасність. – К., Львів, 1994. – С.288-314, 326-341, 356-398.
- Українські митці зарубіжжя // Наука і суспільство. – 1991. – №1. – С.36 – 37 (чит.зал.№2)
- Цвентрош Г. За вільну й незалежну: Укр. питання у Швейцарії періоду Першої світової війни //Дзвін. – 1992. – №3 – 4. – С.117 – 124.

Тема семінару: *Українці на американському континенті(4 год.)*

План семінару №5-6

1. Розселення українців в США, Канаді та Австралії.
2. Українська діаспора в країнах Південної Америки.
3. Громадсько-політичні об'єднання та мистецькі колективи українців.

Список джерел та літератури до теми:

- Аблицов Віталій. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. – К.: КИТ, 2007. – 436 с.

- Австралія без Кенгуру: (Укр.в Австралії) //Україна. – 1991. – №2. – С.40 – 44; №3 – С.45– 48 (чит. зал. №2)
- Борис В.О. З історії української трудової еміграції з Галичини в Бразилію в 90-х рр. ХІХ ст. //УІЖ. – 1970. – №8. – С.68 – 70.
- Вакуленко П. «Не зможе тебе чужина приспати...» Укр.культ.діячі Австралії //Україна. – 1989. – №24. – С.12 – 13.
- Вакуленко П. Болюче повернення: (Укр.Австралії) // Київ. – 1993. – №3. – С.134 – 137. (чит.зал.№2)
- Вронська Т.В. Допомога українському народу громадськості США та Канади у роки другої світової війни // УІЖ. – 1992. – №3. – С.40 – 49.
- Гринюк С. Українські емігранти в Канаді (1896-1914 рр.) //Дзвін. – 1993. – №7 – 9. – С. 103 – 108.
- Декор Л. «...Я гордий свідомості того, що – українець» (Провідний політик Канади, лідер ліберальної партії провінції Альберта) //Україна. – 1993. – №9. – С.14-15. (чит.зал.№2).
- Дібрівний І. Нашого квіту...в Австралії // Україна. – 1992. – №1. – С.17. (чит.зал.№2).
- Дмитро Нитченко: життя навпіл: Патріарх першої генерації укр.в Австралії // Всесвіт. – 1992. – №5 – 6. – С.168 – 171 (чит.зал.№2).
- Дражевська Л. Перші кроки нестрілених українців у повоєнній Америці // Слово і час. – 1991. – №10. – С.28 – 34 (чит.зал.№2).
- Драч І. Канада – українська сторона // Вітчизна. – 1991. – №6. – С.2 – 3.
- Євтух В.Б., Ковальчук О.О. Українські канадці: проблеми соціально-демографічної інтеграції (До 100-річчя укр. еміграції в Канаді) //УІЖ. – 1991. – №8. – С.64 – 74.
- Євтух В.Б., Ковальчук О.О. Українці в Канаді. – К.,1993.-144с.
- Живить рідну науку й культуру: Канад.ін-т. укр.студій // Україна. – 1993. – №21. – С.15 (чит.зал.№2).
- Жлуктенко Ю.О. Українська мова на лінгвістичній карті Канади. – К.,1990. – 176 с.
- Закревська Я. Бразилійська Україна зблизька //Дзвін. – 1993. - №2 – 3. – С.129 – 134.
- Злупко С. Економічна наука українського зарубіжжя //Український квіт. – 1992. – Ч.3
- Зубанич Ф. Позичений континент (Док.новели про укр. Австралії) //Вітчизна. – 1993. – №1. – С.122 – 135; №2. – С.130 – 131; №3 – 4. – С.91 – 103; №5 – 6. – С.136 – 148; №7 – 8. – С.105 – 118 (чит.зал.№2).
- Зубанич Ф. Смереки в кленовому лісі: (Укр.еміграція в Канаді) //Вітчизна. – 1991. – №6. – С.126 – 154.
- Іваків А. Що таке молодий українець в Канаді? //Всесвіт. – 1991. - №11. – С.126 – 127.
- Ігнатов В. Людина великої сердечності й чесності (Генерал-губернатор Канади Р.Гнатишин) //Трибуна. – 1991. - №9. – С .23 – 32.

- Ігнатов В., Школьнік В. У пошуках щастя: До 100-річчя перших укр. поселень у Канаді //Політика і час. – 1991. – №3. – С. 83 – 88.
- Історія України: нове бачення. – К., 1995. – Т.2. – С.467 – 480.
- Камінський С. Українці в США //Політика і час. – 1991. - №12. – С.82 – 86.
- Киричук Н. Зберегти себе українцями: (Українці в Бразилії) //Україна. – 1992. - №4. – С.10 – 11 (чит.зал.№2).
- Климчук О. В чистій любові докраю (Біографія і значення діяльн. І.Огієнко на Україні і в Канаді) //Україна. – 1991. - №19. – С.16 – 20 (чит.зал.№2).
- Ковалюк Р. Перший український емігрант у США //Дзвін. – 1990. – №10. – С.155.
- Колянківський М. Василь Курилик-літописець українських поселень //Всесвіт. – 1989. – №9.
- Культура і побут населення України. – К., 1993. – С. 261 – 264.
- Кульчинський В. Навчання української мови в державних школах Бразилії // Всесвіт. – 1991. - №4. – С.221.
- Лещенко О.Л. З історії сільськогосподарських комун канадських поселень на Україні //УІЖ. – 1991. - №10. – С.58 – 69.
- Марунчак М. Історія українців Канади. – Вінніпег, 1991. – Т.1. – Т.2.
- Миронюк Г. Про що може повідати українсько-американська колекція //Всесвіт. – 1991. – №2. – С.170 – 180.
- Певний Б. Щоб вітер не завіяв слідів: (Укр.митець з Пн.Америци Я.Я. Гніздівський) //Україна. – 1990. – №23. – С.12 – 14 (чит.зал.№2).
- Повернення на Ітаку: З іст.капели бандуристів ім. Т. Шевченка (США) //Україна. – 1991. - №14. – С.30 – 31 (чит.зал.№2).
- Росинський О. Піонери Канади (Про українських переселенців) //Наука і суспільство. – 1991. - № 4. – С.21 – 24 (чит.зал.№2).
- Село спадщини української культури: (Альберта) //Всесвіт. – 1991. – №11. – С.4.
- Славутич Я. Українська поезія в Канаді (Критичний огляд) //Всесвіт. – 1991. – №11. – С.89 – 100.
- Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. Том 15 – К.: видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
- Українська культура: історія і сучасність. – Львів, 1994. – С.399 – 412.
- Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків: до 100-річчя прибуття перших укр.поселенців до Канади. – К., 1990. – 231 с.
- Українці в Австралії. – Мельбурн, 1998. – Т.2.
- Українці в Аргентині. – К., 1997.
- Українці в Детройті і Мічигані. – Детройт, 1988.
- Ціпко С. Українська колонізація Парани (Про українську еміграцію у Бразилії) //Всесвіт. – 1990. – №6. – С.152 – 155.
- Чернявський С.В. Американці українського походження: демогр.і соц.-екон. За оцінками вчених США //УІЖ. – 1991. – №4. – С.77 – 82.

- Шмулик К. Нашого квіту у Венесуелі //Україна. – 1992. – №1. – С.17. (чит.зал.№2)
- Шумський С. Майстер української кераміки //Україна. – 1991. – №13. – С.17. (чит.зал.№2).

Тема семінару: Українці східної діаспори (4 год.)

План семінару №7-8

1. Етапи міграції українців на території Російської імперії, згодом-Радянського Союзу.
2. Відродження етнічності українців східної діаспори.

Список джерел та літератури до теми:

- Абліцов Віталій. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. – К.: КИТ, 2007. – 436 с.
- Бабенко В.Я. Украинцы Башкирской АССР. – Уфа, 1990.
- Дзadzієв О.Б. Українське населення автономних республік Північного Кавказу //Народна творчість та етнографія. – 1989. – №5.
- Історія України. – К., 1997. – С.414 – 415.
- Історія України: нове бачення. – К., 1995. – Т.2. – С.485 – 488.
- Крип'якевич І.П. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст. – К., 1963.
- Культура і побут населення України. – К., 1993. – С.256 – 259.
- Курочкін О.В. Українські переселенці до Казахстану //Народна творчість та етнографія. – 1984. - №4.
- Мединський Е.М. Братські школи України і Білорусії в XVI-XVII ст. – К., 1958.
- Наулко В.І., Чорна Н.В. Динаміка чисельності українців у XVIII-XX ст. //Народна творчість та етнографія. – 1990. – №5.
- Руденко–Десняк О. Східна діаспора і усвідомлення нової ролі //Літературна Україна. – 1992. – 27 серпня.
- Сергійчук В. Українці в імперії //Культура і життя. – 1992. – 18 січня.
- Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. Том 15. – К.: видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
- Українська культура: історія і сучасність. – Львів, 1994. – С.342 – 355.
- Чижикова Л.Н. Кубанские станицы – М.,1976.
- Шпорт А.М. Хозяйство и традиционно-бытовая культура украинских переселенцев в Западной Сибири. – М., 1987.

**СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА
ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ
«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ»**

- Аблицов Віталій. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. – К.: КИТ, 2007. – 436 с.
- Австралія без Кенгуру: (Укр.в Австралії) //Україна.-1991.-№2.-С.40-44; №3-С.45-48 (чит.зал. №2)
- Бабенко В.Я. Українці Башкирской АССР.-Уфа, 1990.
- Борис В.О. З історії української трудової еміграції з Галичини в Бразилію в 90-х рр. ХІХ ст.//Укр.іст.журн.-1970.-№8.-С.68-70.
- Боровик Михайло. Століття українського поселення в Канаді (1891-1991). – Монреаль – Оттава – Канада, 1991. – 485 с.
- Бублик В. Українська еміграція в Німеччині: минуле і сучасне//Слово і час.-1992.-№5.-С.51-54 (чит.зал.№2).
- Бурку І., Малиновська О. Українці в Югославії //Трибуна.-1991.-№8.-С.14-16.
- Вакуленко П. «Не зможе тебе чужина приспати...»Укр.культ.діячі Австралії //Україна.-1989.-№24. - С.12-13.
- Вакуленко П. Болюче повернення: (Укр.Австралії)//Київ.-1993.-№3.-С.134-137. (чит.зал.№2)
- Васильєва Л.Д. Українська діаспора у Польщі//УІЖ.-1992.-№10.-С.54-62.
- Васильєва Л.Д. Українці в Польщі //Трибуна.-1991.-№7.- С.26-27.
- Васильєва Л.Зруйновані святині: Про долю укр.церков у Польщі //Людина і світ. - 1993.-№8-9.- С.33-34.
- Віднянський С.В., Сюсько І.М. Українці за рубежом ... //УІЖ. – 1991.-№5.- С.86-95.
- Вронська Т.В. Допомога українському народу громадськості США та Канади у роки другої світової війни//Укр.іст.журн.-1992.-№3.-С.40-49.
- Геврик Т. Церковна архітектура української діаспори//Пам'ятки України.-1991.-№4. - С.34-37 (чит.зал. №1)
- Гринюк С. Українські емігранти в Канаді (1896-1914 рр.)//Дзвін.-1993.-№7-9. - С.103-108.
- Декор Л. «...Я гордий свідомості того, що – українець» (Провідний політик Канади, лідер ліберальної партії провінції Альберта) //Україна.-1993.-№9.-С.14-15. (чит.зал.№2).
- Дзадзієв О.Б. Українське населення автономних республік Північного Кавказу //Нар.творчість та етнографія.-1989. - №5.
- Дзелінський Р. Полювання на ікони (Про долю укр.церкви у Польщі) //Людина і світ.-1993. - №8-9.- С.31-32.
- Дібрівний І. Нашого квіту...в Австралії//Україна.-1992. - №1.- с.17. (чит.зал.№2).

- Дмитро Нитченко: життя навпіл: Патріарх першої генерації українців в Австралії //Всесвіт.-1992.-№5-6.-С.168-171 (чит.зал.№2).
- Дражевська Л. Перші кроки недострілених українців у повоєнній Америці //Слово і час.-1991.-№10.-28-34 (чит.зал.№2).
- Драч І. Канада – українська сторона //Вітчизна.-1991.- №6. - С.2-3.
- Євтух В.Б., Ковальчук О.О. Українські канадці: пробл.соц.-демограф. інтеграції (До 100-річчя укр. еміграції в Канаді) //УІЖ.-1991.- №8.- С.64-74.
- Євтух В.Б., Ковальчук О.О. Українці в Канаді.-К.,1993.-144 с.
- Живить рідну науку й культуру: Канад.ін-т. Укр.студій//Україна. - 1993. - №21. - С.15 (чит.зал.№2).
- Жлуктенко Ю.О. Українська мова на лінгвістичній карті Канади. - К., 1990. - 176 с.
- Закревська Я. Бразилійська Україна зблизька//Дзвін. - 1993. - №2-3. - С.129-134.
- Заставний Ф. Українська зарубіжна діаспора//Дзвін.-1991. - №8. - С.83-88.
- Злупко С. Економічна наука українського зарубіжжя//Український квіт.-1992.-ч.3
- Зубанич Ф. Позичений континент (Док.новели про укр. Австралії) //Вітчизна.-1993.-№1.- С.122-135; №2. - С.130-131; №3-4.-С.91-103; №5-6.- С.136-148; №7-8. - С.105-118 (чит.зал.№2).
- Зубанич Ф. Смереки в кленовому лісі: (Укр.еміграція в Канаді) //Вітчизна. - 1991.-№6.- С.126-154.
- Іваків А. Що таке молодий українець в Канаді? //Всесвіт.-1991.-№11.- С.126-127.
- Ігнатов В. Людина великої сердечності й чесності (Генерал-губернатор Канади Р.Гнатишин) //Трибуна. - 1991.-№9. - С.23-23.
- Ігнатов В., Школьник В. У пошуках щастя: До 100-річчя перших укр. поселень у Канаді//Політика і час. - 1991.-№3. - С.83-88.
- Ігнатов В.О., Школьник В.М. Українська діаспора: проблеми і перспективи//Філософська і соціологічна думка. – 1991. - №10.- С.8-17.
- Ігнатов О.В., Школьник В.М. Українська церква на чужих теренах: Роль релігії в становленні етнічної самосвідомості першої хвилі української еміграції//Трибуна.-1993. - №3.- С.18-19.
- Історія України. – К., 1997. - С. 137-145, 159-165, 406-407.
- Історія України.-К., 1997. - С.414-415.
- Історія України.-К.,1997. - С.411-414.
- Історія України: нове бачення. – К., 1995. – Т.1.- С. 219-262, 263-279, 308-325.
- Історія України: нове бачення.-К., 1995. - Т2.- С.467-480, 480-485, 485-488.
- Історія української культури.-К., 1994. - С.556-568,584-585,586,589-591, 646-647.

- Камінський Є. Мова одна та зрозуміти нас важко (Про контакти України з діаспорою) //Голос України. – 1992. – 16 вересня (чит.зал.№1.)
- Камінський С. Українці в США//Політика і час. - 1991. - №12.- С.82-86.
- Киричук Н. Зберегти себе українцями: (Укр.в Бразилії)//Україна. - 1992. - №4. - С.10-11 (чит.зал.№2).
- Климчук О. В чистій любові до краю (Біографія і значення діяльн. І.Огієнко на Україні і в Канаді) //Україна. - 1991. - №19. - С.16-20 (чит.зал.№2).
- Ковалюк Р. Перший український емігрант у США//Дзвін. - 1990. - №10. - С.155.
- Ковач І. Нелегка весна відродження: (Українці в Румунії)//Політика і час.-1993. - №2.- С.95-96.
- Колянківський М. Василь Курилик-літописець українських поселень//Всесвіт. - 1989. - №9.
- Коптілов В. У Франції: (Про українознавство у країні) //Слово і час.- 1993.-№2.-С.8-12. (чит.зал. №2)
- Кошиць О. З піснею через світ (Матер.для вивч.політ.й культ.життя першої укр.еміграції (1914-1918)//Україна. - 1989. - №27.- С.21; №28.- С.15-17; №29. - С.18-20.
- Крип'якевич І.П. Зв'язки Західної України Росією до середини XVII ст. - К., 1963.
- Культура і побут населення України.-К., 1993.- С.256-264.
- Кульчинський В. Навчання української мови в державних школах Бразилії //Всесвіт.-1991. - №4. - С.221.
- Курочкін О.В. Українські переселенці до Казахстану //Нар.творчість та етнографія. - 1984. - №4.
- Лещенко О.Л. З історії сільськогосподарських комун канадських поселень на Україні//УІЖ.-1991.- №10.- С.58-69.
- Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналіт.структура //УІЖ. -1991.- №3.- С.97-107.
- Макар Ю.І., Макар О.Ю. Розселення українців у світі//Трибуна.-1991.- №2.-С.30-31.
- Макаренко М. Вірю: так і буде: (Укр. Вільний Ун-т у Мюнхені) //Україна-1991. - №26.-С.10. (чит.зал.№2)
- Марунчак М. Історія українців Канади.-Вінніпег.-1991.-Т.1.-Т.2.
- Маруняк В. Українська еміграція.-К., 1998.-Т.2.
- Марченко Н. Чужина не була для нас солодом//Трибуна.-1993.-№11-12 - С.32-33.
- Мединський Е.М. Братські школи України і Білорусії в XVI-XVII ст.- К., 1958.
- Мельник О. Джерела Шевченківського музею.//Укр. газета.-1999. - 23 груд.

- Миронюк Г. Про що може повідати українсько-американська колекція //Всесвіт.-1991.-№2.-С.170-180.
- Михайленко А. Дорога до кургану згоди //Україна.-1992.-№11.-С.12-13.(Українці в світі) (чит.зал.№2)
- Михайленко А. Там, під небом чужим: Наші в Англії//Україна.-1991.-№23.- С.40-43; №24.- С.38-41; №25- С.38-41; №26.- С.45-48. (чит.зал.№2)
- Михальчук В. Українська бібліотека в Парижі //Київська старовина.-1993.-№4.- С.79-82. (чит.зал.№2)
- Музь Р. Найстаріша українська діаспора (в Югославії) //Слово і час.-1993.-№2.- С.86-87. (чит.зал.№2)
- Мушинка Л. Русини-українці Пряшівщини на краю загибелі? //Трибуна.-1991.-№ 12.- С.12-15.
- Наулко В.І., Чорна Н.В. Динаміка чисельності українців у XVIII-XX ст. //Нар.творчість та етнографія.-1990.-№5.
- Пані Дарина розказує ... (голова Союзу українок у Франції Д.Трендяк) //Українська культура.-1992.-№5.-С.12. (чит.зал.№2)
- Панько С. А в Угорщині як?... (Про Асоціацію українців Угорщини) //Слово і час.-1992.-№4.- С.-60-62 (чит.зал.№2)
- Парнашинська Л. Ключі до шведського «раю» //Україна.-1991.-№22.- С.20-21 (чит.зла.№2)
- Певний Б. Щоб вітер не завіяв слідів: (Укр.митець з Пн.Америци Я.Я. Гніздівський) //Україна.-1990.-№23.- С.12-14 (чит.зал№2).
- Пилипів І. Русини з Воєводини (З історії еміграції укр. в Югославію) //Наука і суспільство.-1990.-№6. - С.33-35 (чит.зал.№2)
- Повернення на Ітаку: З іст.капели бандуристів ім. Т. Шевченка (США)//Україна.-1991.-№14.-С.30-31 (чит.зал.№2).
- Полонська Н. Історія Україн. – К., 1995.-Т.2 – с.76, 80, 90.
- Прокоп Дмитро. Українці в Західній Канаді. До історії їхнього поселення та поступу. – Едмонтон. - Вінніпег. - 1988.
- Росинський О. Піонери Канади (Про українських переселенців)//Наука і суспільство.-1991.-№4.- С.21-24 (чит.зал.№2).
- Руденко – Десняк О. Східна діаспора і усвідомлення нової ролі //Літературна Україна.-1992.-27 серпня.
- Сейм В. «Бо йду до коріння свого» (Укр. в Великобританії)»Україна-1991.-№10.- С.28-29. (чит.зал.№2)
- Село спадщини української культури: (Альберта) //Всесвіт.-1991.-№11.- С.4.
- Сергійчук В. Українці в імперії //Культура і життя.-1992.-18 січня.
- Січинський В. Чужинці про Україну. Львів, 1991.- С. 36-38, 62-63.
- Славутич Я. Українська поезія в Канаді (Критичний огляд)//Всесвіт.-1991.-№11.- С.89-100.
- Славутич Яр. Українська література в Канаді. – Едмонтон.-1992.
- Словник іншомовних слів. –К., 1974. – С. 221, 248.

- Тесля Іван, Юзик Павло. Українці в Канаді – їх розвиток і досягнення.- Мюнхен, 1968.
- Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище.-К., 1994.-260 с.
- Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. Том 15 – К.: видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
- Трухан Мирослав. Українці в Польщі після другої світової війни (1944-1984) - Нью-Йорк, 1990. – 404 с.
- Українська діаспора, розміщення і чисельність. (Довідка)//Політика і час.-1991.-№3.-С.88-89.
- Українська культура: історія і сучасність. - К., Львів, 1994.
- Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків: до 100-річчя прибуття перших укр.поселенців до Канади.-К., 1990. - 231с.
- Українські митці зарубіжжя //Наука і суспільство.-1991.-№1.- С.36-37 (чит.зал.№2)
- Українці в Австралії.-Мельбурн, 1998.-Т.2.
- Українці в Аргентині.-К., 1997.
- Українці в Детройті і Мічигані.-Детройт, 1988.
- Уткін О.І. Релігійні центри та організації української діаспори в країнах Заходу//УІЖ.- 1992. - №9. - С.45-54.
- Цвентрош Г. За вільну й незалежну: Укр. питання у Швейцарії періоду Першої світової війни//Дзвін-1992.-№3-4.- С.117-124.
- Ціпко С. Українська колонізація Парани (Про укр. еміграцію у Бразилії) //Всесвіт.-1990.-№6.- С.152-155.
- Чернявський С.В. Американці українського походження: демогр.і соц.-екон. За оцінками вчених США//УІЖ. – 1991. – №4. – С.77 – 82.
- Чижикова Л.Н. Кубанские станицы –М.,1976.
- Шатульський М. Вони були перші ... //Україна. - 1991.-№8. - С.25-28. (чит.зал.№2.)
- Шмулик К. Нашого квіту...у Венесуелі //Україна.-1992. - №1.- (чит.зал.№2)
- Шпорт А.М. Хозяйство и традиционно-бытовая культура украинских переселенцев в Западной Сибири.-М., 1987.
- Шумський С. Майстер української кераміки //Україна. – 1991. - №13. – С.17. (чит.зал.№2).
- Юричко В. Обнімітесь брати мої //Київська старовина. – 1992. - №1. – С.115-117.(чит зал №2.)

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Українська діаспора як історичне, соціальне та демографічне явище
2. Перспективи співпраці між діаспорою і Україною
3. Суспільно-громадське життя в діаспорі
4. Архіви, архівні фонди і книжкові колекції української діаспори
5. Українські періодичні видання в діаспорі
6. Мистецькі здобутки в діаспорі
7. Українська освіта поза Україною
8. Розвиток науки в діаспорі
9. Видатні українці за межами України
10. Українська діаспора: проблеми дослідження
11. Державна політика щодо української діаспори
12. Українці за кордоном: екскурс в історію
13. Діяльність Інституту дослідження української діаспори при Острозькій академії
14. Товариство українців у Фінляндії
15. Український Дім у Білорусії
16. Світовий Конгрес Українців (Ukrainian World Congress)
17. Українська Всесвітня Координаційна Рада
18. Українці в Бразилії
19. Українці Австралії
20. Українці Аргентини
21. Українці Австрії
22. Українці Канади
23. Українська діаспора в Чехії
24. Українська громада у Франції
25. Чотири хвили української еміграції
26. Українська спілка на заході Норвегії
27. Союз українок-емігранток у Польщі

СТАТИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

СТАНОМ НА КІНЕЦЬ 2004 р.

Після 1991

З незалежністю України українці переселяються в Португалію, Іспанію, Чехію, Італію через непевний економічний стан в Україні.

Наразі за межами України мешкає від 10 до 15 млн. українців, тобто біля третини нації.

Українська діаспора (станом на кінець 2004 р.)

Країна	Чисельність (тисяч)	Регіони проживання
Росія	4 363 – 5 000	В Москві, Санкт-Петербурзі, в районах Курська, Воронежу, Саратова, Самари, Астрахані, Владивостоку, Кубані (Краснодарський край), Дону, від Оренбургу до Тихого океану, в Закаспійській області, в Приморському Краю над рікою Уссурі, в Амурській області («Зелений Клин»)
Казахстан	896,2-2 400	На півночі, промислові центри.
США	500-2 000	Штати: Пенсильванія, Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Массачусетс, Коннектикут, Огайо, Іллінойс, Мічиган, Міннесота, Меріленд, Флорида, Каліфорнія, Техас, Вісконсін
Канада	1 000	Провінції: Онтаріо, Альберта, Манітоба, Саскачеван, Квебек, Британська Колумбія
Молдова	600,4-650	Придністров'я, Кишинів
Польща	360-500	Регіони: західна і північна частини Польщі (воєводство Ольштинське, Щецинське, Вроцлавське, Гданське, Познаньське)
Білорусь	291-500	Брестська, Гомельська області.
Аргентина	100-250	Провіції: Буенос-Айрес, Місьйонес, Чако, Мендоса, Формоса, Кордова, Ріо-Негро
Бразилія	50-350	Штати: Парана, Сан-Паулу, Санта-Катарина, Ріу-Гранді-ду-Сул

Узбекистан	153,2	Промислові центри.
Румунія	70-250	Регіони: Південна Буковина (Сучавщина), Мармарощина, Банат, Південна Добруджа.
Киргизстан	108	Промислові центри.
Словаччина	40-100	Регіони: Східна Словаччина, місто Пряшів.
Латвія	92	Промислові центри.
Португалія	66	Промислові центри.
Югославія	60	Регіони: Воєводина (Бака), Боснія, Хорватія, Словенія
Грузія	52,4	Промислові центри.
Чехія	50	Судети.
Естонія	48	Промислові центри.
Литва	44	Промислові центри.
Туркменістан	35,6	Промислові центри.
Франція	35	Регіони: Центральна, Східна, Південно-Західна і Північно-Західна Франція.
Великобританія	35	Графства: Ланкашир, Йоркшир, Центральна Англія, Південна Англія, Шотландія.
Австралія	35	Штати: Новий Південний Уельс, Вікторія, Південна і Західна Австралія.
Азербайджан	32,3	Промислові центри.
Німеччина	22	Землі: Баварія, Баден-Вюртемберг, Гессен, Північний Рейн-Вестфалія, Нижня Саксонія.
Парагвай	12	Регіони: поблизу колонії Фрам, Сандови, Нової Волині, Богданівки, Тарасівки.
Уругвай	10	Регіони: Монтевідео, Сан-Хосе, Пайсанду.
Вірменія	8,3	Промислові центри.
Австрія	6	Регіони: Відень і його околиці.
Бельгія	5	Регіони: Середня і Східна Бельгія.
Угорщина	3	Регіони: басейн середньої течії річки Тиса.
Венесуела	3	Регіони: Каракас, Валенсія, Маракан.
Нідерланди	0,6	Регіони: поблизу кордону з Німеччиною.
Нова Зеландія	0,5	Регіони: Крайстчерч, Окленд,

Веллінгтон.

Чимало українців живе на російському прикордонні:

- де українці становили за переписом 1926 року 36 % всього населення і можна говорити про мішану російсько-українську територію
- на півночі Слобожанщини серед російської більшості
- на Дону
- на східному Передкавказзі (у східній частині Краснодарського краю і в Ставропольському краї);
- мішаним українсько-російсько-білоруським краєм
- північну Чернігівщину (Стародубщину)

На західних околицях України чимало українців живе на румунському і словацькому прикордонні.

Кількість українців у діаспорі зазнає постійних змін: до 1939 року вона збільшувалася завдяки новому припливові з України, зменшується через повернення (реєміграцію) в Україну та (зокрема, в третій і дальших генераціях) через асиміляцію та денаціоналізацію.

МАТЕРІАЛИ ДО КУРСУ*

ЩО ОЗНАЧАЄ ПОНЯТТЯ "УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА"

Українською діаспорою (з грецьк. "diaspora" — розсіяння) називають сукупність українців (осіб українського походження), які проживають за кордоном, за межами України.

Спочатку українців, які в пошуках кращої долі прямували, і зокрема, до Америки, місцеві жителі називали просто іммігрантами (від лат. immigo — вселяюсь, в'їжджаю). Після Першої світової війни українців, які жили за океаном, уже не можна було назвати іммігрантами. Майже половина з них народилася в країнах поселення, а іммігрантами були хіба що їхні батьки чи діди. Самі себе вони, залежно від того, що вважали за потрібне в конкретний момент підкреслити — свою етнічну чи політичну належність, — називали американськими, канадськими, бразильськими українцями чи, навпаки, українськими американцями, канадцами, бразильцями тощо.

Внаслідок поразки національно-визвольної боротьби 1917-1920/21 рр. десятки тисяч українців змушені були через політичні причини покинути батьківщину й емігрувати за кордон. Відповідно, вони називали себе емігрантами. Поняття «**еміграція**» підкреслювало факт нетривалості виїзду та перебування за рубежем.

Політичні емігранти, які становили більшість другої хвилі масової еміграції за межі України, поповнили українські громади майже у всіх країнах перебування українців. У зв'язку з тим, що загальний освітній рівень цих емігрантів був значно вищий, ніж у вихідців з України попередніх років, вони швидше пристосовувалися до нових умов і брали активнішу участь у громадському житті. З цього середовища вийшло багато лідерів громадсько-політичних та культурно-освітніх українських організацій у різних країнах. Оскільки ця частина зарубіжних українців задавала, так би мовити, тон усім українським громадам, термін «**українська еміграція**» згодом поширився й на попередніх поселенців та їхніх нащадків, хоча, як справедливо зазначає В.Маркус, із соціологічного та юридичного поглядів йому бракує точності.

Емігрантами називали й тих, хто залишив Україну в перебігу третьої хвилі масової еміграції, здебільшого політичних втікачів, які опинилися на Заході після 1945 р. Таким чином, термін "українська еміграція" певною мірою ідентифікував українську політичну еміграцію міжвоєнного та післявоєнного періодів, але він уже не був адекватним стосовно їхніх дітей та онуків, а також тих українців, що опинилися за межами України в інші історичні періоди.

Усе це, однак, не знімало з порядку денного проблему знаходження об'єднуючого поняття для ідентифікації всіх розсіяних по світу українців, враховуючи те, що за всієї різноманітності конкретних ситуацій і становища

---

* При складанні цієї частини посібника використано книгу В.П.Трощинського, А.А.Шевченка «Українці в світі» - К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.

українських громад у різних країнах цим громадам притаманні певні спільні цінності та інтереси.

В Україні донедавна термін "українська діаспора" сприймався далеко не однозначно та був об'єктом гострих дискусій.

Із проголошенням незалежності української держави ставлення до терміна "українська діаспора" значною мірою змінилося. Цей термін якщо й не зробився загальноживаним, то, принаймні, набув поширення.

Сьогодні важко сказати, хто й коли став уживати термін «українська діаспора» для означення всіх людей українського походження за межами України. Ще в 1920-х-1930-х рр. цим терміном користувався визначний український політолог, етнолог і соціолог В.Старосольський. Остаточно ж він утвердився на початку 1980-х рр., коли в дев'ятому томі ЕУ з'явилася стаття під назвою «**Українська діаспора**».

В основі поняття "українська діаспора" лежить визнання сучасних кордонів України як історичної та політичної реальності, а також наявності проживання українців у багатьох інших країнах на території кількох континентів. У деяких суміжних з Україною державах українці живуть на землях, здавна населюваних ними. Вони туди не емігрували, а є там корінним населенням. У точному розумінні слова вони не є "діаспорою". Але, крім цієї категорії, тут є й інші українці, які живуть розпорошено по всій території цих країн.

Як уже зазначалося, поняття "українська діаспора" означає всю сукупність українців або ж осіб українського походження, що проживають за межами території України. Це поняття, якщо скористатися класифікацією, запропонованою В.Маркусем, охоплює різні категорії людей українського походження з різним ступенем зв'язків з історичною батьківщиною: українське населення на суміжних українських етнічних землях, які нині не входять до складу України; соціально-економічну еміграцію з України колонізаційного типу від початку XIX ст. до 1960-х-1970-х рр., спрямовану на Схід, головню, в межах території колишнього СРСР; соціально-економічну (заробітчанську) еміграцію з кінця XIX ст. переважно в західну півкулю; політичну еміграцію після 1917-1920/21 рр. та з кінця Другої світової війни; індивідуальних різного часу та з різних причин українських емігрантів, які в нових місцевостях свого перебування прагнуть зберегти етнічну ідентичність та підтримувати зв'язки з Україною.

Необхідно підкреслити, що будь-які статистичні дані про чисельність українців та про їхнє розселення в сучасному світі є, на жаль, досить умовними. Річ у тім, що не в усіх країнах враховується етнічне походження населення. А там, де це робиться, національна належність часто фіксується за країною виходу іммігранта. Тому значна кількість українців, які залишили рідну землю тоді, коли України як окремої політичної одиниці ще не існувало, записана в документах австрійцями, росіянами, румунами, поляками тощо. Крім того, є статистика державна, а є громадсько-культурних

організацій і церковна, їхні дані щодо етнічного складу населення суттєво відрізняються.

Потрібно брати до уваги й те, що донедавна українці в країнах Східної Європи та в республіках колишнього СРСР не мали змоги вільно самоідентифікуватися. Негативне ставлення влади до проявів національної (етнічної) самосвідомості та до прагнення зберегти свою національну культуру, що виявлялася в бракові умов для національно-культурного розвитку, у прихованій або й відкритій їх дискримінації, спричинили ситуацію приховування українцями своєї національності. Сучасні наукові дослідження засвідчують, що усвідомлення людиною своєї належності до певного етносу формується ще в дитячі роки й у дорослому віці, навіть в іншоетнічному оточенні, зазвичай не змінюється. А тому "зникнення" за даними урядової статистики фактично упродовж життя одного покоління в колишньому СРСР, а також у ряді країн Східної Європи кількох мільйонів українців можна пояснити лише застосуванням щодо них дискримінаційних заходів (з етноцидом включно), що спричинило появу стійкого "етнічного жаху".

Небезпідставність припущень щодо упередженості й недостовірності офіційної статистики підтвердив, зокрема, колишній міністр Російської Федерації у справах національностей та федеративних відносин В.Михайлов, зазначивши під час проведення в Москві у травні 1996 р. конференції "Діаспорні народи. Держава і суспільство", що в Росії нараховується 6 млн. осіб українського походження (за даними перепису 1989 р. в Російській Федерації проживало 5 млн. українців). Утім, в українській (часом і в російській) пресі називаються цифри від 10 до 20 млн. українців, які вираховуються авторами шляхом екстраполяції показників природного приросту та міграційного притоку українського населення до Росії. Результати урахування "прихованих" українців не тільки в пострадянських державах, а й в інших країнах світу приводять деяких фахівців до висновку про те, що загальна чисельність українського етносу має сягати 60-80 млн. осіб.

Беремо за основу визначення чисельності українців дані офіційної статистики, а там, де не ведеться облік етнічної належності чи етнічного походження населення, — статистику церковну та інших громадських організацій. Згідно з цими даними, в сьогоденному світі нараховується від 47 до 50 млн. українців. У це число входять як ті, що усвідомлюють себе українцями, так і ті, які лише за своїм етнічним походженням частково чи цілковито є українцями. Останнє стосується насамперед тих українців, які проживають за межами нашої держави.

В Україні за даними перепису 1989 р. налічується трохи більше 37 млн. українців. За її межами — від 10 до 13 млн. Тобто, кожен четвертий-п'ятий українець у світі проживає за межами своєї історичної батьківщини.

За показником просторового, територіального розміщення в світі український етнос складається з двох структурних елементів: терито-

ріального або поселенського ядра — українців, які проживають в Україні, й діаспори — тих українців, які проживають за її межами, на території інших етнополітичних організмів (держав).

Вже те, що діаспора є і самим своїм буттям урізноманітнює та збагачує українську присутність у світі, що вона надає та буде надавати, виходячи зі своєї духовної потреби, своїх почуттів і сентиментів до "старого краю", посилену допомогу (передусім моральну й політичну) Україні, є надзвичайно цінним. Тому налагодження, розширення й усіяке зміцнення зв'язків з українською діаспорою не тільки є певним моральним обов'язком України як історичної батьківщини всіх зарубіжних українців, а й має на меті досягнення певних раціональних політичних та економічних цілей. Зокрема, це стосується використання інтелектуального, політичного та економічного потенціалу діаспори для встановлення дружніх і тісних стосунків України з державами проживання зарубіжних українців, посилення ролі, яку відіграє Україна у світовому співтоваристві. У цьому інтереси Української держави й української діаспори цілком збігаються.

Таким чином, багатогранна сукупна реальність, яку ми означаємо поняттям "українська діаспора", характеризується такими рисами:

- стрижневим моментом поняття "українська діаспора" є фіксація факту перебування частини українського етносу за межами території його ядра — України;

- термін "діаспора підкреслює факт переважно недобровільного розсіяння людей одного етнічного (в нашому випадку — українського) походження;

- за невеликими винятками, вся українська діаспора, враховуючи те, що вона зазнає постійних впливів з боку інших етнічностей, належить до маргінального прошарку українського етносу;

- українська діаспора частково розселена компактно, а частково розсіяно, її походження, з одного боку, автохтонне (оскільки частина українського населення опинилася в складі інших держав унаслідок територіальних поділів і перерозподілів), з іншого — іммігрантське;

- діаспора становить уже інтегральну частину країни поселення, внаслідок чого її члени, на відміну од недавніх іммігрантів, зазвичай є громадянами даної країни, що не мають наміру повертатися на історичну батьківщину, прагнучи водночас одержати від останньої допомогу в збереженні своєї етнокультурної ідентичності;

- українську діаспору можна розглядати як своєрідну форму соціуму; як сукупність людей українського роду, що через історичні обставини опинилася за кордонами України; попри відмінності в традиціях і культурі між різними територіальними гілками діаспори, соціальному походженні, статусі, освіті й вартісних орієнтаціях її представників, вона зберегла певну спільність інтересів та устремлінь.

ДЖЕРЕЛА ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

В історії формування сучасної української діаспори чітко простежуються три хвилі масового переселенського руху з України. Умовні хронологічні рамки першої хвилі охоплюють період з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни, другої — час між двома світовими війнами, третьої — період після Другої світової війни.

У першій хвилі переселень, що відбувалися у формі як міграції (в межах кордонів Російської імперії), так і еміграції, переважали соціально-економічні мотиви; в другій сталось поєднання соціально-економічних і політичних причин; третя хвиля здебільшого мала характер політичної еміграції.

Перша і частково друга хвиля переселень, як слушно зазначають автори колективної праці "Зарубіжні українці (К., 1991), диктувалися суворими економічними законами: надлишок робочої сили в одному місці, зокрема в Україні, стимулював її "перекачування" до інших територій чи інших країн, де в ній була потреба. У широкому контексті український міграційний (еміграційний) рух був частиною світового міграційного процесу, що особливо активізувався на рубежі XIX-XX ст.

Важливу роль у виїзді українців в інші країни, навіть у періоди переважання економічної еміграції, відігравали політичні мотиви. Дискримінація української культури, традицій, мови, утиски й переслідування, а нерідко й загроза неминучої розправи за найменші прояви національної самосвідомості, відстоювання права українського народу самому визначати свою долю — все це підсилювало еміграційні настрої українців.

Традиційно вважається, що початок українській діаспорі поклала група українських переселенців із південно-східної Пряшівщини до Бачки та Банату (територія колишньої Югославії), яка осіла тут у середині XVIII ст. Упродовж другої половини XIX ст. ці українські поселення, зокрема в Сремі, поповнили вихідці з північної Пряшівщини. Водночас у 1890-1898 рр. близько 8 тис. українських поселенців, переважно з Галичини, прибуло до Боснії.

Масова міграція українців за межі українських земель припадає на останню чверть XIX ст. З українських територій, що входили до складу Росії, цей рух був спрямований на Схід, передусім в азіатську частину імперії. З Австро-Угорщини переселенський рух спрямовувався на Захід, до Америки. В обох випадках переселення українського селянства зумовлювалося переважно соціально-економічними причинами. Утвердження капіталізму супроводжувалося малоземеллям або й повним обезземелюванням селянства, внаслідок чого майже 70% працездатного населення (передусім на селі) не мало змоги віднайти застосування своїм робочим рукам.

Переселенський рух з українських земель між двома світовими війнами отримав назву "другої хвилі" масової української еміграції. Поряд із

соціально-економічними причинами, які стимулювали цей процес, зокрема еміграцію українців зі Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття (після закінчення Першої світової війни і розпаду Австро-Угорщини ці території відійшли, відповідно, до Польщі, Румунії та Чехословаччини), самодостатнє значення для започаткування цієї еміграційної хвилі мали політичні причини.

Розпорошившись по багатьох країнах світу, насамперед Європи, відчуваючи нестатки й труднощі повсякденного життя, українські емігранти все ж не перетворилися в безлику людську масу. Вони виявили достатні внутрішні сили для самоорганізації, а відтак — для збереження себе як частини українського етносу, відірваної через вказані вище причини від його ядра. Цьому сприяла діяльність створених емігрантами в місцях їхнього скупчення численних громадських і культурно-освітніх установ. Великим досягненням стало заснування, зокрема в Чехословаччині, кількох українських вищих навчальних закладів і науково-дослідних інституцій.

Соціологічно міжвоєнна українська політична еміграція тісно пов'язана із загальним переміщенням за кордон сотень тисяч людей, початок якому поклала Перша світова війна, а кінець — революція в Росії 1917 р. та встановлення на території поваленої імперії радянської влади. Різні джерела подають різні цифри загальної кількості людей, що покинули цю територію під час подій 1917- 1920/21 рр. Ця еміграція з повною підставою може бути зарахована до **«розливних»** або **«дифузних»**. Головна їхня особливість, згідно з тлумаченням фахової літератури, полягає в тому, що вони постають під впливом колективних страхів і терпінь, доволі потужних, щоб зрушити маси. Такого роду еміграції вже недостатньо пояснювати дією об'єктивних "міграційних струмів", які, зокрема, спричинюють переміщення людності *"із місць сильнішого соціального та економічного тиску до місць нижчого тиску по лініях найменшого відпору"*.

Вельми непросто дати характеристику кількісних параметрів та структури української еміграції в Європі, джерелами якої стали світова війна, революція та поразка в боротьбі за незалежність України. Тут дослідник зіштовхується з кількома проблемами. По-перше, ні в той час, ні пізніше ніхто не вів загальної статистики виходу українців на еміграцію. По-друге, якщо йдеться про власне політичну українську еміграцію, то фактично створилося дві еміграції — із Наддніпрянської України та з Галичини й Буковини. Кожна з них мала дещо відмінне обличчя та дуже відмінну історію. По-третє, значна частина емігрантів, українців із походження, опинилася за кордоном у так званому російському емігрантському комплексі, виокремлювати з якого цих людей можна лише умовно. По-четверте, в міжвоєнний період у ряді європейських країн перебували емігранти-галичани, котрі виїздили сюди на сезонні чи триваліші заробітки.

Якщо зараховувати до українських емігрантів усіх людей українського походження, незалежно від того, чи вони такими себе називали чи ні, як також без огляду на те, що вони могли оформити за кордоном

окрему культурно-етнічну групу або включитися до цілком іншої, чужонаціональної за своїм культурно-ідеологічним спрямуванням, то досить вичерпну й, на наш погляд, цілком вірогідну характеристику міжвоєнної української міграції в Європі дав 1929 р. Микита Шаповал. Він спирався в своєму аналізі на результати досліджень керованого ним Українського соціологічного інституту в Празі, один із відділів якого вивчав українську політичну еміграцію в європейських країнах. Крім того, вивчення української еміграції та її реєстрацію в межах Чехословаччини здійснював Український громадський комітет на чолі з М.Шаповалом.

Згідно з його схемою, загальна структура української еміграції в Європі та її кількість в окремих групах мали такий вигляд:

1. Українці, що залишилися в ряді європейських країн унаслідок Першої світової війни. До них належали колишні військовополонені з російської армії,

а також колишні військовослужбовці, що під час війни перебували в деяких країнах Європи (Бельгії, Франції, Англії та Греції) в складі так званих російських експедиційних корпусів. Разом ці дві групи нараховували до 15 тис. чоловік;

2. Українська політична еміграція, яка включала в себе колишніх військовослужбовців УНР, ЗУНР та Кубанської Народної Республіки (КНР) — загалом 60 тис. Сюди ж входили урядовці УНР, ЗУНР та КНР (разом 5 тис.), працівники їхніх закордонних представництв — дипломатичних, політичних, економічних, санітарних тощо (разом 1 тис.) й, нарешті, інші цивільні особи (разом 5 тис.);

3. Українці, що воювали в складі білих армій Денікіна і Врангеля. Здебільшого вони були насильно мобілізовані на Кубані й у південній частині Наддніпрянщини. Ця група налічувала приблизно 100 тис. чоловік;

4. Заробітчани із західних земель України — до 30 тис.

В сумі, отже, всі чотири групи становили 216 тис. осіб. *"Але в дійсності, мабуть, децю більше, — зазначав М.Шаповал, — бо ми брали приблизні числа з нахилом до зменшення супроти ймовірних величин. Особливо, коли б справді переглянути «руську» еміграцію, то ми б там на диво знайшли українців більше, ніж хто собі уявляє".*

Статистичні дані засвідчують, що в кількісному вимірі друга хвиля еміграції поступається першій. Річ у тім, що цей період був характерний прийняттям нових імміграційних законів у США, які обмежували щорічну квоту іммігрантів зі Східної Європи. Канада також скоротила прийом іммігрантів, особливо несільськогосподарського профілю. Все ж у міжвоєнний період за усередненими даними із західноукраїнських земель та з осередків найбільшої концентрації політичних емігрантів у країнах Європи за океан переселилися досить значні контингенти українців: до Канади близько — 70 тис., до США — від 20 до 40 тис., до Аргентини — приблизно 50 тис., до Бразилії — 10 тис., до Парагваю, Уругваю та Венесуели разом — близько 10 тис.

Проти першої хвилі еміграції освітній рівень тих, хто виїхав за кордон у період між двома світовими війнами, був значно вищим. Завдяки цьому вони могли швидше адаптуватися в новому соціокультурному середовищі, стати повноцінними громадянами країн в'їзду. Це стосувалося й українських політичних емігрантів. Незважаючи на те, що початково вони не мали наміру довго затримуватися за кордоном, реальна ситуація змусила їх переглянути цю настанову й (хоч із запізненням) докладати активних зусиль для інтегрування в суспільства країн осідку. Адже в багатьох випадках ішлося про елементарне біологічне виживання цих людей. Тож міжвоєнні українські політичні емігранти мимоволі стали одним із джерел формування української діаспори, вплинули на збільшення її чисельності та підвищення її культурно-освітнього рівня й політичної свідомості, спричинилися до поширення ареалів розселення українців у зарубіжному світі.

Кінець Другої світової війни, її наслідки зумовили третю хвилю масової української еміграції, майже винятково політичну. В роки німецької окупації великі контингенти українських юнаків і дівчат були вивезені до рейху як дармова робоча сила. Українці становили також значну частку радянських військовополонених, що утримувалися в Німеччині в концтаборах. Відомості, які доходили до них, переконували, що, незалежно від обставин полонення, практично кожному військовополоненому на батьківщині загрожували репресії.

Точних даних про загальну кількість усіх цих категорій українців не існує. За деякими відомостями, лише стосовно західнонімецького терену можна вести мову про цифру в майже 1 млн. осіб, хоча подеколи називається й інша цифра — близько 2 млн. Більш-менш достовірна статистика про українців у Німеччині почала вестися після того, як у листопаді 1945 р. на першому з'їзді української еміграції Західної Німеччини в Ашафенбурзі було створено її Центральне представництво (ЦПУЕ). У будь-якому випадку вже у перші повоєнні місяці основна маса українців, хоч і наражаючись на ризик зазнати репресій, усе ж повернулася на батьківщину. Вдома справдилися найгірші їхні передбачення. Майже 300 тис. із тих, хто повернувся, відразу ж, нібито за державну зраду, були відправлені у східні райони СРСР.

Тут доречно звернути увагу й на те, що ще 10 січня 1945 р. була ухвалена таємна Постанова ЦК КП(б)У «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України», відповідно до якої з цих областей у східні та північні райони СРСР було депортовано кілька десятків тисяч українців. Новий етап депортації українського населення припадає на осінь 1947 р. коли на виконання постанови Ради Міністрів СРСР № 3214, від 10 вересня 1947 р. виселенню на спецпоселення підлягали *"родини учасників ОУН, пособники учасників ОУН та члени їхніх родин, куркулі-націоналісти та їхні родини"*. Затвердженням 3 жовтня «Планом заходів Міністерства внутрішніх справ СРСР по перевезенню спецпоселенців із західних областей УРСР» передбачалося виселити 75 тис. чоловік. Проте невдовзі Міністерство

держбезпеки СРСР збільшило цю цифру до 100 тис. На початку 1950-х рр. чисельність українців, виселених на спецпоселення, досягла близько 75 тис. чоловік.

Та частина українців, яка з політичних міркувань не повернулася на батьківщину, а залишилася в західних окупаційних зонах Німеччини, перебувала в таборах для біженців та переміщених осіб.

Згідно з даними ЦПУЕ, наприкінці 1946 р. на території Західної Німеччини проживало ще 177 тис. українців, зокрема в американській зоні — 104 тис., в англійській — 54 тис., у французькій — 9 тис. Найбільше скупчення українців зафіксовано в Баварії.

Протягом лише 1946-1947 рр. із Західної Німеччини виїхало близько 25 тис. чоловік, передусім до Англії, Бельгії та Франції. Незначна кількість українців віком до 40 років емігрувала в Бразилію, Венесуелу, Австралію і Канаду. Ці країни набирали тоді шахтарів, лісорубів, будівників, робітниць для текстильної промисловості. Українці прагнули до групового переселення, але реалізувати це бажання не було можливості. Згадані держави керувалися лише власними інтересами, котрі полягали в тому, щоб одержати молоду робочу силу.

Помітно зросла в останні роки існування СРСР еміграція до Ізраїлю. Тисячі осіб української національності в складі змішаних подружжів виїхали за ізраїльськими візами також до США, Канади, ряду інших країн через невдоволення своїм економічним і соціальним становищем, а інколи й із політичних мотивів. Деяка кількість українців, переважно із західних областей України, виїхала на постійне проживання в країни Заходу на запрошення родичів.

Виїзд із території вже незалежної України через різні, передусім соціально-економічні, причини в 1990-і рр. відносно великої кількості громадян на постійне проживання за кордон отримав назву *четвертої* хвилі української еміграції.

З розпадом СРСР і утворенням на його просторах нових суверенних держав українські меншини, які проживали в цих країнах, перейшли на становище зарубіжних. Виникло, по суті, нове соціальне явище — так звана східна українська діаспора.

Міграційні процеси між новими незалежними державами набули нової якості. Зокрема, суттєво змінилися причини й мотиви міграції, кількісна наповненість і спрямованість міграційних потоків, віковий і професійний склад груп мігрантів тощо. На міграційні процеси значно більший вплив, ніж раніше, справляють етнічні й соціально-психологічні чинники.

Усього впродовж 1987 -1996 рр. у країни так званого "старого" зарубіжжя емігрувало майже півмільйона жителів України, з них близько 260 тис. чоловік виїхало протягом 1992 - 1996 рр. Найбільше емігрантів попрямувало в Ізраїль — 290,4 тис., США — 100 тис. і Німеччину — 49,8 тис. До інших країн за цей час виїхало 56,5 тис. чоловік.

ТИПОЛОГІЯ ОСНОВНИХ ДІАСПОРНИХ ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНЦІВ

З розпадом СРСР і утворенням на його колишній території нових суверенних держав відбулося не тільки різке збільшення чисельності української діаспори, а й досить значні якісні зміни в її середовищі.

Водночас постали непрості проблеми в науковому осмисленні феномена діаспори. Зокрема, з'ясувалося, що ознаки та критерії, якими описувалося поняття "українська діаспора", насправді повною мірою стосуються тільки поняття "західна українська діаспора" й не в усьому підходять для характеристики того, що отримало назву "*східна українська діаспора*". Так, західна діаспора впродовж проживання у відповідних країнах кількох поколінь українців розбудувала широку мережу власних етнічних організацій та установ, що створило й широкі можливості для збереження української ідентичності й продовження свого існування власне як діаспори, незважаючи на свою майже суцільну інтегрованість у суспільне життя країн проживання.

Що ж до українців у країнах колишнього СРСР, то вони перейшли на становище зарубіжних практично неорганізованими. Це зумовило великі труднощі не тільки для їх етнічної самоідентифікації, а й для взаємодії з Україною. Адже забезпечення потреб та інтересів діаспори, а також її ефективна взаємодія з країною походження можуть бути забезпечені тільки на груповому рівні, тобто, коли громадські організації діаспори співпрацюють із відповідними громадськими чи державними організаціями та установами України.

Якщо проблема західної української діаспори полягає в збереженні етнічної ідентичності, то східної — передовсім у відродженні такої ідентичності.

ЗАХІДНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА Північна Америка США

За даними перепису населення Сполучених Штатів Америки 1990 р., в цій країні проживало 740,8 тис. осіб українського походження. Від самого початку масової еміграції українців до США спостерігається стала тенденція до збільшення числа осіб, які вважають себе українцями. Нині українці за чисельністю посідають 21-е місце серед усіх етнічних груп цієї країни.

Американці українського походження проживають здебільшого компактними групами. Найбільше їх сконцентровано в штатах Пенсильванія (129,7 тис. чоловік), Нью-Йорк (121,1 тис.), Нью-Джерсі (73,9 тис.), Каліфорнія (56,2 тис.). У цих чотирьох штатах проживає більше половини (51,4%) всього українського населення Сполучених Штатів.

Найпершим відомим емігрантом до США, який вважав себе українцем, був православний священник Агапій Гончаренко (справжнє ім'я —

Андрій Гумницький), пам'ять про якого і в наш час шанують у цій країні. А.Гончаренко, уродженець с. Криве на Житомирщині, наприкінці 1850-х рр. змушений був через переслідування за антикріпосницькі та українські переконання емігрувати з Росії. У Лондоні, де він зупинився на певний час, А.Гончаренко співробітничав з Вільною російською друкарнею О.Герцена, писав для неї статті на українські теми, зокрема опублікував у газеті "Колокол" некролог на смерть Тараса Шевченка. 1865 р. Гончаренко назавжди переїхав до США. Тут він служив православним священником, заснував слов'янську бібліотеку, видавав англійською та російською мовами газету «The Alaska Herald» ("Вісник Аляски") з українським додатком до неї "Свобода". Уже в першому числі цієї газети поряд із російським перекладом тексту американської Конституції містилася стаття про політичні антицаристські та українські національно-визвольні ідеї Тараса Шевченка. У подальшому Гончаренко активно популяризував серед американців знання про минуле та сучасне України, перекладав англійською Шевченкові поезії, пропагував ідею створення на Алясці "козацької республіки", листувався з Михайлом Драгомановим і Михайлом Павликом, друкував свої статті в журналі І.Франка "Народ". А.Гончаренко постійно морально й матеріально підтримував земляків. Тих, хто наприкінці 1870-х рр. прибував до США, він залучав до організованого ним у Каліфорнії сільськогосподарського кооперативу "Українське братство". До самої смерті 1916 р. він користувався глибокою повагою своїх краян, які говорили про нього "*наш батько Гончаренко*". Хоч А.Гончаренко й не перший із українців, які замешкали в Америці, саме він почав гуртувати навколо себе земляків і тому вважається засновником української діаспори на Американському континенті.

Початком масової еміграції українців до США, як вже відзначалося, вважається 1877 р., коли група українців-русинів із Закарпаття приїхала працювати на шахтах Пенсильванії. За підрахунками Ю.Бачинського, протягом десятиріччя (з 1877 по 1887 р.) до Сполучених Штатів прибуло 33,9 тис. українських іммігрантів.

В історії української імміграції особливе місце посідає містечко Шенандоа в штаті Пенсильванія, де в 1884 р. виникає перше поселення українців-русинів. Воно стало першим осередком організованого життя українців у США, там постала перша українська греко-католицька церква. Розгортання тут громадських організацій, релігійного та національно-культурного життя пов'язано з діяльністю греко-католицького священника-піонера Івана Волянського.

За браком власної церкви українські емігранти, що працювали у вугільних шахтах Шенандоа, відвідували богослужіння в німецькій, литовській церкві чи, здебільшого, польському костелі. Вкрай нетолерантне ставлення до них ксьондза змусило українських парафіян звернутися з листом до львівського митрополита Сильвестра Сембратовича, в якому вони прохали направити їм українського греко-католицького священника.

18 грудня 1884 р. отець Волянський відправив першу вечірню, а через чотири дні — першу літургію для українських іммігрантів на Американському континенті, орендувавши для цього одну із зал у Шенандоа. Заохочені успіхом цього богослужіння, українські іммігранти скликали в січні 1885 р. збори, на яких обрали церковну раду й розпочали збір коштів на побудову церкви. Ці перші збори започаткували також першу українську організацію в США — Братство св.Миколая.

Ближче знайомство з життям іммігрантів привело отця Волянського до переконання, що для поширення освіти й дотримання єдності між ними необхідне заснування газети рідною мовою. Для цього він навчається друкарства в місцевій американській газеті, дістає прес та український шрифт і 15 серпня 1886 р. випускає перше число газети "Америка". Понад рік вона була двотижневиком, потім тижневиком, який містив статті про американське державне правління, заохочував іммігрантів ставати громадянами США, вчив їх розуміти свою віру, давав повідомлення про події в світі. Матеріали про життя в Галичині надсилав у газету Михайло Павлик. Волянський мав задум збільшити обсяг газети. Для пошуку людей, які погодилися б переїхати до США та співпрацювати з "Америкою", він відряджає в Галичину священика Володимира Сіменовича.

Волянський почав також організовувати крамниці-кооперативи на кшталт галицької "Народної торгівлі", в яких іммігранти купували все необхідне, зберігали свої заощадження, висилали через них свої гроші в Україну тощо.

Згадане вище Братство св.Миколая стало зародком не тільки церкви, а й хору, драмгуртка та оркестру. Вперше це Братство виступило на параді з приводу свята Дня незалежності Америки 4 липня 1887 р. й відтоді брало участь всіх головних парадах. Володимир Сіменович був керівником хору, який виступав на всіх імпрезах, що влаштовувалися українською громадою Шенандоа, а також виїздив в інші поселення, переважно для посвячення новозаснованих церков. Хор і оркестр часто влаштовували концерти, а драмгурток, до якого входили іноді також литовці й поляки, — вистави.

Значною мірою завдяки подвижницькій діяльності отця Івана Волянського розгортається спорудження церков, відкриваються школи, створюються хати - читальні та українські хори, виникають українські органи преси, товариства економічної взаємодопомоги та робітничі спілки і в інших місцях поселення українців — у штатах Пенсильванія, Нью-Джерсі та Міннесота.

Українська еміграція до США наростала, сягнувши найбільшого розмаху на початку 90-х рр. XIX століття. Якщо протягом десятиліття (з 1877 по 1887 р.) до Сполучених Штатів прибуло 33,9 тис. українців, за 1887- 1897 рр. — 74,4 тис., то за 1897-1907 рр. — вже 284,4 тис. Абсолютну більшість іммігрантів становили вихідці із західноукраїнських земель, що перебували під владою Австро-Угорщини. Так, у 1905 р. їх кількість сягала 97% усіх переселенців з України. Лише з Галичини впродовж 1900-1909 рр.

переселилося 113,7 тис. осіб. Із Закарпаття в 1900-1907 рр. прибуло 81,4 тис. чоловік.

Одними з перших переселенців із східної України стала група селян із Київської губернії, що прибула до США в 1892 р.

Певну активізацію еміграції з українських губерній Росії викликала політична реакція після поразки першої російської революції 1905-1907 рр. Так, у 1906 р. з Київської губернії виїхало до Північної Америки 886 чоловік. Загалом же з 1899 по 1910 р. із Російської імперії до США переселилися 1034 українці.

Всього між 1899 і 1912 рр. з усіх українських земель до США прибуло 155,6 тис. українців. Проте, як зазначають дослідники, ця цифра не враховує тих українців, яких реєстрували як австрійців, угорців, поляків або росіян.

Уважне зіставлення даних різноманітних джерел, а також врахування осіб, народжених уже в Америці, підвищує загальну чисельність українського населення США напередодні Першої світової війни до приблизно 500 тис. (за іншими розрахунками — навіть 700 тис.) чоловік.

На відміну од Канади, в США українські іммігранти осідали здебільшого не на фермах, а в містах. Будучи переважно селянами, вони тут працювали в різних галузях промисловості. Це, з одного боку, пояснювалося настроями тимчасовості перебування на Американському континенті, намірами заробити гроші й повернутися до селянської праці на батьківщині. З іншого боку, навіть одержання ділянки землі для сільськогосподарського виробництва (гомстеду) потребувало початкових капіталовкладень на побудову житла, купівлю необхідного реманенту, худоби тощо, а більшість українських переселенців такими коштами не володіла.

Робітники-українці добували золото й срібло в штатах Колорадо, Монтана, Айдахо, Вашингтон; олово — в Міссурі; мармур і вапно — в Пенсильванії, працювали в металургійній та металообробній промисловості в штатах Нью-Йорк, Пенсильванія, Нью-Джерсі, Іллінойс, на виробництві цементу, на цукрових заводах, у будівництві, лісорозробках, спорудженні залізниць тощо. Понад половина дорослих українських іммігрантів була неписьменною. Відповідно, й їхня праця оцінювалася дешево. Згідно з матеріалами імміграційної комісії конгресу США, середній денний заробіток українця-вугільника становив 1,98 долара, тоді як у робітника американця він дорівнював 2,31 долара.

У 1894 р. вихідці з Галичини й Пряшівщини (Східна Словаччина) залишили Союз греко-католицьких братств у Північній Америці й створили Руський народний союз, у 1914 р. перейменований в Український народний (національний) союз (УНС). Нині це наймасовіша організація західної української діаспори, яка об'єднує американських і канадських громадян українського походження, має майже 500 відділень у містах США й Канади та нараховує понад 80 тис. чоловік.

УНС - громадська організація взаємодопомоги, що має мережу кредитних (банківських) установ, фонд соціального страхування, власні клуби, будинки відпочинку, літні табори відпочинку тощо. УНС відіграв помітну роль у створенні інших громадських і політичних об'єднань, багато зробив для розвитку національних освітніх закладів та збереження культурної самобутності українських громад Північної Америки. Він сприяв, зокрема, встановленню пам'ятника Тарасу Шевченку у Вашингтоні, організації Українського наукового інституту при Гарвардському університеті, заснував десятки колективів художньої самодіяльності, спортивних клубів і т. ін.

У міжвоєнний період внаслідок обмежень, пов'язаних із введенням у США нового імміграційного закону, українська еміграція до цієї країни не сягнула рівня, що був характерний для першої хвилі.

У цілому в міжвоєнний період у Сполучених Штатах осіло від 20 до 40 тис. українців.

Спрямуванню активності діаспори на потреби України допомагали приїзди у США визначних представників українського національного руху: митрополита Андрея Шептицького (у 1910 і 1921 рр.), лідера ОУН Євгена Коновальця (у 1928 і 1929 рр.), сенатора Олени Кисілевської, сина гетьмана Павла Скоропадського Данила та інших політичних діячів. У цей час виникають такі нові політичні утворення, як Організація державного відродження України та Українська гетьманська організація. Засновується низка жіночих об'єднань — Союз українок Америки (1925 р.) та Український золотий хрест (1931 р.).

З початком Другої світової війни українці беруть активну участь у бойових діях у складі Збройних сил США. Відновлюються спроби утворити єдину організацію, яка репрезентувала б українських американців перед громадськістю та урядом Сполучених Штатів і добивалася б підтримки з їхнього боку ідеї незалежності України. Так, у 1940 р. виникає Український конгресовий комітет Америки - (УККА), не підтриманий, проте, спочатку жодною українською організацією. У Філадельфії відбувається повторне формування УККА, делегація від якого бере участь у конференції ООН у Сан-Франціско в 1945 р. та в Паризькій мирній конференції в 1946 р. Обидві делегації очолювалися молодим, народженим уже в США, українським юристом Волтером Шумейком. Для координації діяльності українських організацій Північної та Південної Америки в 1947 р. УККА створює Пан-Американську українську конференцію. Ця організація в свою чергу, ініціює створення Світового конгресу вільних українців, перше засідання якого відбулось у Нью-Йорку в 1967 р.

Протягом 1948-1952 рр. Злучений український американський допомоговий комітет (ЗУАДК) сприяє переселенню та облаштуванню в найбільших українських центрах — Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго, Детройті та Клівленді — понад 80 тис. нових українських емігрантів. Останні були вихідцями з усіх українських земель, хоча, як і раніше, переважали

емігранти із Західної України. До післявоєнної хвилі входили переважно кваліфіковані робітники, службовці та спеціалісти; селяни в ній становили тільки 45 %.

Впродовж 1960-х-1970-х рр. активність української громади в Сполучених Штатах зумовлювали: 1) збір коштів на побудову пам'ятника Тарасу Шевченку, урочисте відкриття якого відбулося в 1964 р. у Вашингтоні; 2) прибуття на Захід Львівського митрополита Йосипа Сліпого, звільненого з концентраційних таборів Сибіру, і спроби переконати Українську католицьку Церкву в необхідності створити Український патріархат; 3) утворення кафедри українських студій у Гарвардському університеті; 4) проведення першого Світового конгресу вільних українців у Нью-Йорку, який уперше дозволив координувати зусилля українських організацій у діаспорі, а також засвідчив певний рівень її консолідації; 5) нова хвиля дисидентського руху в радянській Україні, що справила значний вплив на активізацію громадської й політичної активності українських американців, особливо молоді.

У перебігу так званої четвертої хвилі української еміграції з 1987 по 1996 р. до США емігрувало понад 100 тис. жителів України, зокрема більш ніж 80 тис. чоловік протягом 1992-1996 рр. Значну частину з них становили українці.

Згідно з даними перепису населення США 1980 р. за освітнім рівнем українські американці випередили населення Сполучених Штатів у цілому. Зокрема, середнє число років навчання в українців становить 11,5 року, в інших американців — 11,4. Якщо вищу освіту серед усіх американців мають приблизно 32% населення, то серед українських американців 38%, а якщо враховувати тільки тих із них, хто народився в Америці, — 48%. За переписом 1980 р. близько 50 тис., американців українського походження — спеціалісти з вищою освітою. Окремі з них обіймають високі посади в урядових установах та збройних силах країни.

Серед осіб українського походження, котрі обіймали високі державні посади, були: Й.Чарик — заступник міністра військово-повітряних сил США в 1960-1963 рр., Г.Кістяковський — спеціальний радник президента Ейзенхауера з питань науки і технологій (1959-1961 рр.), М.Яримович — заступник помічника міністра з питань досліджень і розвитку (1968 р.), президент Рокуел інтернешнл (центр стратегічної оборони ВПС США) та американського Інституту аеронавтики й астронавтики, М.Куропась — спеціальний помічник президента Форда з питань етнічної політики (1976-1977 рр.), Роман Попадюк — помічник прес-секретаря президента Рейгана (1986-1988 рр.), заступник помічника президентів Рейгана і Буша, заступник прес-секретаря з питань зовнішньої політики (1988-1992 рр.), посол США в Україні (1992-1993 рр.).

Так, два українці були особистими лікарями американських президентів. У сфері українознавства нині плідно працюють такі знані американські науковці українського походження, як Ю.Шевельов

(Колумбійський університет), Дж.Грабович та Ф.Сисин (Гарвард), Т.Гунчак (Ратгерський університет), Р.Шпорлюк (Мічиганський університет), І.Коропецький (університет Темпл), Я.Білінський (Делаверський університет), Б.Винар (Нью-Йоркський університет) та ін. Першим морським істориком США стала професор Марія Клячко, яка походить із Тернопільщини. Її книжка про видатного американського адмірала Вільяма Шефарда дістала високу оцінку в академічному світі Сполучених Штатів. М.Клячко стала членом Ради Морської ліги США та кількох інших наукових асоціацій країни.

Великої популярності серед театральної громадськості США набули українські співаки П.Плішка та А.Добрянський — солісти Метрополітен-опери у Нью-Йорку.

Важлива роль у збереженні етнічної ідентичності та культурної самобутності американців українського походження належить розгалуженій системі освіти. В Америці можна вважати себе українцем і не обов'язково при цьому вміти говорити українською. Але оскільки, крім історичної пам'яті, лише мова об'єднує всіх українських американців і забезпечує їхнє самозбереження як окремої етнічної спільноти, вивчення української мови стало одним із головних завдань української громади в галузі освіти.

Перша українська школа була відкрита ще 1893 р. в містечку Шамокін у штаті Пенсильванія. З 1953 р. функціонує Шкільна рада — громадська організація, яка опікується освітою дітей українського походження.

Нині в США діють українські школи двох основних типів: цілоденні (початкові й середні) та суботні й недільні (школи українознавства). Всі початкові й середні українські школи утримуються Українською греко-католицькою церквою. Всі українські школи здійснюють навчання за державною програмою з додатковими предметами українознавчого спрямування, включно з мовою, літературою, історією та географією. Основною мовою навчання в цих школах є англійська.

Суботні школи або школи українознавства виникли ще наприкінці ХІХ ст. В цих школах набувають знань з української мови, історії, літератури, культури, географії та національних традицій. Так, у 1990 р. діяло 56 таких шкіл, в яких навчалася до 4 тис., учнів. Для відповідного методичного забезпечення навчального процесу Шкільна рада, утворена Українським конгресовим комітетом Америки, видає журнал «Рідна школа», а також періодичну сторінку "Мова про мову" в тижневику «Свобода» (Джерсі Сіті).

Знання української мови можна вдосконалити в системі вищої освіти США, де в низці університетів існують кафедри української мови. Федеральною підтримкою користується вивчення української мови в Гарвардському (Кембридж), Пенсильванському (Філадельфія) університетах та університеті штату Пенсильванія (Юніверсіті Парк).

Особливе місце тут належить Українському науковому інституту Гарвардського університету на чолі з професором Дж.Грабовичем. Цей науковий центр, який відкрився в 1968 р., підготував і видав десятки книжок з історії України, має власну аспірантуру, де готуються відповідні фахівці. Крім проведення наукових досліджень, тут здійснюються навчальні програми. Зокрема, щороку діють літні курси української мови (в цілому у США при різних наукових закладах та університетах діє 40 курсів українознавства). Інститут видає наукові журнали «Українські студії Гарварда», «Український історик» та інформаційно-політичний журнал «Український кварталник».

Разом з Інститутом мовознавства АН УРСР та Інститутом літератури АН УРСР Український науковий інститут виступив ініціатором створення Міжнародної асоціації українців, яка почала діяти в 1989 р. з центром у Києві.

У США діють Український соціологічний інститут, який вивчає українські поселення в світі, Українська наукова фундація, Українське історичне товариство, Український бібліографічно-довідковий центр, Український документаційний центр та інші наукові установи, що здійснюють дослідницьку та видавничу діяльність, провадять наукові конференції.

В 1950 р. відкрито відділення Української вільної академії наук (УВАН). Аналогічні відділення були відкриті також у ФРН, Великобританії, Австралії та Канаді. УВАН видає науковий журнал "Аннали", друкує літературні твори та українознавчі монографії.

Українське культурне життя в США розпочалося з організації хорів, здебільшого церковних. Перший український хор у Сполучених Штатах заснував Володимир Сіменович 1887 р. в містечку Шенандоа (Пенсильванія). Перше свято пам'яті відбулося в США 1896 р. в містечку Шамокін (штат Пенсильванія).

У 1922 р. в рамках зарубіжного турне до Америки прибув Український національний хор під керівництвом Олександра Кошиця.

1950-1960-і роки високий професійний рівень хорового співу підтримували такі хори, як імені Леонтовича та "Думка" в Нью-Йорку, "Прометей", «Кобзар» у Філадельфії», "Трембіта" в Детройті, "Дніпро" та імені Лисенка в Клівленді, "Сурма" в Чикаго та інші. Більшість цих музичних колективів збереглася донині й з успіхом виступала в Україні. Висока професійна майстерність притаманна виступам капели бандуристів ім. Шевченка з Детройта.

Силами нью-йоркської драматичної трупи в 1910 р. вперше на американській землі поставлена популярна українська опера "Запорожець за Дунаєм". У цей період у Нью-Йорку виникають Український робітничий театр і театральне товариство "Запорозька Січ", які поставили низку спектаклів із класичної спадщини української драматургії, зокрема, "Назар

Стодоля", "Мартин Боруля", "Сватання на Гончарівці", "Дай серцю волю...", "Наталка-Полтавка" та інші.

Всесвітнє визнання здобув один із основоположників та яскравих представників так званої кубістичної скульптури Олександр Архипенко, який прибув до США в 1923 р. й створив тут понад 730 композицій. Скульптури князя Володимира Великого, Тараса Шевченка та Івана Франка, виконані Архипенком встановлені в Українському культурному парку в Клівленді, ще одна скульптура Кобзаря його роботи прикрашає місто Керхенсон (штат Нью-Джерсі).

Сприяють збереженню етнічної самобутності американських українців і численні музеї. Це й діючий з 1952 р. музей-архів у Клівленді з найповнішою збіркою преси та літератури діаспори, і музеї в Нью-Йорку (національний одяг, декоративне мистецтво, кілька тисяч документів і фотографій) та Стемфорді (близько 20 тис. примірників книжок та періодичних видань), і музей українського народного мистецтва в Мейнор-коледжі (Філадельфія), і галерея сучасного мистецтва та національний музей бібліотека в Чикаго (близько 10 тис. монографій і книжок, 100 назв періодичних видань), і національний музей-архів у Детройті - (побутові речі, книжки тощо).

Від самого початку життя в Америці церква була для українців не тільки місцем відправлення релігійних обрядів, а й центром громадського та культурного життя. У церквах, що їх будували українські іммігранти, зазвичай розміщувалися недільні школи, бібліотеки. Тут же ставилися концерти, драматичні вистави, читалися лекції, влаштовувалися бенкети, танці тощо.

Українські священники були не тільки духовними лідерами вірних. Вони були лідерами громади в цілому: засновували різноманітні об'єднання, зокрема товариства взаємодопомоги, друкували газети, матеріально підтримували заняття мистецтвом тощо. Завдяки цьому українські священники відігравали надзвичайно велику роль у налагодженні організованого життя українців у Новому Світі, збереженні ними української мови та адаптації їх до місцевих умов.

Перша в Сполучених Штатах Українська греко-католицька Церква була заснована 1884 р. в містечку Шенандоа.

Нині серед американців українського походження найбільше прихильників має католицька Церква (УКЦ). Загальна ж кількість вірних цієї Церкви становить у США близько 250 тис. осіб.

Другою за кількістю вірних (понад 240 тис.) у США є Карпаторуська католицька церква (ККЦ) візантійського обряду, яка має близько 250 парафій, понад 100 тис. вірних.

Важливим джерелом інформації про події в Україні та про життя діаспорних громад є для українських американців власні газети, журнали, а також радіо- і телепрограми, що виходять як українською, так і англійською

мовами. У цілому в США виходить близько 80 різноманітних періодичних видань, розрахованих на осіб українського походження.

Найстарішою та найпопулярнішою в середовищі української діаспори в США є газета "Свобода" (заснована в 1893 р., виходить у Джерсі Сіті, штат Нью-Джерсі, за сприяння Українського народного союзу). УНС видає також щомісячний журнал "Веселка" (з 1933 р.).

Серед жіночих товариств найбільш чисельним є Союз українок Америки (СУА). Активну діяльність (освіта і виховання, з'їзди, вишкіл у таборах тощо) провадять такі молодіжні організації, як Пласт, Спілка української молоді Америки (СУМА), Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ), Ліга української молоді Північної Америки та Молоді українські націоналісти.

КАНАДА

Перепис населення Канади 1991 р. зафіксував 1 млн. 54,3 тис. осіб українського походження. 406,6 тис. або 38,6% з них зазначили своє єдине українське (обоє батьків — українці), а 647,6 тис. або 61,4% — змішане походження (один із батьків — неукраїнець). Обидві ці групи становили 3,8% всього канадського населення, що робить українську етнічну спільноту однією з найбільших етнічних меншин Канади. За чисельністю вона посідає п'яте місце серед етнічних спільнот цієї країни, поступаючись тільки британцям (англійцям, шотландцям, валлійцям та ірландцям разом), французам, німцям та італійцям.

Більшість українців за даними перепису 1991 р. проживала в провінціях Онтаріо (275,4 тис.), Альберта (266,2), Британська Колумбія (177,9), Манітоба (165,9), Саскачеван (131,1), Квебек (23,8) і Нова Шотландія (6,9).

До початку Першої світової війни до Канади прибуло близько 170 тис. українців, майже всі (90-95%) — з австро-угорської частини України. Вони направлялися переважно в новоутворені степові провінції — Манітобу, Саскачеван та Альберту, де канадський уряд надавав поселенцям так звані гомстеди — земельні ділянки площею 65 гектарів. Українські іммігранти прагнули селитися на нових місцях компактно й заснували цілий ряд етнічно однорідних поселень - "колоній". Зберігаючи пам'ять про батьківщину, їм часто давали назви міст, сіл, окремих місцевостей чи видатних діячів України. Так на карті Канади з'явилися назви «Україна», «Київ», «Полтава», «Тернопіль», «Снятин», «Сокаль», «Коломия», «Шипинці», «Витків», «Січ», «Ольга», «Дніпро», «Дністер», «Збруч», «Карпати», «Запоріжжя», «Січ», «Шевченко», «Хмельницький» тощо. Нині в Канаді понад 200 місцевостей і шкільних округ мають українські назви.

Протягом 15 років (до 1905 р.) українські поселення вирости по всій території прерій Західної Канади, перетворивши ці цілинні, мало заселені корінними жителями землі в освоєну й економічно продуктивну зону. Українські поселення, яких сьогодні налічується близько 180, стали

невідривною частиною геодемографічного ландшафту степової частини Канади. Внесок українців у розбудову цього краю дає підставу стверджувати, що концепція народів-засновників, до яких у Канаді традиційно зараховують англійців і французів, потребує певного уточнення. Коли мова йде про канадський Захід, то до народів-засновників цих провінцій Канади безумовно належать також українці.

Назву «українці» вперше подано в канадському часописі 1915 р. Вона швидко витісняє регіональні самоназви, а також назви за країною громадянства і з 1919 р. стає єдиною, що сприяло об'єднанню вихідців із різних українських земель.

Дослідження, проведені в Канаді 1921 р., зафіксували надзвичайно низький освітній рівень українських іммігрантів: понад половина з них (51%) була неписьменною.

Щоб перебороти ці упередження та негативні стереотипи щодо себе, українські переселенці мусили довести свою волю й спроможність успішно адаптуватися до умов канадського суспільства, бути гідними його членами. Для цього необхідно було, передусім, докласти значних зусиль щодо піднесення свого освітнього та фахового рівня, виявити себе в сфері політичної та громадської діяльності. Завдяки наполегливій і самовідданій праці українські іммігранти досить швидко досягли перших успіхів, що змусило англосаксонське населення змінити своє ставлення до українців. Ще до Першої світової війни українські ферми зміцніли, українські діти стали навчатися в канадських школах, а самі іммігранти дедалі активніше прилучалися до бізнесу та громадського життя. На смугах українського поселення, що простяглися по канадських преріях від Південно-Східної Манітоби до Едмонтону, з'явилися перші суто українські заклади, церкви й народні доми, читальні й просвіти. Сформувалися загальноканадські українські організації. Вихід у 1903 р. газети "Канадійський фермер", а згодом й інших друкованих видань знаменував початок розвитку в Канаді українського друкарства. Все це водночас із поступовим піднесенням матеріального рівня життя робило іммігрантів соціально й політично впевненішими.

Тогочасні українські поселення в Канаді зберігали багато рис українського села, українського побуту. На вулицях, у муніципалітеті, в крамницях, на пошті, на елеваторі чи залізничній станції — всюди чуто було українську мову. Можна було побачити українські глинобитні хати під стріхою. Під час свят, на весілля, до церкви, на похорони люди (особливо жінки) вбиралися в **"старокрайовий стрій"** — український національний одяг: кожухи, свитки, вишиті сорочки, хустки, намиста тощо. Зберігалися, щоправда, в дещо зміненому вигляді, народні традиції та обряди, зокрема весільні, а також українська троїста музика, коломийки, народні пісні, колядки, щедрівки. Виконувалися й створені вже в Канаді пісні про гірку долю перших поселенців, про тугу за рідним краєм.

Зростаючу інтеграцію українців у життя канадського суспільства продемонструвало обрання в 1912 р. Федора Стефаніка членом муніципальної ради Вінніпега. Наступного року Андрій Шандро в Альберті й Тарас Фарлей у Манітобі обираються до провінційних законодавчих органів.

В часи Першої світової війни з підозри, що українці як вихідці з Австро-Угорщини можуть скласти "п'яту колону" в Канаді та згідно із законом про воєнні заходи, ухваленим парламентом влітку 1914 р., майже 6 тис. австро-угорських громадян, у більшості своїй українців, було інтерновано в концентраційних таборах.

Але в цілому офіційні кола усвідомлювали необхідність створення певних умов для адаптації переселенців у нове середовище та збереження їхньої етнічної самобутності, мови, культури, переконавшись із часом, що від цього виграє все суспільство.

У релігійній сфері українські іммігранти певний час залишалися без проводу своїх церковних лідерів. Тільки 1902 р. митрополит Андрей Шептицький направив до Канади трьох постійних українських священослужителів з ордену василіан. У 1910 р. він сам здійснив двомісячну поїздку по Канаді, під час якої пообіцяв парафіянам поліпшити справи богослужіння. Наслідком його місії стало направлення до Канади в 1912 р. колишнього префекта греко-католицької семінарії у Львові єпископа Никити Будки. Наступного року в Канаді була зареєстрована Українська католицька Церква (УКЦ) візантійського обряду. Утворення в липні 1918 р. православного братства в Саскатуні поклало початок заснуванню Української автокефальної православної Церкви в Канаді, яку підтримала більшість буковинців. Великою моральною підтримкою для православних стало утворення в 1919 р. Автокефальної православної Церкви в Україні. Протягом 1920-х-1930-х рр. православний рух, незважаючи на активну опозицію з боку греко-католиків, дедалі посилюється. Полеміка, часом дуже гостра, між українськими православними та греко-католиками змушувала їх у боротьбі за вірних посилювати свої організаційні зусилля. Відтак це змагання пішло на користь як обом церквам, так і українській громаді в цілому.

Після закінчення Першої світової війни відновилася широкомасштабна еміграція із Західної України, зумовлена значною мірою політичними переслідуваннями, насамперед в окупованій Польщею Галичині в роки правління режиму Ю.Пілсудського. Особливої інтенсивності еміграційні процеси набули після ухвалення Канадського імміграційного акта 1923 р., згідно з яким дозволялася еміграція з території країн, що були раніше воєнними противниками Канади. Однак із початком великої депресії 1929 р. імміграція українців у Канаду фактично припинилася. Всього до початку Другої світової війни сюди прибуло приблизно 68 тис. українців, переважно з Галичини та Волині.

Набув поширення кооперативний рух. Найпотужнішим українським економічним об'єднанням стала Елеваторна компанія русинських фермерів,

заснована 1917 р. Певний час вона володіла одинадцятьма елеваторами в Манітобі й чотирма в Саскачевані.

Дедалі більше українців ставали підприємцями, започатковували власний бізнес. Характерною рисою цього процесу була взаємопідтримка українських поселенців. Зокрема, набуло поширення гасло "**свій до свого**", відповідно до якого в господарських та інших справах зверталися передусім до своїх земляків.

Найвпливовішим політичним осередком того часу було Товариство український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім), яке отримало офіційний статус 1924 р. При ньому діяли жіноча й молодіжна секції. ТУРФДім вживав заходів, спрямованих на поліпшення становища трудящих в умовах економічної кризи. У 1920-і рр. ця соціалістична організація підтримувала контакти з урядом радянської України й мала значну підтримку серед робітників і частини фермерів. За прикладом Вінніпега, де на кошти громади було споруджено перший будинок ТУРФДому (раніше, ніж це зробило Товаришення Український робітничий дім), такі будинки стали будувати в різних містах Канади. Вони стали осередками культурно-освітньої та мистецької діяльності українських громад. У них розгорнули свою роботу драматичні гуртки, оркестри, хори, танцювальні ансамблі, читальні з бібліотеками. У багатьох містах відкрилися українські школи. Для дорослих влаштовувались лекції на суспільні теми, організовувалися курси української грамоти для неписьменних.

Інша частина іммігрантів, яка підтримувала Українську Народну Республіку, Західно-Українську Народну Республіку чи гетьманщину, створила в Канаді низку некомуністичних організацій. Виникають такі політичні об'єднання, як Січ (1924 р.), що згодом трансформувалася в Союз гетьманців-державників, Союз українців самостійників (1927 р.), Українське національне об'єднання (1931 р.) тощо.

Першим українцем, який став членом федерального парламенту в 1926- 1935 рр. від провінції Альберта, був Михайло Лучкович. У парламенті він захищав права українців, боровся з їх дискримінацією, зокрема при наймі на роботу.

Координаційним центром суспільного життя українців у Канаді значною мірою став створений у листопаді 1940 р. Комітет українців Канади (КУК), який пізніше активно сприяв еміграції до Канади українців із таборів для переміщених осіб у Європі. У роки війни канадський уряд як союзник СРСР поновив легалізацію забороненої в червні 1940 р. соціалістичної прорадянської організації ТУРФДім, повернув власникам конфісковані Українські робітничі доми й сплатив відшкодування за продане та знищене майно. Незабаром ТУРФДім змінив свою назву на Товариство об'єднаних українських канадців (ТОУК). В роки Другої світової війни близько 40 тис. українців вступило до Збройних сил Канади.

У повоєнний період політичне протистояння в середовищі української діаспори тривало, зокрема прихильники соціалістичної орієнтації

намагалися перешкодити в'їздові до Канади переміщених осіб, мотивуючи це тим, що всі вони є воєнними злочинцями й нацистськими колабораціоністами. Канадський уряд перевінив ці звинувачення й визнав їх у переважній більшості безпідставними. Внаслідок отриманого дозволу близько 35 тис. українців, більшість яких походила із Галичини й Буковини, але значна частина була й зі Східної України, прибули протягом 1947-1955 рр. до Канади.

Нові іммігранти справили помітний політичний і культурний впливи на українську громаду. Вони заснували такі нові організації, як Ліга визволення України (1949 р.) і рух скаутів "Пласт" (1948 р.), а також влилися до вже існуючих українських організацій, значно збільшивши їх чисельно та активізувавши їхню діяльність.

У повоєнний період суттєві зміни відбулися й у співвідношенні міського та сільського українського населення: частка міських жителів зросла з 29,5 до 76%, а сільського відповідно зменшилася з 70,5 до 24%. Це стало наслідком зростання освітнього рівня молоді, модернізації сільськогосподарського виробництва та скасування дискримінаційних щодо осіб українського походження обмежень у працевлаштуванні. Певною мірою позначилося також те, що післявоєнні мігранти селилися здебільшого в містах.

Після Другої світової війни, коли і в сільській місцевості з'явилася густа мережа шкіл, поліпшився загальний матеріальний стан українського населення, а його більшість перебралась у міста. Внаслідок цього за рівнем освіти українці стали швидко наздоганяти інші етнічні групи країни. За даними перепису населення 1986 р., освітній рівень української етнічної групи був уже навіть трохи вищий, ніж у більшості інших національних меншин.

Помітні зрушення сталися в соціальному становищі українських канадців у 1970-1980-і рр. В усіх галузях суспільного життя вони вийшли на середньо-канадські показники або перевершили їх. Середній прибуток українців у 1981 р. становив 11,8 тис. доларів проти 11,0 тис. по країні в цілому.

Значні зміни сталися в повоєнні роки у мовно-культурному статусі українських канадців. Впродовж 1951-1971 рр. уживання української мови як рідної зменшилось у віковій категорії до 9 років з 61 до 21%, у категорії від 10 до 19 років — з 85 до 30%. Такий стан справ не міг задовольнити українську громаду, яка хоч і прагнула інтегруватися в головне річище канадського суспільства, але не бажала розчинятися в англо-канадській більшості.

Не дивно, що наприкінці 1960-х-на початку 1970-х рр. саме українці відіграли провідну роль у русі за багатокультурність. Концепцію цієї політики представив 1963 р. на розгляд канадського парламенту сенатор українського походження Павло Юзик. Завдяки зусиллям українців у 1970 р. всі степові провінції ухвалили закони, які дозволяли шкільним радам вводити

двомовне англо-українське навчання. У 1971 р. федеральний уряд Канади запровадив політику багатокультурності — визнання мовних і культурних прав національних меншин і підтримку їхніх зусиль щодо збереження та розвитку своєї ідентичності на державному рівні. Згодом аналогічні закони ухвалили й провінційні уряди.

Політика багатокультурності відкрила нові можливості для української громади. Зросло представництво осіб українського походження в провідних інституціях канадського суспільства, вони стали відігравати дедалі помітнішу роль у політичному житті Канади. Всього до початку 1990-х рр. членами вищого законодавчого органу Канади — федерального парламенту — обиралися 62 українці. Діячі українського походження працювали в канадському сенаті, призначалися на важливі посади в уряді.

Першу міністерську посаду серед українських канадців обійняв М.Стурр (Старчевський). Він був міністром праці в уряді Д.Діфенбейкера (1958- 1963 рр.). Рой Романов і Лаврентій Декур очолили політичні партії в провінційних законодавчих органах у Саскачевані та, відповідно, Альберті. Дон Мазанковський був федеральним міністром фінансів і заступником прем'єр-міністра в уряді Б.Малруні. Норман Кафик — міністром із питань багатокультурності в адміністрації П.Трюдо. В уряді Д.Кларка міністерства енергетики, копалень і ресурсів, а також науки і технологій очолював Р.Гнатишин, а міністерство в справах спорту й багатокультурності — С.Папроцький.

Багато канадців українського походження обиралися в парламенти провінцій, обіймали вищі посади в провінційних урядах. Наприклад, у 1975 р. 77 українських канадців було обрано в парламент Манітоби, 68 — Альберти, 37 — Саскачевану. Гарі Філмон був прем'єр-міністром Манітоби, Рой Романов — прем'єр-міністром Саскачевану, Степан Воробець і Сільвія Федорук — заступниками губернатора Саскачевану, Джон Яремко — першим українським парламентарієм в Онтаріо та міністром кабінету цієї провінції. Українці обиралися мерами канадських міст, зокрема, Лоуренс Декор, лідер ліберальної партії в Альберті, був мером Едмонтону, Стів Дзюба з 1956 по 1977 р. — мером Вінніпега, а Вільям Гавриляк з 1951 по 1977 р. чотири рази обирався мером Едмонтону. Сенаторами були М.Білих, Д.Гнатишин, Д.Івасів, В.Уолл (Волохатюк), П.Юзик. Рамон Гнатишин у 1989 р. став 24-м генерал-губернатором Канади, а Іван Сопінка — членом Верховного Суду.

Є серед українців і такі, хто посідає високе становище в сфері бізнесу, юриспруденції, вищої школи, науки, в засобах масової інформації тощо. Зокрема, Вільям Терен очолює відому будівельну корпорацію, Волтер Курлюк — президент головного канадського виробника металу Інко Лтд, Петро Яцик — бізнесмен і філантроп, Ераст Гуцуляк — фармацевт, бізнесмен і філантроп. Водночас, як зазначають канадські соціологи, незважаючи на вражаючий прогрес українців в економічній сфері від часу

свого прибуття в Канаду, вони ще не стали помітною частиною канадської економічної еліти.

Чимало українських канадців здобули визнання в сферах культури і спорту. Зокрема, одним з тих, хто приніс канадському мистецтву світову славу, став художник Василь Курилик.

Загалом, внесок українців у розвиток Канади, їхній вплив на життя канадського суспільства є досить помітними. Елементи української культури особливо відчужаються в повсякденному житті трьох провінцій у преріях — Альберти, Манітоби й Саскачевану. Це і популярні тут українські їдальні швидкого обслуговування, і українські традиції зустрічі Нового року — Маланка, і неодмінна участь українських танцювальних колективів у всіх святах та офіційних урочистостях, які відбуваються в Канаді. Український ансамбль навіть брав участь у церемонії відкриття зимових Олімпійських ігор 1988 р. в Калгарі.

Одним із найважливіших чинників збереження української етнічності в Канаді є широка мережа шкіл різного типу та вищих навчальних закладів, в яких вивчаються українська мова, література, історія, географія, інші українознавчі дисципліни. Освіта, розвиток шкільництва — це найперше, про що стали піклуватися українські переселенці.

У 1970-х рр. у відповідь на настійливі вимоги українців спочатку в Альберті, а потім у Манітобі й Саскачевані було запроваджено нове шкільне законодавство. Відповідно до нього в державних школах дозволялося створювати класи, що працювали за двомовними навчальними програмами, при цьому українською мовою в них могло здійснюватися до 50% обсягу навчання. Крім того, в п'яти провінціях у місцях, де є достатня кількість українських дітей, українська мова викладається як навчальний предмет у середніх школах. Починаючи з 1945 р., викладання української мови, літератури та історії запроваджено у Саскатунському, Манітобському, Альбертському, Монреальському, Торонтському та інших університетах Канади.

1976 р. при Альбертському університеті було засновано Канадський інститут українських студій (КІУС) на чолі з відомим істориком, професором Богданом Кравченком. Інший центр українознавства під керівництвом професора Павла Магочі створено в березні 1979 р. при Торонтському університеті. У наукових колах широко відомі канадські українські історики П.Потічний, М.Марунчак, І.Рудницький, О.Субтельний, соціолог В.Ісаїв, лінгвіст І.Огієнко та ін.

Сучасна українознавча освіта в Канаді охоплює всі вікові групи й усі рівні навчання — від дитячих садків до університету.

Згідно з даними перепису населення 1991 р., 201 315 осіб або 19% українців Канади назвали своєю рідною мовою українську.

При Канадському інституті українських студій створено Центр освіти українською мовою, який допомагає шкільним радам провінцій у підготовці

методичних матеріалів, організовує заняття із підвищення кваліфікації вчителів.

Сприяють збереженню українцями своєї культурної самобутності й численні українські музеї, бібліотеки та архіви. Зокрема, в Саскатуні діє Український музей Канади з філіями в Едмонтоні, Вінніпегу й Торонто. У Вінніпегу — Український культурний та освітній центр, а в Едмонтоні — Український канадський архів та Музей Альберти. Аналогічні заклади існують при двох основних українських релігійних конфесіях. Українські фонди є в Національному музеї людини й Національних архівах Канади, які розташовані в Оттаві. Поблизу Едмонта з 1975 р. функціонує музей під відкритим небом "Культурна спадщина українського села" (раніше українське поселення Центрально-Східної Альберти 1892-1930 рр.), фінансує уряд Альберти.

До найважливіших чинників збереження канадськими українцями національної мови, культури та своєї етнічної ідентичності в цілому належить преса. З перших років перебування в Канаді іммігранти видавали свої газети, часописи, тиражі яких майже повністю задовольняли потреби української громади. Упродовж більш як ста років перебування українців у Канаді побачили світ понад 250 українських періодичних видань. Багато з них існували лише протягом короткого часу, інші дожили до наших днів. У 1950-х-1960-х рр. видавалося до 50 україномовних видань. У наступні роки спостерігається звуження видавничої діяльності, що становить серйозну проблему в житті української громади. У 1984 р. таких видань налічувалося, наприклад, уже тільки 26. Кількість українських читачів із кожним поколінням зменшується, тому українські видання включають до своєї структури англомовні розділи або додатки. Найважливішими українськими друкованими органами в Канаді сьогодні є такі:

- тижневик "Український голос" (виходить з 1910 р., орган Союзу українців самостійників), з яким у 1981 р. злилася перша газета канадських українців "Канадійський фермер" (видавалася з 1903 р. у Вінніпегу);
- тижневик "Новий шлях", орган Українського національного об'єднання;
- тижневик "Гомін України" Ліги визволення України (видається з 1948 р. в Торонто);
- тижневик "Життя і слово" Товариства об'єднаних українських канадців (видається після Другої світової війни в Торонто, утворився внаслідок злиття газет "Українське життя" й "Українське слово");
- католицький тижневик "Українські вісті" (видається з 1931 р. в Едмонтоні, має окрему англомовну редакцію);
- тижневик "Наша мета" (видається УКЦ з 1949 р. в Торонто);
- щомісячний журнал "Наша дорога", (видається з 1969 р. у Вінніпегу Українською католицькою жіночою лігою);
- щомісячний журнал "Жіночий світ" (видається з 1950 р. у Вінніпегу Організацією українок Канади) та ін.

Виходить також низка інших церковних, партійних, молодіжних, професійних, наукових та незалежних суспільно-політичних періодичних видань: "Батьківщина" — місячник Союзу гетьманців-державників; "Студент" — двомовна газета Союзу українських студентів Канади; "Молода Україна" — щомісячний журнал Організації демократичної української молоді; "Нові дні" — незалежний щомісячний журнал; "Промінь" — щомісячний журнал Союзу українок Канади; «Термінус» — україномовний щорічник Авангардного українського театру; "Готуйсь", "Юнак", "Пластовий шлях" — видання української молодіжної асоціації «Пласт».

Діє кілька українських видавництв — "Гомін України", "Добра книжка", "Нові дні", "Новий шлях", видавництво НТШ, наукові видавництва при Торонтському університеті та Канадському інституті українських студій тощо. Популярними серед українських канадців є також найстаріша в Північній Америці українська газета "Свобода".

Українці в Едмонтоні, Вінніпегу й Торонто мають змогу слухати щоденні місцеві радіoproграми українською мовою. В інших регіонах Канади україномовні програми передаються раз на тиждень. За допомогою кабельного телебачення виходять кілька щотижневих українських програм, найбільш популярними серед яких є дитяча програма "Тітка Квітка", яка вже два десятиліття виходить у Торонто, а також дві програми новин та інтерв'ю: "Світогляд" (транслюється по багатомовному телевізійному каналу Торонто) і "Контакт" (транслюється міським телебаченням Торонто).

Канадські українці уявляли собі культуру Канади як поєднання кращих елементів різних етнічних груп. Підтвердженням правильності такого погляду стало проведення фестивалів самодіяльного мистецтва, свят, в яких беруть участь представники різних етнічних груп Канади. Прикметно, що такі фестивалі були започатковані саме українцями.

Перший канадсько-український фестиваль пісні, музики й танцю відбувся в липні 1939 р. в Торонто. Перед 10-тисячною аудиторією на ньому виступили 1500 митців із різних міст і населених пунктів Канади. Великий успіх, який мав фестиваль серед широкої громадськості Канади, справив значний вплив на подальше згуртування українців на землі їхньої нової батьківщини.

Цей фестиваль значно підняв престиж українців. Перебуваючи під його враженням, тодішній президент промислового і робітничого конгресу Канади Д.Драйпер підкреслив, що Канада не тільки щось дала людям із "старих країн", а й сама від них багато чого набула.

У 1945 р. відбувся Східноканадський, присвячений перемозі над гітлерівською Німеччиною, а в 1946 — Західноканадський фестивалі української пісні, музики й танцю. В останньому за сприяння Українського товариства культурних зв'язків із закордоном взяла участь делегація діячів культури радянської України в складі Л.Паламарчука, С.Стефаника, поета А.Малишка, народних артистів І.Паторжинського і З.Гайдай. Щоб побувати на фестивалі й зустріти гостей з України, з'їхалися українці з різних

місцевостей Канади — від Монреалю до Ванкувера. Після закінчення фестивалю делегація відвідала ряд міст Канади, де пройшли її зустрічі з представниками української громади та концерти. Всього в цих зустрічах і концертах та у фестивалі взяло участь понад 100 тис. чоловік. Перебування делегації діячів культури України залишило глибокий слід у серцях українських канадців, сприяло популяризації назви "Україна" серед усього канадського населення.

У наступні роки проведенням таких фестивалів відзначалися всі визначні події в житті українського і канадського народів. Так, 1951 р. українські канадці відзначили 60-річчя свого поселення на нових землях. У Палермо (поблизу Торонто) прибуло понад 45 тис. осіб українського походження з Канади і США. Першого липня тут було відкрито перший на американській землі пам'ятник Т.Шевченку. Наступного року там же, в Палермо, був відкритий перший на американському континенті музей Тараса Шевченка. За 36 років існування (на жаль, у вересні 1988 р. музей згорів) його відвідали десятки тисяч людей різних національностей із багатьох країн світу.

Великі фестивалі української пісні, музики й танцю відбулися під час святкування 100-річчя утворення Канади, 80-, 90- і 100-річчя поселення українців на канадській землі, 100-річчя від дня народження Івана Франка (у Вінніпегу з цієї нагоди відкрито музей і пам'ятник І.Франкові), 100-річчя міста Вінніпега, 100-річчя провінції Британська Колумбія тощо. У повоєнний час провадилися численні провінційні фестивалі в Калгарі, Едмонтоні, Гамільтоні, Порт-Артурі, Реджайні, Саскатуні, Ванкувері, Віндзорі, Тімменсі та багатьох інших містах.

З прийняттям у Канаді в жовтні 1971 р. політики багатокультурності в українських канадців розширилися можливості для плекання своєї етнокультурної самобутності. За час впровадження цієї політики від федерального уряду надходили субсидії на видання книжок з історії української громади Канади, частково фінансувалися українські фестивалі тощо. Найбільше сприяння в цьому плані надають українській етнічній групі уряди степових провінцій Західної Канади. Як приклад можна навести заходи уряду провінції Альберта: у 1975 р. він викупив в української громади й нині повністю фінансує діяльність етнографічного музею просто неба "Культурна спадщина українського села", що відтворює раннє українське поселення Центрально-Східної Альберти 1892-1930 рр.

Щодо релігійного життя, то на початок 1980-х рр. 33% осіб українського походження в Канаді були греко-католицького віросповідання, 19 — протестантського, 18 — православного, 17 — католицького, решта належала до інших віросповідань.

У цілому в Канаді існує понад сто різноманітних українських політико-ідеологічних, релігійних і церковних, жіночих, молодіжних, студентських, освітніх, наукових, культурницьких, професійних,

взаємодопомогових, ветеранських, координаційних та інших організацій і об'єднань.

Координує діяльність усіх організацій українських канадців (за винятком Товариства об'єднаних українських канадців) Конгрес (раніше — Комітет) українців Канади (КУК), правління якого міститься у Вінніпегу, а інформаційне бюро — в Оттаві. На XIX Конгресі українців Канади (жовтень 1998 р.) головою КУК обрано адвоката з Монреалю Євгена Чолія. КУК, у свою чергу, є членом Світового конгресу вільних українців (нині Світового конгресу українців — СКУ), який координує діяльність українських організацій у всіх країнах поселення. Штаб-квартира СКУ перебуває в Торонто

Станом на 31 грудня 1993 р. в Канаді нараховувалося понад 20 українських кредитних кооперативів із загальною кількістю 56,8 тис. членів та сукупним оборотним капіталом у 766 млн. доларів.

Розчинення етнічної самотності української діаспори в казані загальноканадської цивілізації є об'єктивним процесом. Незважаючи на певне зростання числа осіб, які, згідно з даними останнього перепису, вказали своє українське походження, демографічні обстеження населення свідчать про тенденцію до зниження рівня етнічної самосвідомості серед молодого покоління, народженого й вихованого в цілісній системі канадського суспільства. Етнічна свідомість молодого покоління не первинна, як у старшого покоління власне іммігрантів, а сформувалася здебільшого шляхом сприйняття певних етнічних символів, перенесених у нові умови. Зрозуміло, без живого спілкування, безпосереднього зв'язку з етнічною батьківщиною та її культурою можливість штучного культивування етнічного середовища є проблематичною. Тому величезне значення для збереження української ідентичності в Канаді має розвиток всебічних контактів діаспори з Україною.

Південна і Центральна Америка АРГЕНТИНА

За чисельністю осіб українського походження Аргентина є другою, після Бразилії, країною Латинської Америки. У серпні 1997 р. українська громада Аргентини відзначала віковий ювілей початку еміграції до цієї країни. За різними оцінками, сьогодні в Аргентині проживає від 100 до 500 тис. етнічних українців. На основі врахування різних статистичних джерел та церковного обліку, більшість дослідників сходиться на тому, що найбільш реальною є цифра в 250 тис.

Близько 50% українських іммігрантів та їхніх нащадків (100-125 тис.) проживає в Буенос-Айресі та в містах однойменних провінцій — Ла Плата, Беріссо, Енсенлада, Магдалена, Лухан.

Хоча українські прізвища Баделяк, Возняк, Добрий, Дорошенко, Семашко та інші зустрічаються в різних документах на території Південної Америки ще в XVII-XVIII ст., початок більш-менш масової еміграції сюди

українців припадає на кінець XIX століття. Щодо Аргентини, то початком українського поселення в цій країні вважається 27 серпня 1897 р., коли до Буенос-Айреса прибуло 12 українських родин, зокрема, сім'ї Іллі Дутки, Івана Максимовича та Мусія Томи з Долини, Федора Письменного з Косова, Михайла Опиханого з Шульганівки.

Перша хвиля переселенців складалася в основному з селян Галичини та Волині, які прямували до малозаселених північних провінцій — Місьйонес і Чако. У 1914 р. в цій тоді найбільш населеній українцями провінції нараховувалося близько 10 тис. українських іммігрантів. Ще близько 4 тис. поселилося в столиці країни та прилеглому до неї містечку Беріссо. Усього впродовж 1897-1914 рр. в Аргентину прибуло приблизно 14 тис. українських поселенців. З початком Першої світової війни еміграція українців до цієї країни на певний час припинилася.

Перші роки життя в Аргентині були для українських поселенців дуже тяжкими. Кожен із них мав право на купівлю за відносно високими на той час цінами 50 гектарів досить родючої, але вкритої лісом і чагарниками цілинної "червоної землі". Придбавши землю, необхідно було спочатку побудувати хоч маленьку хатину, викорчувати й спалити дерева і лише потім можна було орати і засівати поле. Дошкуляли незвичний клімат (середня температура січня, наприклад, у провінціях Місьйонес і Чако становить + 28°C, а липня — + 18°C), велика кількість опадів, укуси гадюк, епідемії й пошесті, напади бандитів. Крім того, перші українські іммігранти склалися майже виключно з найбідніших селян і наймитів. Брак освіченої верстви, незнання іспанської мови не тільки призводили до певної ізоляції українців в аргентинському суспільстві, а й позбавляли їх можливості швидкої адаптації в економічних структурах країни. Ці труднощі накладалися на вкрай складну політичну та соціально-економічну ситуацію, пов'язану зі звільненням від іспанського правління й проголошенням у 1916 р. державної незалежності Аргентини, обранням першого президента, постійними фінансовими потрясіннями ослабленої економіки тощо. За таких умов українські поселенці часто поповнювали лави найбідніших місцевих селян — «гаучо», влаштовувались у бригади, які будували залізничні колії, промислові підприємства та порти, наймалися до великих землевласників на сезонну роботу або прислугою до місцевої знаті.

Значні перешкоди виявились і в задоволенні релігійних потреб поселенців. Майже 90% з них за віросповіданням належали до греко-католицького обряду.

Становище поліпшилося лише з приїздом до Аргентини священників із Галичини — Климентія Бжуховського (у березні 1908 р.) і Ярослава Карп'яка (у квітні 1909 р.). Їхніми зусиллями було побудовано кілька церков, відкрито хату-читальню імені Маркіяна Шашкевича. Певною мірою розрядив також ситуацію декрет Папи Пія X про часткову нормалізацію становища Української католицької Церкви (УКЦ) в Аргентині.

Загалом, Церква відіграла дуже важливу роль у творенні організованого українського життя, збереженні етнічної самобутності іммігрантів в Аргентині. У 1912 р. призначений А.Шептицьким єпископ УКЦ в Аргентині І.Сенишин заснував українську читальню в місті Азар, соціальний клуб "Україна" в Апостолесі, а згодом і перший український сільськогосподарський кооператив у цьому ж місті. В жовтні 1922 р. І.Сенишин домігся затвердження статуту вищезгаданого кооперативу тогочасним президентом Аргентини. З іменем І.Сенишина пов'язані також перші кроки на нелегкому шляху входження українців у політичне життя країни. З часом він став мером Апостолеса, а його ім'я нині носить одна з вулиць міста.

Чимало зусиль для збереження українцями своєї етнічної ідентичності доклали й православні священики. Так, ієромонах Тихон Гнатюк, який прибув із Волині, не лише засновував парафії та займався будівництвом, а й організував школу українознавства.

Незважаючи на всі несприятливі обставини та перешкоди, працелюбні переселенці перебороли початкові труднощі й за відносно короткий час перетворили напівдику лісисту місцевість у розвинутий сільськогосподарський регіон. Сьогодні це квітучі землі, на яких десятки тисяч сімей нащадків українських першопоселенців вирощують чай, цитрусові, бавовну, пшеницю, сою, соняшник.

Перша світова війна, революція та поразка національно-визвольної боротьби спричинили другу хвилю еміграції з українських земель. Протягом 1922- 1939 рр. в Аргентину прибуло близько 50 тис. українських іммігрантів, головно, із західноукраїнських земель. Вони розширили число українських поселень у цій країні, зокрема, утворили їх у провінціях Чако, Мендоса (Генерал Альварес), Формоса, Ентре Ріос, Кордоба, Коррієнтес (Санто Томе), Ріо Негро.

Інтелігенція другої хвилі справила значний ідеологічний та політичний вплив на давніших іммігрантів, стала рушієм та організатором суспільного життя громади, створення українських об'єднань та установ економічного, фінансового, допомогового й культурного характеру, шкіл, бібліотек, хат-читалень, мистецьких колективів тощо. Наприкінці 1933 р. з'явився перший "Календар" товариства "Просвіта". З часом це товариство (1924 р.), яке, поряд із Церквою, відіграє особливо важливу роль у житті української діаспори в цій країні, поширило свою діяльність на всі основні центри поселення українців в Аргентині. В кінці 1980-х рр., крім центральної управи в столиці країни, товариство нараховувало 16 філій у провінціях Буенос-Айрес, Місьйонес, Чако, Мендоса, Кордоба. При філіях діють "рідні школи", танцювальні ансамблі й хорові колективи, капели бандуристів. Товариство утримує табір відпочинку для дітей і молоді "Веселка".

Одним із перших товариств економічного спрямування стала "Взаємна допомога", створена в серпні 1926 р. в місті Кордова. У 1929 р.

товариство спорудило свій будинок, при якому діяв аматорський гурток. Аналогічне товариство існувало в Буенос-Айресі.

Особливо активно йшло формування українських організаційних структур на початку 1930-х рр. Для піднесення рівня культурно-освітньої роботи 1930 р. засновано Український національний клуб, який певний час видавав газету "Україна". Того ж року з'явилася перша жіноча організація — Добродійна спілка жінок. 1931 р. розгорнуло свою діяльність товариство "Сокіл". У листопаді 1933 р. група просвітян, очолювана тодішнім секретарем товариства Михайлом Приймаком, заснувала Українську стрілецьку громаду, взявши за взірець статут УСГ, створеної в Канаді. 1934 р. УСГ стала видавати тижневик "Наш клич". У 1938 р. Українська стрілецька громада об'єдналася з товариством "Сокіл" в Організацію державного відродження України (згодом — "Відродження"), яка діє й сьогодні. З'явилися молодіжні, професійні, релігійні організації. 1931 р. створюється Спілка українських інженерів Аргентини, у 1932 — Бюро опіки над українськими емігрантами, у 1936 — Союз українських монархістів-державників "Плуг і меч", у 1943 р. — Комітет українців в Аргентині.

На цей же період припадає відкриття українцями дрібних приватних підприємств, ремісничих майстерень, торговельних закладів, кредитних і допомогових товариств, кооперативів і фірм.

Після Другої світової війни впродовж 1946-1950 рр. до Аргентини прибуло 5 - 6 тис. українців, в основному з таборів для переміщених осіб та біженців із Німеччини й Австрії. Серед нових іммігрантів було чимало добрих спеціалістів із дипломами західних університетів, значна їх частина відзначалася високим рівнем національної свідомості.

Нова хвиля іммігрантів принесла нові ідеї, які не завжди відповідали поглядам, покладеним в основу існуючих на той час українських товариств і організацій. Відтак з'явилися нові об'єднання: Український клуб (1947 р.), Союз українок (1948), "Пласт" (1949), Спілка української молоді (1950), Братство українських січових стрільців (1950), Братство колишніх вояків 1-ї дивізії УНА (1951), Українське католицьке об'єднання (1951), ДОБРУС (1953), Союз аргентинсько-українських студентів (1953), які сприяли активізації суспільної та культурно-освітньої роботи української громади. У 1947 р. відбувся перший конгрес українців в Аргентині. На ньому було утворено Українську центральну репрезентацію (УЦР) — крайовий центр, який нині координує діяльність більшості українських товариств і організацій та представляє інтереси українців перед місцевими властями.

Зокрема, в 1970-х рр. виникло нове професійне об'єднання — Товариство українських високошкільників Аргентини (ТУВА), яке щороку організовує виставку українських книжок на Всеаргентинській книжковій виставці. Великим досягненням української громади цього періоду стало спорудження в 1971 р. в Буенос-Айресі пам'ятника Т.Шевченку.

На початку 1990-х рр. організоване життя української громади звузилося до двох осередків — міста Буенос-Айрес із околицею та кількох міст провінції Місьйонес.

Після розпаду СРСР, взявши до уваги добру славу, якою користуються українці в Аргентині, уряд цієї країни розпочав видачу громадянам України тимчасових віз із правом працевлаштування. За свідченням посольства Аргентини в Україні, 70-80% із приблизно 4 тис. нових переселенців уже отримали роботу й знайшли житло. Матеріальні труднощі та невисокий у цілому рівень патріотизму представників цієї "четвертої хвилі" не сприяють її інтеграції в суспільне життя "старої" еміграції. Водночас об'єднання діаспори допомагають новоприбулим. При УЦР діє дорадча підкомісія, яка сприяє в отриманні необхідних документів, організації навчання тощо. В українських товариствах відкрито безплатні курси іспанської мови.

Нині Українська центральна репрезентація, яку очолює Юрій Іваник, координує діяльність кількох об'єднань: "Просвіти", яка, крім центрального осередку в Буенос-Айресі, має 14 філій, видає газету "Українське слово", забезпечує діяльність "Рідних шкіл", гуртків художньої самодіяльності; "Відродження", що має друкований орган — щомісячник "Наш клич" — і три філії в передмістях столиці; Аргентинсько-української асоціації високошкільників; Фундації ім.Т.Шевченка (створена в 1972 р.), яка опікує три пам'ятники Кобзарю, а також український цвинтар у місті Монте-Гранде; скаутської організації "Пласт"; низки релігійних об'єднань.

Всього до складу УЦР входить понад 20 українських організацій. Процес об'єднання українців в Аргентині триває.

Зростанню громадської активності, збереженню національної ідентичності та самобутності аргентинських українців сприяло урочисте відзначення 100-річчя української діаспори Аргентини. З нагоди ювілею в Україні вперше здійснено видання про життя й діяльність українських іммігрантів та їхніх нащадків на далекому континенті — "Українці в Аргентині". Ювілей привернув увагу громадськості України не лише до долі українських аргентинців, а й до цілого масиву українства в Південній Америці (Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай, Венесуела та інші країни), до початку усвідомлення такого унікального явища, як "Латинська Україна".

БРАЗИЛІЯ

У Бразилії нині проживає, за різними оцінками, від 180 до 400 тис. осіб українського походження. Найбільш вірогідно, чисельність українців у цій країні становить приблизно 350 тис. осіб. З них 310 тис. проживають у штаті Парана, решта в штатах Сан-Паулу, Санта-Катарина, Ріу-Гранді-ду-Сул. Точну кількість бразильських українців встановити важко, оскільки, подібно до Аргентини, імміграційні служби визначали національність українських іммігрантів за тими країнами чи місцевостями, звідки вони

прибули. Національність "українець" з'явилася в офіційних імміграційних документах лише після Другої світової війни. Діти ж українців, народжені в Бразилії, реєструються вже як бразильці.

Першими документально засвідченими українськими іммігрантами в Бразилії вважаються члени сім'ї Миколи Морозовича із Золочівського району Галичини (нині — Львівщина). Невелика група українських селян, яка 1876 р. осіла в штаті Парана, прибула з Буковини. У 1891 р. вісім родин із Галичини заснували поселення Санта-Барбара в графстві Палмеріа. Відтоді щороку сюди прибувало кілька родин переселенців із західноукраїнських земель. Але масова імміграція, яка відбувалася в кілька етапів, розпочалася з 1895 р., коли сюди приїхали 15 тис. бідних селян із Галичини для сезонних робіт. Всього протягом 1895-1897 рр. до Бразилії прибуло понад 20 тис. українських іммігрантів. У подальшому до 1907 р. в Бразилію щороку прибувало від 700 до 1 тис. українських переселенців.

Урядові кола Бразилії, зацікавлені в освоєнні величезних територій країни, покритих непрохідними тропічними лісами, та дешевій робочій силі для спорудження підприємств, будівництва залізниць, шосейних шляхів, портів тощо, провадили в ті роки активну політику щодо заохочення переселення до своєї країни європейських емігрантів. Великим стимулом для бідних галицьких селян до переселення в Бразилію було те, що деякий час бразильський уряд оплачував переїзд переселенців через океан.

Головним місцем розселення українців у Бразилії в 1895-1897 рр. стала південно-східна частина штату Парана. Тут були великі резерви неосвоєних земель, і ця обставина стала вирішальною під час вибору місця поселення вчорашніх хліборобів, кожен із яких сподівався отримати тут обіцяні агентами італійських пароплавних компаній 25-30 гектарів землі й працювати на ній. Однак замість придатної для обробітку землі вони отримували ділянки в непрохідній південноамериканській селві, де мусили спочатку рубати, корчувати й спалювати ліс. Це була важка і небезпечна робота. Чимало поселенців загинуло від укусів змій, а також від смертельних ударів, що їх спричиняли так звані сіпові дерева. Тільки після такої очистки ділянки можна було приступати до обробітку землі.

Праця на землі, особливо в перші роки поселення, не завжди давала змогу забезпечити необхідний для сім'ї прожитковий мінімум. Так, більшість українців колонії Прудентополіс були в 1903 р. боржниками властей через несплату грошей за землю. Тому на початку ХХ ст. чимраз більше хліборобів змушені були вдаватися до додаткових заробітків — найматися на спорудження залізниць, шосейних доріг, мостів тощо.

Непростим був процес вживання українських поселенців у місцеве соціальне середовище. В перші роки іммігранти стикалися зі значними труднощами в своїх стосунках із місцевим населенням та інститутами влади, серйозною перешкодою були мовний бар'єр, незнання місцевих законів тощо. Значно ускладнювало життя іммігрантів, особливо на перших порах, і вороже ставлення до них корінних жителів Бразилії — індіанців. Місцевості

поселення українців у штатах Парана й Санта-Катарина були на той час частиною традиційної території двох індіанських племен — короадос і ботокудів. Із появою в цих місцях значної кількості українських поселенців ці індіанські племена змушені були відступати в глибину бразильської сельви. Значна частина індіанців, особливо з племені ботокудів, не бажала миритися з таким становищем і чинила опір процесу розселення іммігрантів. Одним із виявів цього опору були численні напади на житла українських поселенців.

Уже перші звістки про складні, часом драматичні початки життя емігрантів у Бразилії викликали значний резонанс в Україні. Відгукнувся на ці звістки й І.Франко, який у виданій 1898 р. збірці віршів під назвою "До Бразилії" змалював нелегку долю українських поселенців на Землі Святого Христа.

Центром українських іммігрантів у Бразилії в 1896 р. стало місто Прудентополіс.

Незначна кількість українців осіла в штаті Сан-Паулу, створивши колонії Паріквераассу та Нову Одесу. Очевидець, який відвідав Нову Одесу в 1907 р., писав, що там **"живе багато галицьких русинів та українців, що втікли з Росії під час безпорядків в Одесі. Деякі з них — моряки з корабля "Потемкин"**.

Друга велика хвиля української імміграції до Бразилії мала місце в 1907- 1914 рр. В цей період, відомий під назвою *"другої бразильської гарячки"*, на заклик бразильського уряду сюди на будівництво залізниці від Сан-Паулу через Парану до Ріу-Гранді-ду-Сул прибуло від 15 до 25 тис. емігрантів із Галичини й Волині. Переважна більшість їх осіла в штаті Парана, де нові переселенці заснували колонії Іваї, Іраті, Легру, Итапарі, Крус Мачадо, Вера-Гуарані, Нова Галичина та ін.

У 1913-1914 рр. українські священники провели перепис українського населення Бразилії та Аргентини. За їхніми далеко не повними даними, загальна чисельність українських переселенців у Бразилії разом із дітьми, зокрема народженими вже в цій країні, становила 43 750 осіб. З них у штаті Парана проживало 33 529 осіб, у штатах Ріу-Гранді-ду-Сул — 2245, Сан-Паулу — 211, Санта-Катарина — 160, Еспіріту-Санту — 70 осіб.

У період між двома світовими війнами до Бразилії переселилося близько 9 тис. українців із Галичини, Волині, Полісся, а також, меншою мірою, з Буковини й Закарпаття.

Наступна хвиля імміграції прокотилася в 1947-1951 рр., коли до Бразилії прибуло близько 7 тис. українців із таборів для переміщених осіб у Німеччині й Австрії. Серед них було чимало представників інтелігенції, більшість якої в подальшому емігрувала до Канади і США.

Основна маса нинішніх бразильських українців — це нащадки іммігрантів у третьому-четвертому поколіннях. Лише 7-8% із них народилися в Україні.

Більшість українців проживає в південно-східній частині штату Парана. За територією, яку вони більш-менш компактно заселяють (майже 5 тис. квадратних кілометрів із приблизно 200 квадратних кілометрів усєї території штату), з роками закріпилася назва **"Паранська Україна"**. В столиці штату — Куритибі — проживає понад 25 тис. українців. Одне з передмість Куритиби носить назву **"Нова Галичина"**. Муніципальне місто Прудентополіс цього ж штату, в якому українці становлять три чверті населення, називають **"столицею Паранської України"**. Значний відсоток особи українського походження становлять також у ряді інших міст і сільських поселень штату Парана. Одне з цих поселень має назву **"Нова Україна"**.

Майже 70% людей українського походження проживає в селах або, як їх називають у Бразилії, "колоніях" (загалом у сільському господарстві зайнято 40% бразильського населення). Українські колонії в Бразилії значно відрізняються за своїм виглядом від села в Україні. Центральна частина типового українського поселення в Бразилії носить назву **"седе"**. У ній розміщуються адміністративні та торговельні приміщення, школа, церква. Від "седе" розходяться вулиці, які називаються **"лініями"**. Ці вулиці, кількість яких буває досить значною (колонія Прудентополіс мала, наприклад, 47 "ліній"), з'єднуються поперечними вулицями — **«вісиналями»**. Обабіч "ліній" і "вісиналей" переселенцям для зведення житла та господарських будівель наділяли землю, яка звалася **"шакра"**. Додаткові земельні ділянки-"шакри" надавалися за межею поселення. З роками такий наділ можна було отримати тільки за гроші.

Пересічні українські садиби мають сьогодні по 20 і більше гектарів землі. Вирощують, як кажуть місцеві українці, "старокрайові" культури — пшеницю, жито, льон, картоплю. Українці, згідно з архівними джерелами, першими на латиноамериканському континенті стали культивувати гречку. З Галичини вони завезли сюди також капусту, буряк, тютюн, коноплю, соняшник. Вирощують, звичайно, і місцеві культури: каву, йєрба-мате — південноамериканський сорт чаю, фіжон — квасоллю чорного кольору, рис, цитрусові, маніоку, цукрову тростину тощо. Частина фермерів займається скотарством.

Близько 30% українців проживають у містах, де працюють робітниками, інженерами, службовцями на приватних, муніципальних та державних підприємствах і в установах. На початку 1990-х рр. українська діаспора в Бразилії нараховувала приблизно 120 лікарів, 30 фармакологів, 60 інженерів, 40 юристів, 70 економістів. Багато українців обіймають чільні посади в міському, сільському самоуправлінні. Українське походження має низка відомих учених, професорів і викладачів університетів: Оксана Борушенко (історія й демографія), Олександр Дмитриченко (агрономія), Ігор Хмиз (археологія), Віра Селянська (література), Адріан Біда (ботаніка), Лідія Добрянська (психологія), Володимир Каваляр (грунтознавство), Володимир

Кульчинський (лінгвістика), Ірина Лиса (фармакологія), Дарія Рибка (мікробіологія), Тарас Савицький (економіка) та інші.

Приблизно 85% бразильців українського походження належать до Української католицької Церкви.

Активна діяльність церковних організацій стимулювала створення об'єднань і товариств нерелігійного спрямування. Першою такою українською організацією стало товариство "Просвіта", яке виникло в 1902 р. в столиці штату Парана — Куритибі. Товариство розгорнуло активну культурно-просвітницьку діяльність: відкривало в поселеннях українські школи та читальні, взялося за випуск у Куритибі першого на латиноамериканському континенті періодичного видання українською мовою — газети "Зоря". Перше число цієї газети з'явилося 15 листопада 1907 р. та було присвячено річниці проголошення Бразилії республікою (15 листопада 1889 р.).

Установою, яка координує діяльність усіх українських організацій, є Українсько-бразилійська центральна репрезентація. Її засновниками стали Українська католицька та Українська автокефальна православна церкви, Хліборобсько-освітній союз, Товариство прихильників української культури, Релігійно-культурний центр "Полтава".

Шкіл, де викладання здійснюється, лише українською мовою, в Бразилії немає. Однак у малій семінарії Святого Йосафата в Прудентополісі окремі курси читаються українською. Майже при всіх українських церквах функціонують суботні курси українознавства.

За поданням депутата конституційної асамблеї в Куритибі Віри Вічимишин-Азхіберт у новій конституції штату Парана зафіксовано право вивчати українську мову в тих державних школах штату, в яких навчаються учні українського походження. З 1991 р. викладання української мови здійснюється в чотирьох школах штату. Для підготовки вчителів Федеральний університет Парани спільно з Українсько-бразилійською центральною репрезентацією організували педагогічні курси з української мови, літератури та історії, які в 1990 р. прослухало 45 викладачів.

До речі, українська мова збереглася в Бразилії значно краще, ніж у багатьох інших країнах поселення української діаспори. У сільській місцевості, де є компактні поселення українців, українська мова вживається в повсякденному побуті, у церковному й громадському житті. Молодь, яка відвідує державні школи, знає португальську мову. В цілому й старше, й молоде покоління бразильських українців є досить консервативними в своїх звичках, традиціях і мові. Навіть змішані подружжя в українських поселеннях здебільшого розмовляють українською мовою.

Інша ситуація в містах, а також у тих поселеннях, де українці перебувають в оточенні власне бразильців. Наймолодше покоління українського походження в містах майже не знає мови своїх предків.

Яскравим свідченням того, що українська громада зберігає свої національні традиції, привезені першими іммігрантами більш як сто років

тому, стало успішне проведення 1998 р. IV Українського фестивалю в місті Куритиба. Свято в присутності багатьох представників української громади відкрили голова Українсько-бразилійської центральної репрезентації Йосип Вельгач і віце-консул України Юлій Татарченко.

У Фестивалі взяли участь численні самодіяльні художні колективи українців Бразилії: групи "Барвінок", "Полтава", "Соловейко", хор "Мастер" і діти суботньої школи з викладанням української мови. Виступи захоплювали всю публіку, яка нагороджувала аматорів гучними й тривалими оплесками та висловлювала побажання, щоб такі виступи організовувалися частіше.

Українська громада Бразилії активно сприяє розвиткові українсько-бразилійських відносин, зокрема в сфері економіки, торгівлі, охорони здоров'я тощо.

Австралія і Нова Зеландія

АВСТРАЛІЯ

Під час перепису населення 1986 р. 29,9 тис. жителів Австралії відзначили своє українське походження, зокрема 21,9 тис. — повністю українське і 8,0 тис. — частково українське (українцем був лише один із батьків). Припускаючи, що серед 6,8% австралійців, які не відповіли на запитання щодо етнічності, особи українського походження становлять таку саму частку, як і серед населення, яке зазначило свою етнічність, дослідники вважають, що загальна чисельність українців "п'ятого континенту" має становити понад 32 тис. осіб.

Із числа 29,9 тис. осіб, які відзначили своє українське походження, 45,5% народилися в Австралії; 31,3 — в Україні; 9,9 — в Австрії й Німеччині; 3,5 — в Польщі; 10,2 — в інших країнах або не вказали, в якій саме.

У другій половині 1980-х рр. 33,5% українців проживали в штаті Вікторія (адміністративний центр — Мельбурн); 31,2 — у штаті Новий Південний Вельс (Сідней); 15,8 — у штаті Південна Австралія (Аделаїда); 8,6 — у штаті Квінсленд (Брізбен); 7,2 — у штаті Західна Австралія (Перт); 2,3 — на території Федеральної столиці (Канберра); 1,4 — у штаті Тасманія (Хобарт); 0,3 — на Північній території. Понад 85% українців проживає в п'яти найбільших містах та їхніх околицях — Сідней, Мельбурні, Аделаїді, Брізбені й Перті.

В 1986 р. 15,2 тис. осіб вказали, що спілкуються в колі сім'ї українською мовою.

Перші українські поселенці з'явилися на п'ятому континенті на початку XIX ст. Збереглися відомості про уродженця Полтавщини, матроса Федора Зубенка, який прибув у 1820 р. до Сіднея в складі команди російського корабля "Открытие" й залишився тут у зв'язку з хворобою. За деякими даними, українцем був лікар Джон Луцький (або Лоцький), який прибув до Австралії в 1832 р. та обіймав посаду державного ботаніка; в

Тасманії проживали Казимир Кабат і Володимир Коссак, які працювали в місцевій поліції. У 1850-х рр. до Австралії прибув і успішно займався фермерством Михайло Гриб, який перед цим служив в австрійській армії. Інший українець, І.Займак, зійшов з корабля в Брізбені в 1869 р., а згодом оселився в Новому Південному Вельсі, де займався вирощуванням устриць.

У 1912 р. до Австралії вперше прибув лікар і журналіст Степан Барчинський. У міжвоєнний період він популяризував відомості про Австралію в галицькій пресі, кілька разів повертався в Галичину, а 1946 р. остаточно осів на п'ятому континенті. Під час приїзду українських післявоєнних поселенців він був їхнім дорадником і помічником у проведенні різноманітних громадських заходів. У 1920-х рр. в околиці міста Дарвін (Північна територія) розбудував велику ферму українець із Сибіру Іван Іванець. Активну участь в українському культурному та громадському житті брали міжвоєнні іммігранти Є.Антонишин, М.Мережаний, М.Пирогів, Г.Дончак та інші.

Видатною постаттю в українсько-австралійських взаєминах залишається М.Миклухо-Маклай, визначний учений і мандрівник, дослідник тубільних культур Нової Гвінеї та островів Малайського архіпелагу, який певний час перебував у Сіднеї, де одружився з австралійкою.

Однак у цілому українська присутність на п'ятому континенті до кінця Другої світової війни була незначною. Перед Першою світовою війною вона виявлялася в рамках загальноросійської еміграції з Далекого Сходу, а в другій половині 1940-х рр. — імміграції з Китаю. За винятком одиниць, нечисленні українські емігранти цього періоду не створили своїх або не приєдналися до вже існуючих українських громадських структур.

Зародження організованої української діаспори в Австралії датується першими роками по Другій світовій війні, коли українці, що залишилися в західних окупаційних зонах Німеччини та Австрії, одержали можливість переселитися, крім традиційних країн проживання української імміграції, і в цю далеку заокеанську державу. Уряд останньої, прагнучи збільшити населення за рахунок європейців, виявив зацікавленість прийняти серед інших і певну кількість людей із таборів для переміщених осіб та біженців. Таким чином, уже 1947 р. до Австралії прибуло понад 800 їхніх недавніх мешканців, зокрема й українці.

Процес переселення представників різних національностей із Європи в Австралію особливо активізувався після ухвалення австралійським урядом у 1948 р. спеціального імміграційного закону й досяг свого апогею в 1949-1953 рр. Далі він різко пішов на спад. Згідно з офіційними даними, за період після закінчення Другої світової війни й до середини 1964 р. в Австралію прибуло понад 2 млн. 114 тис. іммігрантів — італійців, голландців, поляків, німців, греків та інших, які загалом утворили 30 етнічних груп. Українці посідали серед них за чисельністю 12 місце й налічували 21,4 тис. осіб.

Проте, як відзначають майже всі фахівці, австралійська державна статистика не відбиває повною мірою реального стану справ. Річ у тім, що

частина українців після приїзду в Австралію подала своє громадянство відповідно до країни народження й була зарахована до поляків, угорців, румунів тощо. Те ж саме стосується й українських дітей, народжених у таборах для переміщених осіб і біженців, яких державний статистичний відділ Австралії, керуючись записами про місце їхнього народження, автоматично зарахував до німців, австрійців або ж італійців. Звідси стає зрозумілим, чому в зарубіжних українських джерелах пропонується визначати кількість першоприбулих на австралійський материк українців цифрою, яка щонайменше на 10-20% більша за ту, що фігурує в офіційній статистиці.

Переселенці 1948-1951 рр. були єдиною великою хвилею української імміграції до цієї країни. Після 1951 р. невелика кількість іммігрантів прибула з Великобританії, Югославії та Далекого Сходу. У 1980-х-1990-х рр. на п'ятий континент переселилося близько 1 тис. осіб з України, які приїхали здебільшого до родичів.

Тепер, через 50 років від початку формування української діаспори в Австралії, можна констатувати, що завдяки працелюбству, вмінню переборювати труднощі й молодій енергії (абсолютну більшість іммігрантів становила молодь) українським переселенцям багато чого з того, про що вони мріяли, вдалося досягти.

Але початок був дуже тяжким. По прибутті на п'ятий континент іммігранти, безвідносно до їхнього освітнього рівня й професії, змушені були підписувати контракт, згідно з яким вони зобов'язувалися відпрацювати два роки на фізичних роботах у місцях, визначених урядом. Впродовж цього часу їм заборонялося змінювати місце проживання та заняття. Адаптація до нового середовища ускладнювалася браком у багатьох відповідної фахової підготовки, незнанням англійської мови, ворожістю з боку впливових кіл деяких інших етнічних груп. Та й самі австралійці не дуже приязно ставилися до нових переселенців.

Лише після завершення дворічного терміну іммігранти отримували право на постійне проживання в країні, вибір роботи і місця проживання, а через п'ять років — право на австралійське громадянство. Для отримання такого права необхідно було пройти процедуру натуралізації, яка включала, зокрема, іспит з англійської мови. Протягом певного часу щодо натуралізованих громадян вживався термін «ново австралійці», який підкреслював їхню відмінність від «справжніх» австралійців. Це викликало природний протест в іммігрантів, і згодом цей термін практично вийшов із вжитку. На 1990 р. понад 90% українських іммігрантів прийняли австралійське громадянство й суспільно та юридично прирівняні до австралійців. Діти іммігрантів, які народилися в Австралії, стають громадянами автоматично на підставі територіального принципу.

З середини 1960-х рр. українські поселенці за сприяння уряду, який надавав іммігрантам кредити на вигідних умовах, стали масово купувати дешеві приміські ділянки землі й будувати власне житло. Нині, за оцінкою

В.Маркуся, 80-85% українців володіють власними будинками з ділянками, частина, крім того, має ще й позаміські садиби-дачі.

Українці, які народилися або здобули освіту й кваліфікацію в Австралії, мали змогу отримати престижніші й більш високооплачувані заняття, а також придбати кращі будинки в кращих районах міста. За соціально-економічним статусом ця частина українців зараховує себе до середньо-вищого класу австралійського суспільства. Українська ж громада в цілому належить до нижчої категорії середнього класу. За рівнем заробітку українці посідають середню сходинку поміж повоєнних емігрантських груп.

Відносно мало українців створили власні підприємства: кілька десятків агенств із продажу нерухомості, близько 30 малих торговельних та ремонтних і понад 20 інженерно-технічних і будівельних підприємств.

Організована економічна діяльність українців виявилася, головню, в розвитку кредитних спілок. У 1959-1962 рр. в Австралії було створено 6 таких українських спілок. У кредитних кооперативах в Австралії перебуває близько 1/3 всіх українців (у США — 1/10, в Канаді — 1/15).

Із своїх прибутків кредитні спілки жертвували на громадські, культурні та релігійні цілі близько 160 тис. доларів щороку. На кооперативних засадах (акціях) створено деякі українські народні доми. Вся громадська й церковна власність українців в Австралії становила в 1990-х рр. 30-40 млн. доларів. Українські кооперативні спілки об'єднані в Раду українських кооперативів в Австралії.

Що стосується культурної інтеграції українців та інших так званих новоавстралійців, то, за прикладом Канади, в Австралії було знято вимогу про негайне включення іммігрантів в орбіту англійської культури. У 1985 р. уряд країни запровадив політику багатокультурності при одночасному акцентуванні на самобутності австралійської нації та австралійському патріотизмі. В рамках політики багатокультурності були запроваджені так звані етнічні радіослужби, державну допомогу отримали суботні школи етнічних груп, їхні установи суспільної опіки, будинки для осіб похилого віку, товариства пенсіонерів тощо. Часткову допомогу отримали також українознавчі програми в австралійських університетах, деякі департаменти освіти спонсорували обмін науковців і студентів між Австралією й Україною.

Українські поселенці виявились однією з найорганізованіших етнічних груп п'ятого континенту. Вже в 1949-1950 рр. в усіх штатах, за винятком Тасманії, виникли українські громади. У червні 1950 р. в Мельбурні відбувся з'їзд їхніх представників, на якому було ухвалено рішення заснувати координаційний громадський центр — Об'єднання українців в Австралії (ОУА), яке очолив В.Болюх.

Головні завдання центру, перейменованого в 1953 р. в Союз українських організацій в Австралії (СУОА), згідно зі статутом, полягають у тому, щоб *"репрезентувати українську спільноту в Австралії. Ознайомлювати австралійську спільноту з українською історією, культурою, мистецтвом та визвольною боротьбою. Координувати працю*

організацій, *об'єднаних в СУОА*". Сьогодні до СУОА входять близько 30 організацій, а також представники Церкви.

Останній належить особливо велика роль у громадському житті українців, у збереженні ними національної ідентичності, духовного зв'язку із землею батьків і дідів. Невипадково першими українськими новобудовами на австралійському материка були саме церкви. Нині приблизно 95% осіб українського походження належать до традиційних українських конфесій: 55% є греко-католиками і 40 — православними. Решта належить до інших конфесій, переважно до римо-католицької і протестантських.

Значного поширення серед українців Австралії набули музично-хорові й фольклорно-танцювальні колективи. Вони створювалися не тільки для задоволення культурних потреб самих їхніх учасників та української громади в цілому, а й щоб репрезентувати українську культуру серед загальноавстралійської публіки. Таке двоєдине завдання досить успішно виконували (а окремі колективи виконують і тепер) світські хори "Чайка" і "Черемош" у Мельбурні; "Боян", "Юний Боян", "Сурма", "Суцвіття", "Ластівка" та Український народний ансамбль ім.В.Івасюка в Сідней; "Гомін", "Ластівка" та "Каштан" в Аделаїді; "Бандура" в Перті; хор Української громади Квінсленду в Брізбені.

Основу українського літературного процесу в Австралії заклали літературні організації, найвизначнішою з яких є Мельбурнський літературно-мистецький клуб. Особливо активним життя клубу було в 1950-1960-х рр. Провідну роль у його діяльності відіграв письменник Д.Нитченко, який для підтримки молодих талантів створив фонд нагород всеавстралійського конкурсу молодих українських письменників, надавав їм можливість публікуватися в альманахові "Новий обрій", всіляко заохочував до активної співпраці в клубі. Значний внесок у розвиток української літератури в Австралії внесли такі автори, як П.Вакуленко, І.Сірко, Б.Коваленко, В.Онуфрієнко, З.Когут, С.Радіон, М.Лазорський, Н.Грушецький та інші.

Невідривним атрибутом суспільно-громадського життя українців в Австралії є українське шкільництво. Українські етнічні (суботні) школи були засновані тут ще 1949 р. в тимчасових переселенських таборах. Від самого початку існування української діаспори на п'ятому континенті ці школи відігравали важливу роль у збереженні української мови, у формуванні знань про Україну, її історію, культуру, звичаї та релігію.

Чисельність українських шкіл і учнів, що в них навчалися, зазнавала змін. У цілому в 1987 р. у всіх штатах Австралії діяло 14 українських шкіл, в яких навчалася близько 1 тис. учнів. У 1991 р. в 15 українських суботніх школах Австралії здобувало українознавчу освіту 760 учнів. Певний час діяльністю суботніх шкіл опікувалися українські громади в штатах і Союз українців Австралії. Згодом для цього була утворена Українська центральна шкільна рада.

Одним із найважливіших наслідків політики багатокультурності для українців стало те, що українська мова була визнана матрикуляційною, тобто, була включена як предмет вступного іспиту до вищих навчальних закладів.

З 1984 р. підготовку вчителів для українських «рідних шкіл» здійснює Центр українознавчих студій — одне з відгалужень Центру славістичних досліджень університету ім.Макворі в Сідней. Значну фінансову допомогу Центрові українознавчих студій надала Фундація українознавчих студій в Австралії (ФУСА), заснована в 1976 р. Довший час його директором працював І.Гордійв. До викладання в Центрі, крім його штатних працівників (доктори Н.Пазуняк і Г.Кошарська, магістр М.Гарасовська та ін.), залучаються також вчені-гості, зокрема, професор В.Ісаїв із Торонтського та професор Т.Мацьків із Гейдельберзького університетів. За період з 1984 по 1989 р. у Центрі здобули освіту 276 чоловік, які замінили в українських школах викладачів старшого покоління. Водночас зміна поколінь, яка відбулася в середовищі вчителів, виявила недостатність рівня мовної підготовки народженої в Австралії молоді та необхідність підвищення їхньої кваліфікації в Україні.

Ще один осередок українознавчих студій засновано 1983 р. в університеті ім.Монаша в Мельбурні під назвою "Лекторат україністики ім.М.Зерова". Лекторат веде навчальні програми з української мови й літератури в рамках відділу славістики, готує аспірантів до дипломів магістра і доктора, здійснює науково-дослідну й видавничу діяльність. Від самого початку головним викладачем Лекторату є М.Павлишин. До 1993 р. через Лекторат перейшло понад 120 студентів.

Важливим чинником організованого українського життя в Австралії є преса, яка завжди створювалася тут на громадських засадах при фінансовій підтримці різних українських установ. Нині в двох найбільших українських осередках виходять два тижневики: "Церква і життя" (за підтримки єпархії Української католицької Церкви в Мельбурні) та "Вільна думка" (в Сідней), що має характер позапартійної неконфесійної газети. Враховуючи інтереси молодого покоління українських австралійців, обидві газети запровадили англomовні сторінки. Значну просвітянську роботу здійснюють видавництва "Просвіта", "Ластівка", "Байда". З ініціативи українського письменника й громадського діяча Д.Нитченка в Австралії від 1958 р. щорічно провадяться двомісячники української книжки та преси. До 1993 р. під час проведення таких двомісячників було продано книг на загальну суму 400 тис. доларів.

В ряді австралійських міст в ефір виходять українські радіопередачі, які стали вже звичним комунікативним каналом української спільноти. Останнім часом за фінансової підтримки уряду, що здійснюється в рамках австралійської політики багатокультурності, вони перейшли на професійну основу.

Початок третього тисячоліття, очевидно, буде критичним для української громади Австралії в плані наростання демографічних та

структурних проблем збереження своєї культурної спадщини та ідентичності. Проте постання незалежної України та можливий приплив нових іммігрантів можуть суттєво вплинути на тенденції й перспективи розвитку української діаспори на п'ятому континенті.

Західна Європа АВСТРІЯ

Точну чисельність українців в Австрії встановити важко, оскільки офіційна статистика не розглядає їх як окрему етнічну групу. За оцінками фахівців, тут нараховується близько 5 тис. осіб українського походження. Абсолютна більшість із них проживає в містах, зокрема, у Відні та його околицях — 2 тис. осіб, у Зальцбурзі — 460, у Клагенфурт-Вілласі — 430, Граці — 340, Іннсбруку — 330, Кюстіні — 270, Лінці — 210, Брегенці — 160. Невелике число українців та їхніх нащадків є сільськими жителями.

Понад 80% осіб українського походження народилися або вирости в Австрії. Українці працюють у всіх сферах економіки країни — у промисловості, торгівлі, сільському господарстві, охороні здоров'я, науці, освіті тощо.

Історія українсько-австрійських стосунків нараховує понад 300 років і сягає своїми початками часів спільної боротьби з турецьким нашествям. Українські козаки були серед учасників оборони Відня від турків, їхні підрозділи брали участь у Тридцятирічній війні. Гетьмани Богдан Хмельницький і Пилип Орлик підтримували дипломатичні стосунки з Австрією. Імена австрійських українців, які відзначились у Віденській відсічі 1683 р. дотепер вшановуються в Австрії. Учасник оборони Відня Ю.Кульчицький, перевдягнувшись у турецьке вбрання, пройшов через ворожий табір і зібрав цінну інформацію, яка допомогла здолати турків. Про це нагадує вулиця у Відні, названа його ім'ям, та великий бронзовий барельєф. Протягом ХУІ-ХУІІІ ст. багато українців навчалося в університетах Австрії.

Українці почали в значній кількості селитися в Австрії в кінці ХVІІІ ст., коли до її складу ввійшли Галичина, Буковина, а також Холмщина і Підляшшя (в 1772, 1775 і 1795-1809 рр., відповідно). Першими стали осідати на постійне місце проживання, переважно у Відні, військові й державні службовці зі своїми сім'ями, а також студенти.

У 1775 р. імператриця Марія Тереза передала українцям церкву св.Варвари, яка раніше належала розформованому папою римським чернечому ордену єзуїтів. Церква була відповідно перебудована. 1784 р. імператор Йосиф ІІ заснував українську католицьку парафію св.Варвари. Необхідно зазначити, що в Австрії греко-католицькі священики мали однакові права з римо-католицькими.

Крім того, було відкрито теологічну семінарію Барбареум, де українець міг вивчитися на священика й навіть здобути докторський ступінь.

Після восьми років існування семінарія була переведена до Львова, де рівень навчання майбутніх священиків значно підвищився. У 1852 р. у Відні засновано ще одну семінарію, Барбареум II, яка проіснувала до 1892 р. Ці семінарії відіграли велику роль не лише в церковному, а й у національному та громадсько-політичному розвитку українського народу. З них вийшло багато високоосвічених людей, науковців, кілька єпископів, митрополитів та архімандритів, які піднесли авторитет українських католиків в очах сусідніх народів.

У кінці XIX ст. в Австрії була вже відносно чисельна українська інтелігенція, яка складалася з представників українських земель до австрійського парламенту, членів українського парламентського представництва, урядовців різного рангу, військових та студентів університетів. Поява значного прошарку інтелігенції сприяла піднесенню національної свідомості українців Австрії і, як наслідок, розвитку організованого українського життя. Так, уже 1867 р. у Відні виникло студентське товариство "Січ". Інші невеликі українські студентські організації існували в Граці, Іннсбруку та Леобені.

У 90-х рр. XIX ст. у Відні мешкав та захистив свою дисертацію Іван Франко. Раніше саме там склали докторати професори С. Смаль-Стоцький та О.Калужняцький. На честь Великого Каменяра було відкрито дві меморіальні дошки.

Чисельність українців в Австрії значно зросла з початком Першої світової війни. Сюди прибували біженці з Галичини й Буковини, включно з багатьма військовими та представниками української інтелігенції, іммігранти зі східноукраїнських земель, українці-військовополонені, які служили в російській армії. Про тих із них, хто помер у таборах для біженців, таборах для інтернованих і таборах для військовополонених від тифу та інших хвороб, сьогодні нагадує монумент із граніту, зведений українським скульптором Григорієм Круком у місті Гмюнд.

Під час Першої світової війни у Відні було створено Союз визволення України, численні українські благодійні комітети та культурно-освітні організації.

Після поразки національно-визвольної боротьби в Україні (1917-1920/21 рр.) столиця Австрії певний час залишалася центром політичної та культурної активності українських емігрантів. Тут не було жодних обмежень на політичну та партійну діяльність, перенесену сюди з України. До столиці Австрії виїхав М.Грушевський із найближчими своїми соратниками з партії соціалістів-революціонерів — О.Жуковським, П.Христюком, М.Чечелем, М.Шрагом та деякими іншими. Базою діяльності цієї групи політичних емігрантів стали засновані М.Грушевським у Відні Український соціологічний інститут і неперіодичний збірник "Борітеся — поборете".

В.Винниченко зі своїми однодумцями видавав тижневик «Нова доба», галицько-наддніпрянський ліво-соціалістичний діяч С.Вітик — тижневик "Вперед", український посол у Відні за гетьмана П.Скоропадського й

частково за Директорії УНР В.Липинський — збірник "Хліборобська Україна", лікар-бактеріолог і громадсько-політичний діяч В.Піснячевський — тижневик "Воля". За редакцією поета О.Олеся виходив часопис "На переломі". Виходило також багато інших видань, перелік яких зайняв би надто багато місця.

В той час у Відні перебували колишні члени Директорії А.Макаренко і Ф.Швець, колишній секретар Центральної Ради М.Єремійв (саме він виголосив на площі св.Софії в Києві 22 січня 1918 р. її Четвертий Універсал), М.Ковалевський, Д.Донцов та інші відомі політичні діячі з Наддніпрянщини. До найшанованіших людей належали політичні емігранти старшого віку, так би мовити, "батьки" українського національного руху Є.Чикаленко і П.Чижевський. Серед них був і М.Залізник, який створив у Києві першу організацію українських соціалістів-революціонерів ще 1905 р.

Але найбільшу українську колонію в австрійській столиці утворювали емігранти, передовсім політичні, з Галичини. "Галичани почували себе у Відні, як вдома, — ділився враженнями від зустрічей із земляками в цьому місті Д.Дорошенко, — тай не диво: багато з них цілими роками перебували тут, як посли до парламенту, інші служили тут на різних посадах; недавно всі вони перебули еміграцією до Відня під час окупації Галичини москалями в 1914-1915 рр. Дехто мав у Відні власні сталі помешкання". Після розпаду Австро-Угорської імперії українська колонія у Відні зменшилась, але невдовзі знову різко зросла після приїзду сюди уряду Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

Конкретна діяльність Є.Петрушевича та його уряду у Відні виявлялася насамперед у здійсненні відповідних дипломатичних акцій, спрямованих проти закріплення польської влади у Галичині. Інший напрям діяльності екзильного уряду ЗУНР полягав в опікуванні інтернованих у Чехословаччині колишніх вояків Української галицької армії (УГА), а також численної цивільної галицької еміграції, скупченої в тому ж Відні. Тут, зокрема, на різних роботах працювала кількатисячна маса галицьких робітників, організована частина яких мала своє товариство — "Єдність". Група, галицьких політичних емігрантів заснувала організацію "Молода Галичина". Її головою був Д.Левицький, колишній посол УНР в Данії й пізніший голова УНДО — найвпливовішої політичної партії в Галичині у 1920-х-1930-х рр. До цієї організації належали тоді Є.Коновалець, А.Мельник, І.Кедрин, П.Лисяк, М.Рудницька, І.Чмола та інші. Було чимало інших яскравих політичних постатей, таких, приміром, як О.Назарук — уповноважений (міністр) преси й пропаганди екзильного уряду ЗУНР, а згодом визначний діяч гетьманського руху.

Велику активність у громадсько-політичному житті демонструвало українське студентське товариство "Січ" у Відні. Засноване ще в 1867 р., воно, за винятком одноразового закриття його австрійською поліцією на нетривалий період під час Першої світової війни, не припиняло своєї діяльності. Весною 1922 р. товариство нараховувало понад 350 членів. Із

середовища віденської "Січі" вийшли провідник ОУН А.Мельник, економіст Ю.Павликовський, науковці Є.Храпливий і Ю.Полянський, педагоги М.Тершаковець і Я.Біленький, душпастирі В.Лаба і Л.Лужицький, композитор Б.Кудрик, поет В.Пачовський та інші.

Крім Відня, українські студентські організації в Австрії існували в Граці й Леобені. У Граці це було також товариство "Січ", що 1923 р. нараховувало 43 члени, а в Леобені — товариство "Молот", до якого в 1922-1923 рр. входило близько 20 членів.

Значну групу політичних емігрантів у столиці Австрії становили представники української наукової та творчої інтелігенції: професори О.Колесса, Д.Антонович, С.Дністрянський, В.Старосольський, С.Рудницький та інші. На еміграції у Відні розпочали свою працю Союз українських журналістів і письменників на чолі з В.Кушнірем та Товариство прихильників освіти, головою якого був С.Дністрянський. Саме з цього середовища вийшла ідея заснування у Відні Українського вільного університету (УВУ), який було відкрито в січні 1921 р. У зв'язку з перенесенням УВУ після закінчення літнього семестру до Праги, друга половина 1921 р. стала початком помітного впливу українських політичних емігрантів, насамперед студентів і науковців, з Відня. Та вирішальним чинником, який визначив занепад віденського центру української політичної еміграції, стало рішення Ради послів від 15 березня 1923 р. про визнання безжодних застережень польського суверенітету над Східною Галичиною. Після цього Є.Петрушевич розформував екзильний уряд ЗУНР і всі свої дипломатичні представництва та місії. У відповідь на польську амністію політичні емігранти-галичани здебільшого повернулися до краю, де продовжили політичну діяльність в інших формах. Сам Є.Петрушевич невдовзі переїхав до Берліна.

У 1923-1925 рр. загальна кількість українців у Відні до кінця міжвоєнного періоду не перевищувала 3-4 тис. чоловік. Це були в основному робітники, студенти, пенсіонери, дрібні чиновники й небагато осіб вільних професій. Партійно-політичне українське життя в Австрії, зокрема видавнича діяльність, майже припинилось.

Після захоплення Австрії Німеччиною націонал-соціалісти заборонили всі українські організації, крім Українського національного об'єднання, гетьманської Української громади і відділень організації Українська установа довір'я. У 1939-1945 рр. активно діяло також Націоналістичне об'єднання українського студентства, створене під патронатом німецької влади.

Якщо після Першої світової війни в Австрії нараховувалося приблизно 50 тис. українців, то в кінці Другої світової війни їх тут було вже понад 100 тис. чоловік. Коли радянські війська зайняли частину Австрії, значну частину українців було репатрійовано до Радянського Союзу. Однак навіть у радянській зоні окупації залишалось ще близько 30 тис. українців. Більшість із них згодом емігрувала далі в Західну Європу та за океан. До

часу, поки радянські війська не пішли з Австрії, все громадсько-політичне, культурне й релігійне життя української громади зосереджувалось у Західній Австрії, зокрема в таких містах, як Зальцбург, Іннсбрук, Лінц, Грац, Клагенфурт-Віллах і Брегенц.

У 1948 р. в таборах для біженців ще перебувало 12 тис. українців. В наступні роки їх чисельність поступово зменшувалася внаслідок еміграції за океан. Тільки приблизно 3 тис. осіб, здебільшого хворі, похилого віку, інваліди та жінки з малими дітьми, тобто, люди, які не були бажаними в інших країнах, залишилися в Австрії.

Українське громадське життя концентрувалося навколо храму св. Варвари у Відні. У 1975 р. цей храм відсвяткував двохсотрічний ювілей свого існування, а 1984 — двохсоту річницю парохства. При храмі створено Українське греко-католицьке братство імені св. Варвари, документи якого ведуться з 1862 р., хоча воно існує з набагато давніших часів. 1945 р. братство було заборонено. Тільки через десять років воно відновило свою різнобічну діяльність: сприяння релігійному та громадському життю українців в Австрії, популяризація української культури в цій країні. Нині братство об'єднує близько 100 членів, працю яких очолює й координує Гайнріх Штайнгаген. При братстві діє хор під керівництвом професора Ігоря Гнатишина. Раніше ним керував видатний український композитор Андрій Гнатишин.

Цей хоровий колектив записав значну кількість платівок церковної та народної української музики. Записи було зроблено студією «Хвилі Дністра» (місто Клівленд, США) та українським відділенням "Радіо Ватикан". Починаючи з 1962 р., Божественна Літургія в супроводі хору, яка відбувається в церкві св. Варвари, транслюється по радіо. Високий рівень виконавської майстерності привернув до колективу увагу багатьох шанувальників хорового співу по всій Австрії. Його охоче запрошують із концертами в інші міста країни. Хор братства імені Святої Варвари відвідав Рим, де виступав перед папою римським у Кафедральному соборі святих Петра і Павла у Ватикані, а 1983 р. — під час візиту папи до Австрії. Концерти хору, зокрема під час національних свят, урочистостей на честь Тараса Шевченка, Івана Франка тощо, завжди відвідують багато австрійців.

Православні, які становлять 15% осіб українського походження (решта 85% — греко-католики), не мають в Австрії свого парохства і свого священика. На церковні та національні свята службу відправляють українські православні священики з Німеччини. У Відні діє українське православне братство святого Володимира Великого.

При братстві імені Святої Варвари у Відні працює суботня українська школа з двома класами: в одному викладають українську мову для початківців, в іншому — українську історію, географію, літературу, культуру та релігію для дітей, які вже володіють українською мовою. Батьки також посилають своїх дітей у літні табори "Пласту" в сусідню Німеччину, де молодь має змогу вдосконалити свої знання української мови й

заприятелювати з іншими українцями. Українська громада субсидує тих батьків, які не мають достатніх коштів для влаштування своїх дітей у ці табори.

Проте нечисельна й розпорошена українська громада поступово втрачає свою мову. Змішані з етнічного погляду сім'ї, яких в Австрії більшість, спілкуються вдома німецькою. Моноетнічні сім'ї спілкуються по-українськи, але часто переходять на німецьку. Досить типовою є ситуація, коли, виходячи з церкви, українці починають говорити по-німецьки. Загалом більшість українців почуввається нині радше австрійцями й про те, що вони українці, згадують лише принагідно. За рідкісними винятками, діти шкільного віку не володіють українською, хоча й усвідомлюють своє українське походження. В цілому лише представники старшого покоління, і то не всі, говорять по-українськи. Більшість тих, хто народився в Австрії, українською мовою не володіє. Внаслідок цього німецькою сьогодні користуються навіть в українських церквах та в деяких українських організаціях.

В Австрійському музеї народного мистецтва зберігається колекція українського народного одягу з Гуцульщини, Бойківщини й Лемківщини, зібрана Іваном Франком та іншими дослідниками.

Протягом останніх років у Відні відкрито кілька меморіальних дощок: на честь сторіччя українського студентського товариства "Січ"; п'ятдесятиріччя Українського вільного університету; на честь козаків, які полягли при обороні Відня від турків; на честь полеглих українських солдат; на честь І.Франка, І.Пулюя і П.Куліша.

Українська громада своїх газет в Австрії не видає. Деякі передплачують українські видання, що виходять в інших країнах, зокрема газети з України.

В Австрії сьогодні налічується кілька українських товариств та об'єднань. Серед них Українське центральне допомогове об'єднання в Австрії (УЦДОА), засноване ще 1945 р.

У перші повоєнні роки УЦДОА діяло лише в західних окупаційних зонах Австрії. Організація мала понад 12 тис. членів і допомогла перебратися на Захід протягом 1946-1952 рр. понад 30 тис. українських біженців. Після залишення радянською армією Австрії в 1955 р. УЦДОА поширило свою діяльність на всю територію країни. В кінці 1970-х рр., коли в Австрії залишалось вже тільки приблизно 5 тис. українців, кількість членів організації впала до 789. Нині в УЦДОА трохи більше 400 членів. Вона працює на добровільній основі, має п'ять відділень у різних містах країни і фінансується за рахунок членських внесків, пожертв церковних, громадських, благодійних та фінансових організацій, а також приватних осіб із різних країн розселення українців.

УЦДОА є членом Світового конгресу українців, а з 1985 р. — координаційного осередку українських громадських організацій Європи. З початку 1980-х рр. посилилася діяльність організації щодо допомоги емігрантам з

України. Для роботи в цьому напрямі в ній було створено Бюро допомоги втікачам. Протягом 1980-1991 рр. понад 2 тис. українців із Польщі, а також Румунії, СРСР, Чехословаччини та Угорщини перебралися на Захід через Австрію за підтримки УЦДОА. Коли ж урахувати тих, хто не зазначив свою національність та отримав допомогу від інших організацій, загальна кількість українців із країн радянського блоку, які втекли на Захід через територію Австрії в зазначений період, оцінюється цифрою в 10 тис. осіб. Більшість перебралася в Канаду і США. На кінець 1991 р. в Австрії залишилося тільки 306 українських біженців.

До системи українських організацій в цій країні належать також: Координаційна рада українських організацій Австрії (створена 1967 р.), Український жіночий союз Австрії (заснований у 1958 р.); Українське культурне товариство "Буковина"; Комісія допомоги українському студентству; австрійське відділення Злученого українського американського допомогового комітету; Українське студентське товариство "Січ".

До речі, Австрія є єдиною західною країною, пошта якої використовує конверти і штемпелі з українськими написами.

1993 р. на базі Австрійського інституту Східної та Південно-Східної Європи утворено Асоціацію австрійських українців. Вона об'єднує близько 30 науковців-гуманітаріїв, головує в ній професор Андреа Морич. У 1994 р. спільними зусиллями Асоціації українознавців (Україна) та Австрійського інституту Східної та Південно-Східної Європи була проведена наукова конференція «Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку».

Центром українського життя і місцем традиційних зустрічей українців Австрії є церква святої Великомучениці Варвари, парохом якої та ініціатором багатьох зводів української громади є отець митрат Олександр Остгайм-Дзерович. Його громадська та духовна діяльність високо шанується в Австрії та в Україні. Він неодноразово відвідував Україну, брав участь у святкуванні 370-ї річниці Хотинської битви, у відкритті науково-дослідного центру буковиназнавства при Чернівецькому державному університеті ім.Ю.Федьковича, австрійської бібліотеки, пам'ятника Паулю Целану. 20 січня 1992 р. доктор О.Дзерович у присутності представників української громади Відня, багатьох міжнародних організацій і дипломатів підняв український прапор над тимчасовим приміщенням українського посольства у Відні.

Значну роботу щодо популяризації в Австрії української культури через організацію виставок, концертів, інших культурних і наукових заходів здійснює засноване в 1992 р. Австрійсько-українське товариство. З 1994 р. воно видає двомовний часопис "Австрійсько-український огляд". Спільно з посольством України в Австрії це товариство 1998 р. виступило з ініціативою про встановлення в центральному районі Відня пам'ятника Івану Франку.

У 1995 р. в Чернівцях відбулися установчі збори товариства Україна-Австрія, яке очолив декан Чернівецького державного університету

Володимир Кушнерик. Це об'єднання друзів Австрії на Буковині встановило зв'язки з Австрійсько-українським товариством у Відні. Воно планує знайомити буковинців і всіх громадян України з життям сучасної Австрії, її позитивним досвідом у галузі економіки, науки, культури.

Досвід невеликої, але діяльної української діаспори в Австрії, яка прагне зберегти свою національну ідентичність, українську гідність і любов до етнічної батьківщини, заслуговує на високу оцінку та поширення серед інших діаспор, передусім українських громад у країнах колишнього СРСР.

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ

У доповіді, представленій у березні 1985 р. парламентові державним секретарем Великобританії з питань освіти й науки лордом Свонном, зазначалося, що чисельність осіб повністю або частково українського походження в цій країні становить 20-30 тис. Дещо іншу цифру називає Союз українців у Британії, який вважає, що кількість українців у Сполученому Королівстві сягає 35 тис. осіб. Більш достовірних даних бракує, оскільки офіційна статистика не враховує етнічного походження населення.

Найбільші українські громади проживають в Англії на її північному заході (міста Манчестер, Рочдейл, Олдгам, Болтон, Бері та інші), північному сході (міста Брайторд, Галіфакс, Лідс, Гаддерсфілд та інші), центральному сході (міста Ноттінгем, Лестер, Дарбі та інші), центральному заході (міста Ковентрі, Волвергамптон та інші) й південному сході (міста Лондон, Редінг, Лютон та інші).

Торговельні й династичні зв'язки між Україною та Великобританією сягають часів раннього середньовіччя. Відомо, наприклад, що дочка англосаксонського короля Гіта була дружиною Володимира Мономаха. Водночас дані про перебування українців у Великобританії до ХХ ст. дуже обмежені. Наприкінці 1620-х - на початку 1630-х рр. у Кембриджі й Оксфорді студював Юрій Немирич. У 1767 р. Семен Десницький, правознавець із Ніжина, захистив докторську працю в університеті в Глазго.

Перша група українців, яка осіла у Великобританії, складалася з селян-галичан. У 1893 р. вони вирушили до Америки, але через брак грошей залишилися в Англії й поселилися в Манчестері. У 1911 р. за таких же обставин у цьому британському місті тимчасово поселилася ще одна група іммігрантів із Галичини числом близько 500 осіб. Через кілька років переважна більшість із них виїхала до Америки. У Манчестері залишилося близько 150 українців. Надалі, аж до початку Другої світової війни, кількісно українська громада у Великобританії майже не змінювалася. Манчестерські українці працювали переважно як кравці. Для задоволення своїх національно-культурних запитів, зокрема потреби в спілкуванні рідною мовою, у 1929 р. вони створили свій Український клуб. Цікаво, що українська мова збереглася не лише серед цих емігрантів, а й серед їхніх дітей, народжених і вихованих в Англії.

На відміну од Франції, Австрії, Німеччини та Чехословаччини, Англія не стала в міжвоєнний період скільки-небудь помітним тереном політичної діяльності українських емігрантів.

Українці стали активно прибувати до Великобританії під час і після Другої світової війни. Певне число українців було в складі канадських військових частин, розташованих у роки війни у Великобританії. Однак після закінчення війни всі вони повернулися до Канади.

Першу велику групу українців, більшість із яких залишилася у Великобританії, становили вояки польського корпусу генерала Андерса. Корпус було сформовано на території СРСР у 1941 р. внаслідок підписання радянсько-польської угоди. Він складався з польських громадян, включно з багатьма українцями, які перебували до того часу в тюрмах і таборах після радянського вступу до Західної України в 1939 р. Корпус воював на британському боці в Єгипті, Лівії та Італії, де його застало закінчення війни. У 1946-1947 рр. корпус, зокрема близько 6 тис. солдат-українців, було перебазовано до Великобританії. Тут українських вояків демобілізували й урівняли в правах із британцями. Вони одержали право на перебування у Великобританії та вільний вибір місця проживання й праці.

Другу велику групу українців становили колишні солдати та офіцери дивізії "Галичина" (понад 8 тис. осіб), які прибули в травні-червні 1947 р. з британського табору для військовополонених поблизу Ріміні в Італії. Дивізія здалася британцям у 1945 р. під час німецької капітуляції. У Великобританії колишні вояки дивізії мали статус військовополонених. Вони розміщались у таборах в Англії й Шотландії та були зобов'язані працювати на різних роботах за призначенням уряду. Більшість була зайнята в сільському господарстві. 1948 р. їх позбавили статусу військовополонених, однак вони й далі повинні були працювати там, де їм призначено.

Третю велику групу українців (від 21 до 24 тис., чверть із них — жінки) становили особи, які прибули до Великобританії з таборів для біженців і переміщених осіб у 1947-1949 рр. Це були в основному ті, хто був вивезений німцями з України на примусову роботу до Німеччини — так звані остарбайтери, а також колишні в'язні німецьких концентраційних таборів та політичні втікачі з України. Ця категорія українських іммігрантів у Великобританії проходила за списками "європейських добровільних робітників". Вони мали згідно з контрактом виконувати протягом трьох років роботу, яку їм визначило Міністерство праці. У 1950 р. на облік Міністерства перебувало 20,9 тис. українців, які належали до цієї категорії робітників, зокрема 16,2 тис. чоловіків і 4,7 тис. жінок. Того ж року вони отримали право змінювати роботу й місце проживання, а також брати до себе одного члена родини з таборів у Німеччині. У 1953 р. уряд дозволив забирати інших осіб із цих таборів, якщо хтось у Великобританії гарантував їм житло й утримання.

Наприкінці 1940-х рр. у Великобританії проживало близько 35 тис. українців, однак у 1950-х рр. від 8 до 10 тис. із них емігрувало до США,

Канади, Аргентини, Австралії та деяких інших країн. Одразу ж по війні до Великобританії на запрошення чоловіків прибуло близько 2 тис. українок із Югославії й Польщі для одруження. Це була остання відносно чисельна група українських переселенців на Британські острови. Відтоді мали місце лише поодинокі випадки прибуття сюди українських іммігрантів. Ситуація стала дещо змінюватися з середини 1980-х рр. із потеплінням політичного клімату в колишньому СРСР та інших країнах східного блоку, а також лібералізацією виїзду з них за кордон.

Більшість післявоєнних українських іммігрантів у Великобританії були неодруженими чоловіками у віці 20-30 років. Не маючи змоги побратися з українками, вони одружувалися з ірландками, шотландками, валійками або з жінками інших національностей, які прибули на роботу до Великобританії — італійками, німкенями, австрійками, іспанками. Шлюби з англійками відбувалися рідше. Згодом багато чоловіків одружилися з українками, які прибули з Югославії та Польщі. Чимало чоловіків-українців залишилися неодруженими. Українки, які прибули до Великобританії, майже всі одружилися з українцями.

Переважаюча більшість другого покоління українських іммігрантів народилася в 1950-х-1960-х рр. вже у Великобританії. У його складі багато дітей від змішаних шлюбів. Наприкінці 1970-х і на початку 1980-х рр. стали народжуватися діти третього покоління. Приблизно в цей же час почала набирати значних розмірів смертність серед тих, хто прибув у Великобританію під час і відразу після Другої світової війни.

Серед повоєнних поселенців відносно мало було українців із середньою та вищою освітою, оскільки британські власті не допускали в країну таких осіб. Вже у Великобританії частина іммігрантів отримала середню та вищу освіту. В середині 1950-х рр. лише близько 2% українців мали середню освіту і 0,5% — вищу. Значно вищий рівень освіти має друге покоління українців у цій країні. В цілому відсоток українців, які вступають до університетів, вищий за відповідний показник для всього населення Великобританії. До кінця 1980-х рр. від 1 до 2 тис. українців другого покоління закінчили вищі навчальні заклади. Понад 300 українців стали лікарями, стільки ж — інженерами, вчителями, правниками, іншими спеціалістами. Кілька десятків студентів захистили докторські праці. Розподіл українців другого покоління за професійним статусом не відрізняється від загального по Великобританії.

Ще перед масовим прибуттям у 1947 р. українців у Сполучене Королівство тут існував створений першими поселенцями в Манчестері та військовими-українцями канадських Збройних сил Союз українців у Британії (СУБ). До нього масово вступали й повоєнні поселенці. З кінця 1940-х - початку 1950-х рр. українці розпочинають жити активним національним і духовно-релігійним життям. Створюються бібліотеки, українські школи для дітей, курси англійської мови для дорослих, танцювальні й драматичні гуртки тощо. На Різдво і Великдень вся українська громада того чи іншого

поселення збиралася разом на урочисте богослужіння, після якого, зазвичай влаштовувалися концерт і традиційні гостини.

З часом політичне розмежування в українській громаді призвело до створення в 1949 р. другої громадської організації — Об'єднання українців у Великій Британії (ОУуВБ). Кожна з них із роками створила свої осередки українського життя. Об'єднання, які виникали в подальшому, групувалися в основному навколо цих двох організацій.

Зокрема, активну участь у громадсько-культурному житті бере заснований ще в 1948 р. жіночий гурток імені Лесі Українки в Ковентрі, гурток княгині Ольги в Лестері та інші.

Особлива увага приділяється вивченню молодим поколінням українців рідної мови, культури та історії й формуванню на цій базі національної української свідомості. Ці навчальні та виховні функції реалізуються насамперед у рамках суботніх українських шкіл, які доповнюють навчання в англійських школах, та українських дитсадків.

Одним із осередків української духовності та культури у Великобританії є заснована в 1979 р. в Лондоні філія римського Українського католицького університету (УКУ). Крім богослов'я, тут вивчаються філософія, мова і література, історія і культура тощо. Головне призначення УКУ — дати додаткові знання з українознавчих предметів студентам-українцям, які навчаються в англійських університетах.

У 1947 р. у Великобританії стали діяти Українська автокефальна православна та Українська греко-католицька церкви. Спочатку богослужіння відбувалися в англіканських церквах, та з роками парафіяни придбали власні приміщення, обладнали їх в українському стилі. Переважна більшість українських емігрантів та їхніх нащадків у цій країні (близько 73%) за віросповіданням належить до католиків східного обряду. Решту становлять православні, римо-католики, протестанти та інші.

Велике значення для збереження й зміцнення в молодих українських британців зв'язку з культурою своєї етнічної батьківщини має їхня активна участь у діяльності численних українських хорових і танцювальних колективів. Широко відомими є такі колективи, як "Гомін" і "Орлик" із Манчестера, "Барвінок" із Лестера, "Заграва" і "Боян" із Ноттінгема, екуменічний хор "Дніпро" та багато інших.

Українська громада у Великобританії провадить широку видавничу діяльність. У післявоєнний період тут виходили або виходять часописи "Українська думка", "Наша церква", "Наше слово", "Сурмач", "Визвольний шлях", журнал для школярів "Юні друзі", "Календар українця у Великій Британії" та інші. Так, якщо в 1955 р. в складі Союзу українців у Британії нараховувалося 80 місцевих відділень, то в 1996 їх було лише 64, які об'єднували майже 28 тис. зареєстрованих членів.

Останнім часом окреслилася виразна тенденція до зміцнення зв'язків між різними урядовими й неурядовими організаціями України та об'єднаннями української діаспори у Великобританії. Свідченням зрослої

уваги керівництва держави до проблем української діаспори стала, зокрема, зустріч Президента України Л. Кучми з представниками українських об'єднань у Великобританії під час його офіційного візиту до цієї країни в 1996 р. Показовим є й той факт, що Організація українців у Великій Британії передала свій центральний дім у Лондоні під приміщення посольства України.

Як зазначається у згаданій доповіді лорда Свонна британському парламенту, для українців Великобританії характерний досить високий рівень національної ідентичності навіть у поколіннях, народжених в Англії. Це стосується й змішаних шлюбів, особливо тих із них, де матерями є українки. Українська громада, — говорить в цьому документі, — намагається зберегти свою національну першооснову, передаючи новим поколінням українську мову, знання про Україну та її історію, українські релігійні та культурні традиції... Асиміляції запобігти неможливо, але схоже на те, що ця спільнота буде існувати в нашій країні як певна етнічна група у ближчому майбутньому".

НІМЕЧЧИНА

У Німеччині проживає близько 20 тис. українців. Ці дані стосуються передусім тієї частини країни, яка донедавна була знана як Західна Німеччина. Відомостей про кількість українців у колишній Східній Німеччині загалом немає, але, враховуючи дані про те, що 99,7% населення Німецької Демократичної Республіки становили етнічні німці, можна припускати, що українців тут дуже мало.

Українці у ФРН об'єднані в релігійні громади з центрами в містах Брауншвейг, Білефельд, Гамбург, Ганновер, Дюссельдорф, Ессен, Інгольштайн, Карлсруе, Мангайм, Нідергайм, Нюрнберг, Регенсбург, Новий Ульм, Франкфурт-на-Майні, Фрайбург, Штутгарт. Взаєморозумінню представників різних політичних течій сприяють дружні стосунки греко-католицької та православної церков.

Поза Мюнхеном та Баварією, які традиційно є найбільшими осередками українства, найактивнішою є діаспора в Нижній Саксонії (столиця — Ганновер) та Баден-Вюртемберзі (столиця — Штутгарт).

Українська діаспора в Німеччині в основному сформувалася в два етапи: між Першою і Другою світовими війнами та після 1941 р. Відразу після закінчення Першої світової війни багато українців поселилося в Берліні. У 1918 р. тут було створено посольство України, що існувало до 1921 р. Виник ряд українських установ. Українці, зв'язані з цими установами та різними місіями Української Народної Республіки, дали початок українській громаді в Німеччині. З огляду на неприйняття радянської влади, що утвердилася в Наддніпрянській Україні, й польського окупаційного режиму, встановленого в Західній Україні, до Німеччини, передусім до її столиці,

перебралися тисячі українських біженців. Берлін став одним із головних осередків української політичної еміграції в міжвоєнний період.

Німеччина надала притулок багатьом українським політичним діячам та групам різних ідеологічних орієнтацій. Серед цих діячів були, приміром, такі постаті, як гетьман П.Скоропадський, В.Винниченко, колишній президент ЗУНР Є.Петрушевич, діячі Державної Директорії на чолі з її президентом Андрієм Макаренком, полковник Остряниця та інші представники руху Українського вільного козацтва, полковник Є.Коновалець, інші чільні представники УВО (пізніше — ОУН).

Після закінчення Першої світової війни в Німеччині певний час перебували близько 100 тис. українців із числа полонених російської армії. Для опікування цими полоненими, які утримувалися в таборах для інтернованих, наприкінці 1918 р. в Києві була створена "Військово-санітарна комісія", перейменована через деякий час у "Військову місію для справ полонених українців у Німеччині". За сприяння місії в таборах у Раштатті, Бадені, Вецлярі й Зальцведелі були утворені українські громади, відкривалися церкви, школи, друкарні, читальні, клуби, влаштовувалися лекції, концерти. В Берліні місія заснувала українську бібліотеку.

В кожному таборі виходила власна газета. Особливе місце серед діячів, які провадили національно-освітню роботу серед інтернованих, належить письменнику, перекладачу й публіцисту Богдану Лепкому. В таборі у Раштатті він працював учителем, організував театральне товариство, читав лекції на літературно-історичні та інші теми, публікувався в табірній газеті. Після розформування табору для інтернованих у грудні 1922 р. він осів у Берліні-Ваннзее.

Після звільнення з таборів основна маса колишніх військовополонених повернулася на батьківщину. Загальне число українців, які в 1920-х-1930-х рр. залишалися в Німеччині, сягало 15 тис. осіб. Ця цифра включала в себе близько 3 тис. галицьких українців — дезертирів із польської армії, які в другій половині 1920-х рр. осіли в Німеччині на постійне місце проживання. Для влаштування долі цих людей у Берліні був створений "Комітет для біженців із західноукраїнських земель в Німеччину". Водночас у це число не входили українці-галичани, які влітку приїздили до Німеччини на заробітки, а взимку поверталися додому.

Політичні та військові кола, наукова й культурна громадськість Німеччини виявили значну зацікавленість в українських емігрантах і Україні в цілому. У 1918 р. з ініціативи П.Рорбаха й А.Шмідта в Берліні було засновано "Німецько-українське товариство". Головною своєю метою воно проголосило встановлення *"дружніх взаємин між німецьким та українським народами в політичній, господарській та культурній сферах"*, інформування уряду й громадськості про політичний та економічний розвиток України. З 1918 по 1926 р. товариство видавало німецькомовний журнал "Україна", на сторінках якого публікувалися відповідні розвідки й огляди.

У 20-і роки Німеччина стає місцем осідку не тільки для політичних емігрантів, а й для митців та інтелектуалів із багатьох країн. Завдяки цьому тогочасний Берлін відігравав роль одного з найпотужніших культурних центрів Європи. Деякий час тут перебував уже тоді відомий скульптор і художник Олександр Архипенко. Надзвичайно плідними були ці роки для української еміграції. Зусиллями Б.Лепкого та інших розгорнулася активна науково-видавнича діяльність. Сотні назв книжок, багато з яких не могли бути видані в радянській Україні, випустили українські видавництва "Українське слово", "Українське видавництво в Катеринославі", "Видавництво української молоді", "Український прапор" та "Хліборобська Україна". З 1922 р. виходив щомісячний український літературний і науковий журнал "Нова Україна", співредакторами якого були Володимир Винниченко і Микита Шаповал. Того ж року відкрилося засноване Є.Коновальцем Українське пресбюро (у Берліні зберігся будинок, в якому воно розміщувалося).

Однією з найорганізованіших груп українських емігрантів у Німеччині в 1920-і рр. була студентська молодь. Українські студенти навчалися в університетах Берліна, Лейпціга, Мюнстера, Тюбінгена. У Берліні, де їх навчалось найбільше, ще на початку 1921 р. була заснована "Спілка студентів-українців у Німеччині". Незабаром філії спілки виникли в Кілі, Данцігу, Геттінгені, Лейпцігу та інших німецьких містах. Вона об'єднувала майже 120 членів, переважно вихідців зі Східної України. Спілку фінансово підтримував "Допомоговий комітет" на чолі з В.Винниченком і Б.Лепким. З 1923 по 1933 р. через спілку перейшло майже 400 членів. Поряд із цією організацією виникли інші студентські об'єднання українців — "Основа", "Об'єднання агрономів, лісників та ветеринарів в Німеччині", "Українське академічне товариство" тощо. Зменшення в 1930-і рр. кількості українських студентів у Німеччині призвело до припинення діяльності багатьох із цих об'єднань.

Вагомим здобутком української еміграції в Німеччині став Український науковий інститут (УНІ), заснований П.Скоропадським у Берліні в 1922 р. Його першим директором став відомий історик Д.Дорошенко, якого в 1931 р. змінив професор І.Мірчук. В УНІ працювали або співпрацювали з ним такі вчені, як Д.Чижевський, В.Липинський, І.Горбачевський, С.Смаль-Стоцький, В.Старосольський, О.Колесса, З.Кузеля та інші. У 1932 р. бібліотека інституту налічувала в своєму фонді близько 22 тис. томів україністики. Своє головне завдання інститут вбачав у тому, щоб розвивати українську науку й культуру на німецькій землі та зміцнювати співробітництво із західноєвропейськими вченими.

Невдовзі після свого заснування УНІ розгорнув активну видавничу діяльність. Почали виходити його "Записки", що містили розробки з різних проблем україністики. Всього в 1927, 1929 і 1931 рр. опубліковано три томи цього видання. Паралельно інститут видав дві збірки науково-інформаційних повідомлень. З кінця 1932 р. в УНІ була започаткована серія українознавчих

досліджень, а в 1933 побачили світ перші номери його періодичного органу — "Вісти".

Після приходу до влади Гітлера й аж до весни 1945 р. громадське життя українців у Німеччині суворо контролювалося нацистським режимом. Воно концентрувалося передусім навколо лояльних до нових німецьких властей організацій — націоналістичного "Українського національного об'єднання" (УНО), створеного в 1933 р., та прогетьманської "Української громади".

Точних даних про кількість українців, які після закінчення Другої світової війни опинилися на території Німеччини, не існує. За деякими джерелами, з 6,3 млн. осіб, насильницьки вивезених для рабської праці в Німеччину (так званих остарбайтерів) та військовополонених радянської армії від 2 до 3 млн. були українцями. 90% із них протягом 1945-1946 рр. повернулося на батьківщину. Проте близько 1 млн. осіб різних національностей, насамперед із політичних міркувань, залишилися в таборах для біженців та переміщених осіб у західних окупаційних зонах Німеччини та в Австрії. Серед цієї категорії осіб українці становили другу за чисельністю етнічну групу після поляків.

Більш достовірна статистика щодо українців у Німеччині велася з часу створення в листопаді 1945 р. на 1-ому з'їзді української еміграції Західної Німеччини в Ашафенбурзі її Центрального представництва (ЦПУЕ). Згідно з даними ЦПУЕ, наприкінці 1946 р. на території Західної Німеччини перебувало 177 тис. українців, зокрема в американській зоні — 104 тис., в англійській — 54 тис., у французькій — 19 тис. Найбільше українців проживало в Баварії.

Табірні злигодні, невизначеність правового статусу, а відтак — і подальшої долі, господарська розруха перших повоєнних років у Німеччині, що породжувала масове безробіття, — все це змушувало українців шукати шляхів до переселення в інші західні країни. Перша хвиля переселення українців із Західної Німеччини припадає на 1946-1947 рр. За цей період виїхало близько 25 тис. чоловік, передусім до Англії, Бельгії та Франції. Незначна кількість українців віком до 40 років емігрувала в Бразилію, Венесуелу, Австралію і Канаду. Ці країни потребували тоді молоді робочої сили для роботи на шахтах, лісорозробках, на будівництві, в текстильній промисловості.

В наступні два роки, з лютого 1947 по січень 1949 р., з Німеччини виїхало майже вдвічі більше українців (приблизно 41 тис.). З них до Англії переселилося понад 13 тис. осіб, до Канади — майже 10 тис., до Бельгії — 9 тис., до Австралії — 4 тис., до США — 2 тис., до інших країн — близько 4 тис. У Німеччині на початок 1949 р. залишалось ще понад 85 тис. українців. Загальна кількість українців, які виїхали з Німеччини в інші західноєвропейські та американські країни і в Австралію протягом 1945-1950 рр., становила майже 150 тис. Невдовзі чисельність українців, що залишилися на території Західної Німеччини, стабілізувалася й становила на

кінець 1950-х рр. 17 тис. Сьогодні, як уже зазначалося, в Німеччині налічується близько 20 тис. осіб українського походження.

Новітня українська еміграція 1990-х рр. має чітко виражений економічний характер. Представники цієї еміграції, яких налічується близько 12 тис. осіб, істотно відрізняються від своїх попередників. Це переважно молоді люди, які приїхали в Німеччину в пошуках кращого життя. Більшість перебуває тут нелегально і хотіла б інтегруватися в німецьке суспільство: легалізуватися, знайти гарну роботу, забезпечити собі пристойний рівень життя.

Новітні емігранти не беруть активної участі в громадському житті організованої української спільноти. Водночас, відчуваючи гостру потребу в спілкуванні, вони бувають на богослужіннях в українських церквах, а також відвідують українські клуби (зокрема український товариський клуб при українському інтернаті "Рідна школа"). Нерідко ці емігранти мають низький рівень національної свідомості, не володіють українською мовою. Давніша еміграція в зв'язку з цим ставиться до них дещо зверхньо й підозріло. Істотного впливу на розвиток українсько-німецьких стосунків новітні емігранти не мають. Однак багатьох із них у зв'язку зі знанням української та російської мов залучають до роботи в різних державних структурах і фірмах ФРН.

Національно свідому частину українських іммігрантів та їхніх нащадків репрезентує Центральне представництво українців у Німеччині (ЦПУН), яке 1995 р. налічувало понад 4,6 тис. зареєстрованих членів. На другому засіданні XIX з'їзду ЦПУН, який відбувся в Мюнхені в лютому 1999 р., обрано новий склад головної управи, яку очолив В.Панчук.

І все ж потрібно зазначити, що лише кілька сотень людей, здебільшого похилого віку, беруть дійову участь у суспільному житті українців Німеччини. Значна частина молоді слабо орієнтується в українській проблематиці, а тому не об'єднана в політичну силу, яка справляла б відчутний вплив на формування німецької політики щодо України. Тим часом потенційні можливості для цього є: понад 100 українців, переважно з числа народжених уже в Німеччині, обіймали протягом повоєнного періоду відповідальні посади в урядових структурах ФРН.

В умовах іншонаціонального оточення, посилення процесів асиміляції, втрати більшістю представників молодшого покоління мовно-етнічних ознак певні надії покладаються на діяльність товариства "Рідна школа" (засноване 1966 р. в Мюнхені). Воно має інтернат, де навчається близько 50 учнів. Лекції з українознавства (українська мова та література, історія, географія, релігієзнавство) читаються учням після навчання в звичайних німецьких гімназіях і школах. Особливістю нинішньої "Рідної школи" в Мюнхені є орієнтація не тільки на Мюнхен, а й на українських дітей з усієї Німеччини, а також України (понад третина учнів — з України), Франції, Нідерландів, Польщі тощо. Така орієнтація школи гарантує безперервність і стабільність її існування. Раніше чимало подібних

українських шкіл змушені були закритись через періодичний дефіцит учнів, обумовлений хвилеподібним формуванням української діаспори в Західній Європі і, зокрема, в Німеччині.

У Мюнхені діє філія об'єднання українських діячів літератури в діаспорі "Слово", заснованою 1954 р. в Нью-Йорку. Серед найвідоміших постатей мюнхенської філії "Слова" — літературознавці професори Юрій Бойко-Блохин та Іван Кошелівець, письменник, перекладач і літературознавець професор Ігор Качуровський.

Важливим науковим і освітнім осередком української діаспори залишається Український вільний університет у Мюнхені. За майже 80-річний період існування УВУ випустив зі своїх стін тисячі дипломованих фахівців, сотні докторів і магістрів філософії, права та інших наук, видав кілька десятків видатних монографій, збірників наукових праць, підручників тощо. Вже 1945 р. після перенесення УВУ з Праги до Мюнхена в ньому навчалось 400 студентів-українців. Серед професорсько-викладацького складу УВУ цього періоду були І.Мірчук, О.Оглоблин, Н.Полонська-Василенко, В.Щербаківський, Я.Рудницький та багато інших визначних учених. В УВУ розпочинали свій шлях такі відомі науковці, як Ю.Шевельов, Ю.Бойко-Блохин, Горбач, які згодом отримали кафедри в європейських та американських університетах. У 1950 р. УВУ дістав офіційне визнання баварського уряду. Особливо плідним періодом в його діяльності були 1950-і - початок 1960-х рр. Після того, як більшість українців емігрувала з Німеччини за океан та в інші європейські країни, УВУ став діяти за зразком докторантури та аспірантури, регулярно організовуючи курси для випускників вищих навчальних закладів, які бажають спеціалізуватися в галузі україністики. Для цього щорічно надавалось 100-150 стипендій. Останнім часом тут навчалися й отримували наукові ступені також науковці з України. У 1995 р. УВУ серед іншого профінансував навчання під час літнього семестру вчителів-україністів із Казахстану та Румунії. Щороку виходить збірник наукових праць УВУ, регулярно видається "Сторінка УВУ" в тижневику українського католицького екзархату Німеччини "Християнський голос".

Однак сьогодні УВУ переживає кризу. Впродовж свого існування в Німеччині він фінансувався з бюджету федерального уряду, земельного бюджету Баварії та пожертв української діаспори. Утворення в 1991 р. незалежної Української держави означало з юридичного погляду, що історія української політичної еміграції закінчилася. Це дало уряду Німеччини підстави порушити питання про необхідність переорієнтації діяльності УВУ з переважно педагогічного напрямку на дослідницький — розробку проблем українсько-німецьких відносин.

У зв'язку з тим, що сенат УВУ (його вищий колегіальний орган) фактично відхилив пропозиції німецької сторони, з грудня 1996 р. уряд Німеччини припинив фінансування університету. Як значний інтелектуальний осередок зарубіжного українства, УВУ, безумовно, здатний

багато зробити не тільки для розвитку української науки в діаспорі, а й для дослідження українсько-німецьких відносин, розробки таких актуальних для України проблем як європейська безпека, інтеграція нових незалежних держав з їхніми перехідними економіками в європейські економічні, політичні та інші структури, питання модерного постіндустріального суспільства тощо.

В цілому зацікавленість в Україні з боку Німеччини помітно зростає. Одним із свідчень цього є створення в 1990 р. Німецької асоціації українців на чолі з керівником кафедри історії Інституту Східної Європи Берлінського вільного університету Гансом Торке, існування кафедр україністики в Лейпцігу та Мюнхені, викладання української мови для студентів-славистів з 1966 р. в Грайфсвальдському університеті тощо.

Незважаючи на зміну поколінь, відчутний вплив асиміляції на молодь, українська громада в Німеччині залишається досить структурованою та життєздатною спільнотою. Члени громади регулярно відзначають визначні дати української історії, віддають шану видатним її постатям. Водночас українці Німеччини докладають зусиль, щоб донести до німецької громадськості, урядовців та мас-медіа об'єктивну інформацію про Україну.

ФРАНЦІЯ

У Франції проживає від 25 до 30 тис. українців та їхніх нащадків. Членами українських організацій є лише близько 10% українців Франції. Значно більше осіб українського походження відвідує українські церкви.

Передісторія українсько-французьких зв'язків сягає періоду давньої Русі: 1051 р. Анна Ярославна, дочка київського князя Ярослава Мудрого, стала дружиною французького короля Генріха I. Після його смерті вона певний час правила Францією, про що свідчать документи, підписані нею давньоруською мовою.

На початку XVIII ст. у Франції перебував разом із оточенням гетьман у вигнанні Пилип Орлик. Наступною групою українських поселенців стали запорозькі козаки, найняті на військову службу французьким генералом і дипломатом Григорієм Орликом, сином П.Орлика. З козаків була сформована окрема сотня французької армії. Згодом вони завели тут свої родини й поступово асимілювалися.

На початку XX ст., після революції в Росії 1905 р., тут, здебільшого в Парижі, осіли політичні емігранти із Наддніпрянської України. У 1908 р. вони разом із студентами-галичанами, що навчались у Франції, утворили першу українську організацію у Франції — Українську громаду в Парижі, яка діяла до початку Першої світової війни і нараховувала приблизно 10 тис. осіб. В окремі часові відтинки міжвоєнного періоду чисельність української еміграції у Франції сягала 40-50 тис. осіб.

Від самого початку переселення політичних емігрантів у цю країну, найбільш активні з-поміж них, попри всі труднощі й негаразди соціально-

економічного життя, відразу ж стали творити громадські організації, налагоджувати культурно-освітню роботу, зокрема видавничу діяльність. До Парижа були перенесені деякі установи екзильного уряду УНР. Сюди переїхав, але, як відомо, по короткому часі трагічно загинув С.Петлюра. У столицю Франції разом із С.Петлюрою перебрався і В.Прокопович, який згодом очолив екзильний уряд УНР. Ще від давнішого часу тут проживав голова дипломатичної місії УНР у Франції О.Шульгин. Після кількарічної перерви, пов'язаної з працею на посаді професора в українських вузах у Празі, О.Шульгин 1927 р. повернувся до Парижа.

Осіли у Франції й такі помітні політичні постаті різних ідеологічних орієнтацій, як І.Борщак, Микола Шаповал, М.Шумицький, І.Косенко, О.Бойків, М.Капустянський, М.Сціборський та інші. Поступово були засновані осередки відповідних емігрантських політичних організацій. Однак в цілому за своїм інтелектуально-культурним потенціалом політична еміграція у Франції поступалася не тільки українському емігрантському центру в Чехословаччині, а й таким же центрам у Польщі та Німеччині.

Невипадково тут так і не було створено жодної емігрантської наукової установи. Кількість українських студентів у Франції також була дуже незначною.

У період між двома світовими війнами у Франції видавалося вісім українських періодичних видань, найвпливовішим серед яких був близький до уенерівських кіл журнал "Тризуб".

На середину 1950-х рр. чисельність українців у Франції з урахуванням природного приросту та міграційних процесів становила близько 40 тис. осіб. Згодом унаслідок переселення частини українців за океан ця цифра дещо зменшилася й стабілізувалася на рівні 25-30 тис. осіб. Кількість економічних емігрантів з України на середину 1990-х рр. була незначною. За деякими винятками, вони не беруть активної участі в житті української громади.

У 1980-х рр. приблизно 20% осіб українського походження становили робітники промислових підприємств, 15 — фермери, 15 — дипломовані спеціалісти, 10 — висококваліфіковані робітники, 10 — студенти, 5 — шахтарі, решту становили особи, не зайняті у виробництві, включно з домогосподарками та дітьми. За винятком 15% зайнятих у сільському господарстві, українці проживали в містах або приміських зонах.

Серед фахівців із вищою освітою українського походження є представники всіх професій — лікарі, інженери, архітектори, художники, музиканти, юристи, вчителі, професори університетів, журналісти тощо. На початку 1990-х рр. нараховувалося 12 підприємств, власниками яких були українці.

Для збереження етнічної й культурної самобутності українці Франції розбудували широку мережу власних громадських організацій та установ. Їхню діяльність координує Український центральний громадський комітет у Франції (УЦГКФ), створений 1966 р. До УЦГКФ входять близько 20

організацій-членів. Координуючу роль виконує також Центральне представництво українців у Франції (ЦПУФ). Велику роботу в окремих напрямках провадять жіночі, молодіжні та просвітянські організації. Діють об'єднання різних політичних спрямувань.

Вагомим здобутком української діаспори у Франції стало утворення осередку Наукового товариства імені Т.Шевченка (НТШ). 1951 р. президія НТШ переїхала з Мюнхена до Сарселя (місто поблизу Парижа). З 1954 по 1989 р. тут видано десятитомну "Енциклопедію українознавства". Значний внесок у висвітлення історії України та української еміграції, передусім міжвоєнного періоду, вносить інший науковий заклад — Бібліотека імені С.Петлюри в Парижі. Бібліотека провадить дослідницьку роботу, здійснює видавничу діяльність, організовує наукові конференції, видає щорічний бюлетень. Нещодавно бібліотека відкрила своє представництво в Києві.

Як і в інших країнах поселення, важливу роль у житті української громади Франції відіграє Церква. Понад 65% осіб українського походження в цій країні за віросповіданням належать до католиків східного обряду. Решту становлять православні, римо-католики, протестанти та інші.

Українці Франції створили численні самодіяльні хорові й танцювальні колективи, зокрема, "Степ" — у Ліоні, "Запорожці" та "Гопак" — у Шалетт-сюр-Люені тощо.

Збереженню духовної та етнічної самобутності української діаспори значною мірою сприяла українська преса у Франції, насамперед, часописи "Україна", "Українець у Франції", "Українське слово" — всього більше десятка найменувань у повоєнний період.

Зростання уваги громадськості та урядових кіл Франції до налагодження й розширення економічного, культурного та наукового співробітництва з Україною засвідчило створення Французької асоціації українознавців, яку нині очолює відомий французький історик Даніель Бовуа. Для поглиблення знань про Україну у французьких інтелектуальних колах асоціація організовує регулярні зустрічі-семінари, на які запрошуються фахівці з різних галузей суспільствознавства — історики, соціологи, митці тощо. Одним із таких визнаних фахівців- істориків є доктор Сорбонни й Українського вільного університету у Мюнхені Володимир Косик, найменований 1998 р. лицарем Ордену мистецтв, письменства й гуманітарних наук Франції. В Сорбоннському університеті в Парижі розпочато викладання української мови.

СЛОВАЧЧИНА

За даними офіційної статистики Словаччини, наприкінці 1995 р. в цій країні проживало 32,0 тис. осіб українського походження, з них 17,3 тис. (54,1%) ідентифікували себе як русини і 14,7 тис. (45,9%) — як українці (русини- українці).

Уряд Словаччини, посиляючись на те, що кожен громадянин має право зарахувати себе до будь-якої національності, частину українського населення, котра зберегла давню самоназву "русини" (історичні варіанти: "руснаки" , "угророси" ,"карпатороси"), визнав окремою національною меншиною. У цьому зв'язку слід нагадати, що аж до початку ХХ ст. русинами називало себе українське населення всієї Західної України, а ще кількома століттями раніше так називав себе (й інші його так називали) весь український народ. Сьогодні тільки деякі діаспорні групи українського населення, які внаслідок різних історичних обставин досить давно втратили тісний зв'язок з основним ядром українського етносу і через це не були включені в процеси відродження й консолідації української нації на початку ХХ століття, не сприйняли історично новий загальнонаціональний етнонім "українці" й продовжують означувати себе колишньою самоназвою всіх українців. Частина українського населення Словаччини, що визнає свою належність до українського етносу, стоїть на позиції рівноправності обох назв національної належності — історичної й сучасної. Вказуючи свою національність, вони часто вживають обидві ці самоназви через дефіс — "русини-українці". Що ж до тих, хто ідентифікує себе тільки як русини, то маємо на увазі, що разом із тими, хто визнає себе українцями (русинами-українцями), вони становлять одну й ту саму українську спільноту Словаччини.

Абсолютна більшість українського населення (89,0% українців і 96,2% русинів) проживає в північно-східній частині Словаччини, відомій під назвою "Пряшівщина (від Пряшев, яке стало культурним центром українського населення цього регіону). Тут нараховується близько 250 в минулому українських, а тепер переважно словацько-українських сіл. Основна маса русинів-українців проживає (дані на кінець 1995 р.) в Гуменному — 4,9 тис. осіб (4,3% населення району), Свиднику — 1,8 тис. (3,9%), Пряшеві — 1,6 тис. (0,8%). Мова українського населення Словаччини належить до лемківських говірок південно-західної групи української мови. Протягом століть вона розвивалася під впливом словацької, німецької та угорської мов й увібрала з них значну кількість запозичень.

Залежно від часу проживання на території сучасної Словаччини українське населення цієї країни можна умовно поділити на три основні категорії: русини- українці та русини, які є автохтонною національно-етнічною групою Північно- Східної Словаччини й проживають на землях, що становлять найзахіднішу частину української етнічної території; нащадки вихідців із Закарпаття та Галичини, які осіли тут як робітники й службовці в міжвоєнний період, коли Закарпаття під назвою автономного краю "Підкарпатська Русь" перебувало в складі Чехо-Словаччини; українці, які опинилися тут після Другої світової війни.

Процес формування автохтонного українського населення Північно-Східної Словаччини розпочався в глибині віків. Уже в другій половині 1 тисячоліття нової ери територія за Карпатами була заселена слов'янськими

племенами. Слов'яни проживали тут ще до приходу угорських племен у Тисо-Дунайський басейн (кінець IX ст.). Періодично сюди вливалися хвилі нових переселенців-слов'ян зі Сходу та Північного Сходу. Тому становлення національно-специфічних рис і свідомості автохтонного східнослов'янського населення цього регіону тривалий час було тісно пов'язано із загальним історичним розвитком протоукраїнського населення.

У XIII ст. ці давньоруські землі підпадають під владу Угорської Корони. Ареал розселення закарпатських східних слов'ян був адміністративно-територіально розчленований на комітати (жупи). Населення сучасної території Пряшівщини входило до Земплинської, Списької та Шариської жуп.

Поділ українських земель, які перебували в складі Австро-Угорщини, на кілька адміністративно-територіальних одиниць зі змішаним національним складом населення, при якому соціальну й політичну перевагу мали представники інших народів, став однією з головних перешкод єдиного українського національного розвитку в обох частинах Австро-Угорщини й гальмував процес національного відродження закарпатських українців. Прагнення українських діячів створити з українських земель Галичини, Буковини й Закарпаття автономну територіальну одиницю в складі монархії не змогли реалізуватися не тільки через небажання Віденського двору, а, насамперед, через різкі протести з боку польських, румунських і угорських правлячих кіл цих областей.

Однак, незважаючи на існуючі політичні та адміністративні кордони, зв'язки місцевого українського населення з рештою українських земель ніколи не переривалися. Так, у Трнаві в Словаччині вже в XVII ст. друкувалися українські шкільні підручники. Поштовх національно-визвольній боротьбі українців за Карпатами дали революційні процеси 1848-1849 рр. Чільне місце в цій боротьбі посіли вихідці з Пряшівщини — "будителі" А.Духнович, О.Павлович, А.Добрянський та інші.

На початку XX ст. українські землі були найвідсталішими в економічному плані й, відповідно, найбіднішими районами Австро-Угорщини, відіграючи фактично роль її внутрішньої колонії, аграрно-сировинного додатку до фабричної промисловості центральних регіонів. В угорській частині монархії в цей час проживало (включно з територією Ужанської жупи — сучасної Закарпатської області) 472,6 тис. українського населення. З них у сільському господарстві було зайнято 90%, а в промисловості тільки 5% працездатного населення. Селяни страждали від безземелля, не будучи спроможними прогодуватися з доходів своїх карликових господарств. Внаслідок цього українські області були джерелом дешевої робочої сили. Оскільки брак власного капіталу гальмував індустріалізацію краю, вихід був знайдений у масовій еміграції.

За данини офіційної угорської статистики, українці становили 43% всіх емігрантів з Угорщини. Впродовж 1899-1913 рр. із чотирьох східнославацьких жуп — Земплинської, Списької, Шариської та Абауйської

— виїхало 227,6 тис. чоловік (58% усього потоку еміграції зі словацьких земель). Володимир Гнатюк, який досліджував цей край, писав, що в деяких місцевостях Земплинської жупи залишилися тільки жінки, діти та люди похилого віку, тому що молоді чоловіки розбрелися по світу в пошуках шматка хліба.

Угорські правлячі кола докладали постійних зусиль для денаціоналізації, асиміляції (угоризації) та покатоличення українського населення. Особливо посилилася така політика в кінці XIX ст. та в період Першої світової війни. Головним інструментом політики асиміляції була школа. З 1874 по 1902 р. кількість українських шкіл в Угорщині (включно з територією Ужанської жупи) зменшилася з 571 до 74. У 1907 р. й ці школи було закрито, залишилося лише 107 так званих змішаних шкіл, в яких, за винятком двох предметів — угорської мови (суміші місцевого діалекту й церковнослов'янської мови) та релігії, все навчання велося угорською мовою. Згодом більшу частину й цих шкіл ліквідували, внаслідок чого в 1914 р. на всьому Закарпатті залишилося тільки 34 змішані школи.

Щоб якнайдалі відділити закарпатців від українського народу, в 1915 р. угорські власті зажадали заборони кирилиці та юліанського календаря й заміни їх латинським алфавітом і григоріанським календарем. Уже в 1915/16 навчальному році прясівський греко-католицький єпископ С.Новак заборонив у всіх церковних школах Прясівської єпархії вживання руської графіки. Водночас було припинено друкування кирилицею всіх молитовних і літургійних книжок.

Це дало підстави угорським правлячим колам вважати українське національне питання в країні остаточно вирішеним.

В період революційних подій в Угорщині 1918-1919 рр. уся територія розселення закарпатських (по-місцевому — підкарпатських) українців, включно з нинішнім українським Закарпаттям, набула статусу автономної політико- адміністративної одиниці з офіційною назвою Руська Країна (Країна).

З утворенням Чехословацької держави та приєднанням до неї української етнічної території колишньої Угорщини українські землі за Карпатами знову виявилися розчленованими. За Сен-Жерменським мирним договором східна частина цієї території за річкою Уж (територія сучасної Закарпатської області) стала автономною політико-адміністративною одиницею Чехо-Словацької Республіки під назвою «Підкарпатська Русь», а західна (Прясівщина) була підпорядкована адміністративному управлінню Словаччини.

У міжвоєнній Чехо-Словаччині умови національного розвитку українців були сприятливішими, ніж в угорській (австро-угорській) період. Згідно з даними офіційної статистики, на території Східної Словаччини в 1921 р. проживало 89,0 тис. русинів-українців (3,0% всього населення), у 1930 — 95,8 тис. (2,9%).

У період німецької окупації країни та існування Словацької клерикальної держави (1939-1945 рр.), а також у перші повоєнні роки чисельність українців у Словаччині істотно зменшилася.

Комуністична влада Чехословаччини після війни загалом позитивно поставилася до справи економічного, культурного та національного піднесення русинів-українців. У кожному з 250 сіл було засновано українську школу (замість російської), створено національну організацію — Культурний союз українських трудящих Чехословаччини (КСУТ, заснований 1951 р.), професійний український театр, ансамбль пісні й танцю, видавництво, кафедру при університеті, науково-дослідний інститут, спілку письменників, музей. Постало багато колективів художньої самодіяльності. Українською мовою в Пряшеві виходило шість газет і журналів, видано майже 2 тис. книжок (разом із шкільними підручниками).

Останніми роками спостерігається відчутне постаріння русинської групи українського населення: якщо на 100 українців у віці до 15 років у 1991 р. припадало 205, а в 1995 — 142 особи похилого віку (пенсіонерів), то серед русинів цей показник становив у 1991 і 1995 рр. відповідно 290 і 490 осіб.

У січні 1990 р. виникло окреме громадське об'єднання, що виражає етнокультурні потреби й координує діяльність української меншини в Словаччині — Союз русинів-українців Словацької Республіки (СРУСР, нинішній голова — П.Богдан), який стоїть на позиції рівноправності обох назв національної належності — історичної й сучасної.

На такій самій платформі стоїть низка інших громадських організацій, що виникли здебільшого після 1989 р.: Спілка українських письменників Словаччини, Асоціація українців Словаччини, Рух на Словаччині, Союз скаутів "Пласт", Союз молоді Карпат, Товариство ім.А.Духновича у Словаччині, Руський клуб у Пряшеві, Ініціативна група "Маковиця" в Кошиці тощо.

Значну культурно-просвітницьку й наукову роботу з вивчення проблем українського населення Словаччини здійснюють кафедра української мови та літератури Пряшівського філологічного факультету Кошицького університету ім. П.Й.Шафарика, Музей русинсько-української культури у Свиднику, русько-українська редакція Словацького радіомовлення.

Велика роль у духовному житті українців Словаччини належить таким україномовним виданням, як тижневик "Нове життя", двотижневик "Веселка", місячник "Дружно вперед" та двомісячник "Дукля".

У Словаччині налічується близько 200 українських аматорських колективів. Незмінним успіхом користуються щорічні Свято культури русинів-українців у Свиднику та фестиваль "Маковецька струна" в Бардіїві. У 1993-1994 рр. працювали 47 україномовних дитячих садків, 13 початкових шкіл, Українська гімназія ім. Т.Шевченка.

1989 р. в Братиславі урочисто відкрито пам'ятник Т.Г.Шевченку.

Українці Словаччини підтримують тісні контакти із Закарпатською областю України. Накопичено позитивний досвід взаємозв'язків між науковцями та студентами Ужгородського, Кошицького та Братиславського університетів.

На початку 1997 р. словацька преса опублікувала відкритий лист дев'яти українських громадських організацій Словаччини на ім'я Президента, Голови Національної Ради та Голови уряду Словацької Республіки, в якому звертається увага керівництва країни на незадовільний стан забезпечення національно-культурних прав русинсько-української меншини. Зокрема, в цьому листі вказується, що коли перед Першою світовою війною чисельність русинів- українців становила 120 тис. осіб, то нині вона зменшилася до 32 тис. Якщо в 1948/49 навчальному році українські діти могли отримувати освіту в 274 народних, 44 міських та 11 середніх школах, де навчалось понад 23 тис. учнів, то сьогодні русини-українці мають тільки 10 шкіл із вивченням української мови та близько 30 шкіл, де ця мова вивчається факультативно. Відзначаються також занепад української преси, складна ситуація, що склалася в сфері церковного життя, інші проблеми.

СХІДНА УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА БІЛОРУСЬ

За даними перепису 1989 р., на території Білорусі проживала 291,0 тис. українців (2,9% всього населення республіки). Найбільш компактно вони розселені в Гомельській (68 тис.) та Брестській (60 тис.) областях. Близько половини українців (45,4%) вважають українську своєю рідною мовою. Крім того, ще 16,4% українців, за даними цього перепису, вільно володіють українською.

Південно-західна частина території сучасної Білорусі, розташована між ріками Буг, Прип'ять, Ясельда й Нарва, відома як Берестейщина, є, на думку ряду фахівців, продовженням української етнічної території. Так, переписом населення 1897 р. більшість населення Берестейщини була віднесена до українців (407 тис). Етнографи того часу констатували, що й частина населення деяких інших регіонів Білорусі за мовою може вважатися українцями. Московська діалектологічна комісія Імператорської академії наук у 1914 р. відносила берестейський мовний масив до північно-українських говірок. Згідно з Брест-Литовським мирним договором (1918 р.) Берестейщина входила до складу УНР. Однак у пізніших переписах населення більшість жителів Берестейщини враховувалась уже як білоруси. Зокрема, згідно з даними переписів 1926-1931 рр. (1926 р. - в СРСР, 1931 р. - в Польщі) число українців у всій Білорусі становило лише 34,5 тис. осіб.

Згодом чисельність українців тут за рахунок міграції з України зростає: у 1959 р. їх було 133,1 тис. (1,6% всього населення), у 1970 — 190,8 тис. (2,1%), у 1979 - 231,0 тис. (2,4%), у 1989 - 291,0 тис. (2,9%).

У 1920-х рр. на Берестейщині діяло Товариство "Просвіта", яке, зокрема, організувало культурно-просвітні курси, де слухачі серед іншого вивчали українську мову, історію та географію України. В часи польського панування (до 1939 р.) влада, прагнучи ополячити місцеве населення, не визнавала його належності до українського етносу й називала "поліщуками". З 1939 р., коли ця територія ввійшла до складу БРСР, місцеве населення стало вважатися білорусами. Однак у 1939 р. в Бересті (Бресті) ще працювала українська бібліотека, а в сільській місцевості — 127 хат-читалень "Просвіти"; у 1939/40 навчальному році діяло 49 українських шкіл. У подальші роки діяльність українських культурно-освітніх закладів у Білорусі була згорнута, місцеве населення, здебільша без його згоди, записувалося білорусами, зазнавало русифікації.

Ситуація стала змінюватися в 1990-х рр. Закономірно, що в нових умовах рух за національно-культурне відродження українців Білорусі відновився передусім саме на Берестейщині. У лютому 1990 р. в Бресті засновано Українське громадсько-культурне об'єднання Брестської області "Берестейщина" (голова правління — М.Козловський). Головною метою об'єднання є захист етнічної ідентичності українського населення Берестейщини, збереження та подальший розвиток української мови, культури, традицій, вивчення своєї справжньої історії. Осередки об'єднання створені в Бресті, Брестському, Кам'янецькому, Дрогичинському, Кобринському, Жабинківському та Пінському районах. Під егідою об'єднання працює Український народний університет культури, з квітня 1991 р. виходить газета "Голос Берестейщини" (через брак коштів нерегулярно). У травні 1994 р. в Бресті розпочала роботу створена за рахунок добровільних пожертв громадян та організацій українська бібліотека, яка фактично виконує функції українського культурно-інформаційного центру. На вимогу української громади українська мова вивчається в ряді шкіл Кобринського і Дрогичинського районів.

Активно працює Брестське обласне громадське об'єднання "Просвіта Берестейщини" імені Тараса Шевченка (голова — М.Петрукович), яке з 1996 р. видає газету "Берестейський край". Тираж цього тижневика в 1998 р. становив 1700 примірників. З кінця того ж року через фінансові труднощі газета не видається.

У березні 1996 р. внаслідок зусиль українських громадсько-культурних об'єднань Берестейщини, Брестського державного педагогічного інституту, а також за сприяння Брестського обласного телерадіооб'єднання в Бресті вийшла перша україномовна телепередача.

Діє також Асоціація українців Білорусі "Ватра" (голова — В.Гутовський), яка об'єднує національно-культурні товариства, що функціонують у Мінську, Гомелі, Молодечному та Кобрині. З ініціативи асоціації в міській бібліотеці № 20 Мінська відкрито український відділ, який став осередком гуртування української інтелігенції. Україна надала допомогу в поповненні фондів цієї бібліотеки новими виданнями української історичної

та художньої літератури, збірками українських народних пісень, аудіокасетами із записами переможців Всеукраїнського фестивалю "Червона рута". Крім того, для бібліотеки та провідних громад Білорусі щорічно передплачується українська періодика.

На філологічному факультеті Мінського університету та Брестського педагогічного інституту відкрито українські відділення. При Брестському педінституті завдяки зусиллям доцента Лідії Дорошко створено кабінет україністики.

Щораз більшого авторитету набуває Центр української пісні "Січ" (Мінськ). За його ініціативою організовано й проведено кілька фестивалів української пісні в Білорусі.

Проте в цілому рівень забезпечення національно-культурних, освітніх та інформаційних потреб української діаспори в Білорусі залишається незадовільним.

МОЛДОВА

За даними перепису населення 1989 р., в Молдові проживало понад 600 тис. українців (13,8% всього населення), які були найбільш чисельною національною меншиною країни. Українці мешкають у всіх регіонах Молдови, найбільше на лівому березі Дністра. У Кишиневі проживало 98,2 тис. українців (12% усіх жителів столиці). Українську своєю рідною мовою в 1989 р. вважало 61,6% українського населення Молдови.

Частина українського населення Молдови є автохтонною, що проживає на цій території ще з часів Київської Русі. Значні групи українців поселилися на території Молдови у XVII ст., коли під час війни з турками тут діяли численні козацькі загони й окремі групи запорожців залишилися жити в межиріччі Південного Бугу та Дністра. Козаки оселяються, зокрема, в містечку Липкани, в селах Неславча й Немирівка на Дністрі та інших.

Після зруйнування Запорозької Січі в 1775 р. значне число запорожців оселяється в придністровських селах між Бендерами і гирлом Дністра та на півдні Бессарабії. За підрахунками фахівців, на кінець XVIII ст. на території від Бендер до Дунаю проживало понад 10 тис. колишніх запорозьких козаків.

Після переходу цієї території від Туреччини до Росії та виселення на початку XIX ст. з Буджака й південного Придністров'я в Крим ногайців цей край швидко заселяється змішаним з етнічного погляду населенням — українцями, молдованами, росіянами, болгарами, гагаузами.

У міжвоєнний період у захопленій румунами частині Молдови чисельність українців зменшується як за рахунок еміграції в Україну, так і внаслідок переписування українців на румунів. Саме тому перепис 1939 р. виявив тут тільки 17,3 тис. українців, тоді як згідно з румунським переписом 1930 р. їх було 347,5 тис. чоловік.

У 1924 р. з придністровських районів УСРР, де значну частку населення становили молдовани, була утворена Молдавська автономна республіка в складі України. За даними перепису 1926 р., українці становили в ній 277,5 тис. чоловік (48,5% населення), молдовани — 172,4 тис. (30,1%), росіяни — 48,9 тис. (8,5%). У 1940 р. з колишніх повітів Бессарабії та окремих районів Молдавської автономії була утворена Молдавська РСР.

Приплив українського й російського населення в Молдову в перші повоєнні десятиліття був зумовлений прискореною індустріалізацією та відповідною потребою в кваліфікованій робочій силі, яку неможливо було забезпечити за рахунок місцевого, переважно сільського населення. У 1959 р. в Молдові нараховувалося 420,8 тис. українців (14,6% населення), у 1970 — 506,6 тис. (14,2%), у 1979 - 560,7 тис. (14,2%), у 1989 - 600,4 тис. (13,8%).

Внаслідок інтенсивного осідання в індустріальних центрах більшість українського населення Молдови, починаючи з 1970-х рр., становили міські жителі. Одним із наслідків того, що українці стали жити в основному в містах, де, з одного боку, значну частку населення становили росіяни, а з другого — практично бракувало українських шкіл, українських засобів масової інформації тощо, стало посилення процесу розмивання національної ідентифікації та румунізації.

Так, у Кишиневі своєю рідною українську мову вважали в 1989 р. лише 41,2% українців.

Зазначимо, що до початку 1930-х рр. у Молдові діяли освітні заклади з українською мовою навчання, українські видавництва, театри, газети. Однак згодом, внаслідок згортання так званої політики українізації та масових політичних репресій проти діячів української культури, вони припинили своє існування.

Перші українські організації в Молдові постають у кінці 1980-х рр. під впливом загальних процесів національного відродження народів СРСР. У 1989 р. в Бендерах виник хор "Червона калина" (керівник — Р.Клевчук), сформувалося українське товариство в Кам'янці. На початку 1990-х рр. з'явився цілий ряд українських національних організацій, які створили свої бібліотеки, художні колективи, газети, передачі на радіо й телебаченні.

27 серпня 1991 р. Верховна Рада Молдавської РСР ухвалила Декларацію про незалежність.

Процес налагодження життя української діаспори в Молдові був перерваний воєнним конфліктом 1991-1992 рр. Однією з головних причин конфлікту став опір населення лівого берега Дністра (переважно росіян і українців) політиці тодішнього уряду Молдови, спрямованій на возз'єднання з Румунією й форсований перехід на молдовську (румунську) мову. Ігнорування інтересів населення призвело до самопроголошення Придністровської Молдовської Республіки (ПМР), щоправда, не визнаної жодною державою світу. Спроба тодішнього молдовського керівництва розв'язати проблему за допомогою сили вилилася в збройне протистояння та численні жертви, зокрема й серед українського населення. Тисячі біженців

залишили тоді Молдову й прибули в Україну. Нині уряди Молдови та невизнаної ПМР ведуть за посередництва Росії й України складний переговорний процес про умови відновлення єдності країни.

Ситуація із забезпеченням культурно-освітніх потреб української меншини в Молдові стала радикально поліпшуватись у 1992 р. Згідно з Указом Президента Молдови "Про заходи щодо забезпечення розвитку української національної культури в Молдові" відкрились українські відділення в Кишинівському та Бельцькому університетах, у Липканському педагогічному коледжі. Це мало забезпечити фахівцями українські дитсадки, початкові й середні школи з українською мовою навчання. Кілька десятків абітурієнтів за направленнями Міністерства освіти Молдови відбули на навчання в Україну. Значна частина вчителів українських шкіл пройшла перепідготовку в Чернівецькому університеті. З'явилися україномовні програми на телебаченні ("Світанок") і радіо ("Відродження"). "Педагогический журнал" став друкувати матеріали й українською мовою. Наступним кроком у забезпеченні мовно-культурних потреб українців Молдови стало створення українських відділів у Міністерстві освіти, Департаменті національних відносин, Інституті національних меншин Молдови, кафедри української мови та літератури в Бельцькому університеті. Побачив світ посібник "Українське слово: перші кроки".

У 1996 р. за ініціативою української громади вийшов наказ міністра освіти Молдови про обов'язкове (три години на тиждень) викладання української мови в українських селах (на середину 1970-х рр. у Молдові налічувалось 348 українських сіл та 51 змішане). Докладала зусиль для забезпечення культурно-освітніх потреб української діаспори в Молдові й наша держава. Зокрема, 1997 р. з Молдовою було підписано угоду про співробітництво в галузі освіти, науки та культури. Згідно з цим документом, Молдова зобов'язалася *"забезпечити функціонування необхідної кількості дитячих дошкільних установ і шкіл з українською мовою навчання, а також обов'язкове вивчення української мови та літератури як предмета навчання в місцях компактного проживання українців"*.

Однак, за інформацією українських громадських організацій, останнім часом значна частина здобутків у сфері створення умов для налагодження українського життя в Молдові була втрачена. Так, були ліквідовані українські відділення в Кишинівському університеті ім.Крянге та на педагогічному факультеті Бельцького університету.

Звузилося (за винятком Ришканського району) викладання української мови в школах. Не виконуються положення угоди між урядами України й Молдови стосовно обов'язкового вивчення української мови та літератури в місцях компактного проживання української меншини в Молдові. В багатьох місцях ігнорується наказ Міністерства освіти про виділення годин на вивчення в українських селах української мови. У ряді українських сіл та в кількох школах Кишинева її взагалі перестали викладати.

За інформацією Міністерства освіти Молдови нині в 73 школах та двох ліцеях вивчають українську мову понад 9 тис. учнів у 394 класах. Викладання української мови та літератури в республіці ведеться за програмами та підручниками України. Однією з проблем українських шкіл є нестача коштів для придбання цих підручників, що негативно впливає на процес навчання.

У Міністерстві юстиції Молдови зареєстровано 6 республіканських етнокультурних об'єднань українців: Українська громада, Союз українців, Товариство української культури, Товариство "Просвіта" ім. Т.Г. Шевченка, Благодійний фонд "Відродження", Товариство українок.

Значну роботу провадить Спілка українців Придністров'я. Найактивнішими та добре організованими є українські громади в Тирасполі, Бендерах, Кам'янці, Рибниці, Бельцях, Слободзеї, де значний відсоток загальної кількості населення становлять громадяни Молдови українського походження. У Кишиневі діє Координаційна рада українських національно-культурних організацій Молдови, головою якої є М.Олійник.

При Українській громаді створені товариство з обмеженою відповідальністю "Громада", національний фонд "Обрій", благодійний фонд "Оберіг". Головна мета діяльності цих організацій — підтримка розвитку української національної культури в Молдові. Певну підтримку цьому процесу надають також очолювані українцями економічні структури Молдови.

В місцях компактного проживання українців діють понад 50 самодіяльних фольклорних колективів. Телевізійними та радіомовними редакціями національних меншин Молдови готуються й щотижня виходять українською мовою телепередача "Світанок" та радіопрограма (кожна тривалістю 30-40 хв.).

Загалом, саме з Молдовою Україна має чи не найповнішу договірно-правову базу в галузі забезпечення прав національних меншин. У поєднанні з активністю місцевих українців це дозволяє дивитися на майбутнє української діаспори в Молдові з оптимізмом.

РОСІЯ

За даними перепису 1989 р., в Російській Федерації, в основному в містах, проживало 4 млн. 362,9 тис. українців, що становило 3,0% всього населення країни. На думку ряду фахівців, реальна чисельність осіб українського походження в Росії значно більша й оцінюється цифрою від 10 до 20 млн. Частина українського населення Російської Федерації проживає на землях, які українці освоювали самі або спільно з росіянами (Курська та Воронізька області, Кубань, Ставропольський край, Поволжя, Сибір, Далекий Схід). Місцями компактного проживання українців в останні десятиріччя стали також адміністративні й культурні центри, промислові райони видобування нафти, газу, золота, срібла, алмазів, вугілля.

Приблизно дві третини українців у кінці 1980-х рр. проживали в європейській частині Росії та трохи більше однієї третини — в азійській (у Сибіру й на Далекому Сході).

Українці повністю інтегровані в суспільне життя Росії. Вони широко представлені в усіх сферах соціальної діяльності — на виробництві, у сфері обслуговування, в науці, освіті, управлінні тощо. Вищий за середній по країні рівень освітньої та професійної підготовки забезпечує їм досить високі соціальну мобільність і соціальний статус у суспільстві. Особи українського походження становлять помітний відсоток серед культурно-мистецької, політичної та управлінської еліти Росії, обіймають відповідальні посади в уряді, представлені в парламентському корпусі.

1 млн. 868,9 тис. осіб або 42,8% всіх українців Росії вважали на час перепису 1989 р. своєю рідною мовою українську.

Різні причини політичного та соціально-економічного характеру зумовили міграцію мільйонів українців на територію сучасної Росії. Найбільш масові міграційні хвилі наприкінці ХІХ-на початку ХХ ст. були пов'язані з аграрними переселеннями з українських губерній до районів Південного Сибіру та Далекого Сходу. Пізніше причиною переселень стали насильницька колективізація, втеча від голодомору, політичні репресії 1930-х рр. і післявоєнного часу, депортації, евакуація підприємств і людей у воєнні роки, переселення за орнабором тощо. Українці відіграли помітну роль у господарському освоєнні величезних і малозаселених просторів Росії. Значна кількість українців опинилася в Росії через адміністративне перепідпорядкування територій, які раніше становили продовження основного етнічного масиву їхнього розселення.

Упродовж короткого часу в кінці 1920-х-на початку 1930-х рр. у Росії існувала досить розвинута культурно-освітня інфраструктура для забезпечення потреб українців: тільки на Північному Кавказі працювало понад 1 тис. державних українських шкіл, 12 педагогічних технікумів, педінститут, кафедра української літератури при Краснодарському педінституті; у Нижньо-Волзькому краї рідною мовою навчалося 46 тис. українських дітей, було три українські педтехнікуми, радпартшкола, сільськогосподарський технікум; українські газети виходили у Воронежі, Катеринодарі, Ростові, Новоросійську, Саратові, Самарі, Омську, Хабаровську, Владивостоку, Спаську; у Москві працювало українське видавництво, в Ленінграді — Український драматичний театр "Жовтень" (1930-1932 рр.); у 1931 р. тільки у видавництвах Північного Кавказу було видано 149 книжок українською мовою загальним накладом 968 тис. примірників. За планом 1932 р. тут передбачалося видати вже близько 600 назв сукупним тиражем 4 млн. 800 тис. примірників.

На Далекому Сході ще в 1917-1922 рр. українці створили свої організації, кооперативи, мережу шкіл, друковані видання, заклади культури, власні представницькі органи, сформували 24 національні українські райони. Ці райони були об'єднані в рамках Далеко-Східної Республіки, яка

гарантувала українцям широку національну автономію, своєрідне державне утворення — Зелена Україна (Нову Україну). Було створено відповідну управлінську структуру — Секретаріат Ради Зеленої України, до якої входили представники 10 окружних рад, сформовано українські військові частини. Діяло понад 700 українських шкіл, педтехнікуми, український відділ педінституту, Український пересувний драматичний театр, масовими тиражами виходили українські книжки, газети, журнали.

Після встановлення тут у 1922 р. радянської влади українське національне життя було зведено до мінімуму. У 1923 р. Зелена Україна припинила своє існування, багатьох українців було засуджено "за спробу відірвати Далекий Схід від Росії". Певний час у Хабаровську ще виходила українська газета "Соціалістична перебудова", працював український педагогічний інститут (1926-1932 рр.).

Попри певну заангажованість, зумовлену тодішніми соціально-політичними обставинами, українська преса, книгодрукування, національна школа та заклади культури відігравали неабияку роль у духовному відродженні більш як семимільйонного в той час українського населення Росії. Проте в 1930-х рр. цей процес на довгі десятиліття був насильницьки перерваний.

Нова політична ситуація, що склалася наприкінці 1980-х рр., спричинила піднесення національної самосвідомості багатьох етносів. Одними з перших визначилися українські громадсько-культурні об'єднання. На початок 1995 р. на території Росії в 40 республіках, краях і областях діяли 73 українські громадські об'єднання. 32 з них (у 26 регіонах) зареєстровані у встановленому законодавством РФ порядку. Найбільше об'єднань було створено в Москві — 6, по 2 і більше — в республіках Комі та Саха (Якутія), Краснодарському, Красноярському та Приморському краях, Магаданській, Мурманській, Новосибірській, Сахалінській і Тюменській областях, Санкт-Петербурзі. Нині в Російській Федерації їх налічується понад 90.

Законодавчою основою діяльності українських національно-культурних організацій у Росії є Конституція Російської Федерації, що містить загально визнані міжнародно-правові стандарти в царині захисту прав національних меншин; Закон РФ "Основи законодавства Російської Федерації про культуру", який декларував права народів та інших етнічних спільнот Росії на збереження й розвиток своєї національно-культурної самобутності; Закон РФ "Про мови народів РРФСР", яким передбачено створення системи закладів виховання та освіти мовами народів РФ, розроблення державних програм збереження та розвитку їхніх мов, сприяння виданню літератури, використанню цих мов у засобах масової інформації та інше; Закон РФ "Про освіту", в статті 6 якого декларується, що *«право громадян на отримання освіти рідною мовою забезпечується створенням необхідної кількості відповідних освітніх закладів, класів та груп, а також умов для їх функціонування»*; Закон РФ "Про національно-культурну автономію" (НКА), прийнятий у червні 1996 р. Останній проголосив право

громадських об'єднань, сформованих за національною ознакою, створювати й підтримувати культурну інфраструктуру, що обслуговує потреби етнічної групи, і одержувати на це кошти в рамках федеральних і регіональних програм. Згідно зі статтею 1 цього закону, національно-культурна автономія — *"це форма національно-культурного самовизначення, що становить громадське об'єднання громадян Російської Федерації, які зараховують себе до певних етнічних спільнот, на основі їхньої добровільної самоорганізації для самостійного вирішення питань збереження самобутності, розвитку мови, освіти, національної культури"*. Статтею 16 закону передбачено фінансування діяльності, пов'язаної з реалізацією прав на національно-культурну автономію, зокрема заходів у галузі культури та освіти.

У грудні 1996 р. уряд РФ прийняв постанову "Про Консультативну Раду в справах національно-культурних автономій при Уряді Російської Федерації". Рада має стати дійовим представницьким органом національних меншин із дорадчими й експертними функціями, а також правом законодавчої ініціативи. Кожен державний акт, що стосується національних меншин, повинен проходити через Консультативну Раду та одержувати її схвалення.

Центром українського національного життя в Росії є Москва, яка завдяки зосередженню тут кращих наукових і мистецьких сил, відносно меншого на них ідеологічного тиску та, відповідно, ширшим можливостям самореалізації особистості була в радянські часи притягальним місцем для тисяч талановитих українців. Місто й нині має потужний інтелектуальний потенціал українства. Тут існує досить розвинута інфраструктура українських культурно-освітніх та національних закладів, діє 6 українських об'єднань. На базі Московського державного відкритого педагогічного університету засновано Український інститут (ректор — Я. Ваграменко). Ще в кінці 1980-х рр. у столиці Росії виникають Український молодіжний клуб та товариство української культури "Славутич" (президент — льотчик-космонавт П.Попович). За ініціативою української громади Москви в грудні 1989 р. відновила свою роботу Державна бібліотека української літератури — наступниця Центральної української бібліотеки в Москві, заснованої в 1920-х рр. (за деякими відомостями — у 1918 р.) та закритої 1938 р. Діють також Культурний центр України в Москві (директор — П.Сергієнко), Український історичний клуб міста Москва (голова — В.Ідзьо), популярний у російській столиці Український музичний салон, що працює при Всеросійському музичному товаристві (керівник — В.Скопенко), Українська народна хорова капела.

З 1989 р. в Москві нерегулярно виходить заснована товариством "Славутич" газета «Український кур'єр» — найстарше із сучасних українських видань Росії (тираж сягав 6 тис. примірників). У жовтні 1993 р. побачила світ незалежна газета українців Росії "Український вибір" (головний редактор — О.Руденко-Десняк), яка сприяє налагодженню тісніших зв'язків, обміну досвідом між осередками національно-культурного

життя, координації діяльності та консолідації українських організацій в масштабах усієї Росії.

У Санкт-Петербурзі не зменшує активності Українське суспільно-культурне товариство ім. Т.Шевченка (голова — В.Жигло), яке здійснює значну роботу щодо задоволення духовно-культурних потреб української громади міста: організовує концерти, урочисті зібрання, присвячені національним святкам та видатним постатям України, провадить лекції, зустрічі з українськими політиками, громадськими й культурними діячами. Помітною є діяльність Фондації культури "Пам'ятник Шевченкові" (президент — С.Шурко). Як відомо, канадський скульптор українського походження Леонід Молодожанін (Лео Мол) подарував Санкт-Петербургу статую Т.Шевченка. Мерія міста виділила місце для пам'ятника, але його встановлення затримувалося через брак каменя для постаменту. Зрештою 1998 р. питання було розв'язано: дарунком петербуржцям стане блок українського граніту з Токівського родовища на Дніпропетровщині.

Серед різних форм організації українцями Петербурга свого національного життя заслуговують на увагу творчі об'єднання, ініціативи окремих активістів громади, зокрема "Вечорниці у Валентина" — неформальні щонедільні зустрічі, які влаштовує член товариства ім. Т.Шевченка Валентин Іващенко.

На початку 1990-х рр. зріс інтерес до історії та культури свого народу в середовищі українського населення Уралу (сучасні Челябінська, Оренбурзька, Пермська й Свердловська області, а також республіки Башкортостан та Удмуртія), де в 1989 р. (без Республіки Башкортостан) проживало понад 360 тис. українців. У Челябінську виникло Українське товариство, завдяки зусиллям якого по місцевому кабельному телебаченню демонструються українські передачі. Проте організоване українське життя на Уралі, за винятком Республіки Башкортостан, розвивається в цілому менш активно, ніж в інших районах Російської Федерації. Одна з головних причин цього полягає в тому, що українське населення тут є значною мірою асимільованим.

Однією з найактивніших у Росії є українська громада Башкортостану — республіки в складі Російської Федерації, де за переписом 1989 р. проживало майже 75 тис. українців (1,9% населення). За радянських часів у Башкортостані внаслідок внутрішньореспубліканських міграційних процесів відбулося розпорошення українців із районів компактного їх розселення в минулому. З 529 українських сіл, що існували тут у 1926 р., нині залишилося менше 50, зокрема таких, де українці становлять більшість населення, — менше 20.

У січні 1990 р. в Уфі було утворено Товариство шанувальників української культури, пізніше реорганізоване в Республіканський національно-культурний центр українців Башкортостану "Кобзар". За його ініціативою в Башкортостані щорічно провадяться фестивалі української культури, Шевченківські свята, урочистості з нагоди Дня незалежності

України. Відкрито Український народний дім "Мир", де розміщена бібліотека української книжки, влаштовуються виставки творів українського мистецтва, проходять науково-практичні конференції. В республіці діє близько 20 українських фольклорних ансамблів, зокрема хори української народної пісні (при Центрі "Кобзар"), "Червона калина" в с.Санджарівка Чишмицького району, "Барвінок" (у місті Стерлітамак), а також 4 дитячі ансамблі.

Працюють дві державні школи з українським компонентом (у селах Санджарівка Чишмицького та Золотоношка Стерлітамацького районів), а також українська недільна школа в Уфі. З квітня 1992 р. неперіодично виходить українська газета "Криниця" (редактор — Лільясова), яка розповсюджується в Урало- Поволзькому регіоні.

1994 р. засновано Союз українок Башкортостану (голова — О.Лисенко). У 1995 р. в Уфі відбувся другий з'їзд українців Башкортостану, в роботі якого взяло участь 180 делегатів. На з'їзді обрано раду центру "Кобзар" (співголови — В.Дорошенко і В.Бабенко), накреслено перспективні плани української громади, зокрема відкриття культурного центру України в Уфі та кафедри української мови в Уфимському державному університеті.

Набуває дедалі організованіших форм український національно-культурний рух у районах зосередження недавніх (1970-1980-і рр.) економічних (заробітчанських) іммігрантів (Тюменська область, північна частина Красноярського краю), від 54 до 68% яких вважають українську мову рідною. Ще в 1989 р. в Уренгої виникло Товариство української мови, завдяки якому двічі на тиждень виходять україномовні передачі по міському радіо, організовано розповсюдження української преси, відкрито українську філію бібліотеки. Інтереси української діаспори Тюменської області представляє об'єднання "Єдина Родина" (голова — П.Клименко) з філіями в Ішимі й Нижньому Уренгої, а також національно-культурними товариствами, які входять до об'єднання: "Українська родина" (Сургут), "Українське земляцтво" (Нижневартовськ), "Відродження" (Тюмень). Значну роботу щодо збереження й розвитку української культури, мови та освіти в Сибіру провадять об'єднання "Українська діаспора" (Тобольск), "Просвіта" і "Сірий клин" (Омськ), Центр української культури "Джерело" (Томськ), "Громада" і Український культурний центр (Новосибірськ), Уральська асоціація українців (Єкатеринбург), "Мрія" (Барнаул). Необхідно зазначити, що діяльність українських громадських організацій Сибіру, як і більшості інших регіонів Росії, нерідко відбувається в умовах відвертої неуваги, а то й протидії з боку місцевих властей. Фактично допомога державних органів зводиться до фінансування кількох посад у культурних центрах Омська, Новосибірська, Томська та інших міст, виділення незначних коштів для проведення культурних заходів та оплати праці вчителів недільних шкіл.

У 1990-х рр. створено українські організації та осередки на Далекому Сході. У 1989 р. тут проживала 621 тис. українців, які становили 7,8% населення регіону. Своєю рідною мовою вважали українську 40,6% осіб українського походження. Нині тут розгортають культурно-просвітницьку

роботу українське земляцтво "Славутич-Колима" в Магаданській області, Товариство української культури Приморського краю (Владивосток), Товариство української мови та культури (Уссурійськ), "Зелений клин - Україна" та Зелений клин - Черемош" (Спаськ-Дальній), Українське товариство "Веселка" (Большой Камень), етнокультурне товариство "Київська Русь" в Южно-Сахалінську (при ньому діє українська недільна школа, налагоджено передачі українською мовою по місцевому радіо). У березні 1993 р. відбувся з'їзд українців Далекосхідного регіону (Зеленого Клину), на якому було створено крайову українську організацію, Вийшло кілька чисел газети "Українець на Зеленому Клині".

Виявляють активність українські об'єднання "Вербиченька" (Татарстан), "Лелеки" (Мурманськ) та ряд інших.

В жовтні 1993 р. відбувся перший Конгрес українців Російської Федерації, на якому було створено Об'єднання українців Росії (ОУР, голова — О.Руденко-Десняк). Ця подія завершила певний етап в організаційному оформленні української діаспори в РФ, результатом якого стало утворення структури об'єднань різного рівня: ОУР поширює свою діяльність на РФ у цілому, 7 об'єднань — на територію республік у складі Російської Федерації, 6 — країв, 28 — областей, міст Москва і Санкт-Петербург, 34 є міські, 2 — селищні (дані на кінець 1996 р.). ОУР виступило одним з ініціаторів та учасників розроблення Закону Російської Федерації "Про національно-культурну автономію".

Конструктивна позиція керівництва ОУР, координація ним своїх ініціатив з посольством України в РФ, а також тісні контакти з російськими відомствами сприяли розв'язанню низки складних проблем. Приміром, у такий спосіб були вирішені питання про надання окремого статусу та приміщення Бібліотеці української літератури в Москві, заснування Українського інституту при Московському державному відкритому педагогічному університеті тощо.

У жовтні 1997 р. в Москві відбувся другий Конгрес українців Росії. Під час його роботи було підписано угоду про співробітництво між Державним комітетом України у справах національностей та міграції й Міністерством у справах національностей і федеративних відносин Російської Федерації, якою продемонстровано готовність сторін сприяти забезпеченню прав національних меншин на збереження та розвиток їхньої етнічної самобутності.

Нещодавно зареєстровано національно-культурну автономію "Українці Росії", яка стала третьою в цій країні юридично оформленою на федеральному рівні національною автономією після німецької й корейської.

Окремо слід сказати про власну друковану періодику українців Росії, яка відіграє важливу роль в їхній самоорганізації, плеканні рідної мови та культури, в координації діяльності українських товариств. Останніми роками в РФ побачили світ такі газети, як "Український вибір", "Український кур'єр", "Український клуб", "Тинди-Ринди", "Невідома газета", журнал української

фантастики "Брати", "Інформаційний бюлетень Об'єднання українців Москви" (всі — Москва), "Криниця" (Уфа), "Рідне слово" (Челябінськ), "Українське слово" (Мурманськ), "Українська родина" (Сургут), "Козацьке слово" (Краснодар), "Український вісник" (Сиктивкар), дайджест "Забута країна" (Санкт-Петербург) та інші (всього — близько 20 видань).

Серед досягнень російських українців — організація Інституту Тараса Шевченка, який діє в складі Оренбурзького університету. Очолює інститут письменник, лауреат Державної премії України Леонід Большаков. Інститутом видається газета "Інститут Тараса" та "Научные записки Оренбургского Института Тараса Шевченко".

Чи не найскладнішим завданням, яке стоїть нині перед українською громадою РФ, є розбудова українського шкільництва. Без своєї школи, без передачі своїм дітям знання рідної мови, культури, історії найчисельніша українська діаспора може досить швидко зникнути. Необхідна цілісна система освіти українською мовою, яка б включала широку мережу державних українських шкіл, класи з українською мовою навчання, кафедри україністики при вищих навчальних закладах тощо. Рішучі кроки в цьому напрямі мала б зробити Російська держава, Однак поки що переважає тенденція перекладання цих обов'язків на українські товариства.

Про справді широке забезпечення національно-культурних потреб української меншини в Росії сьогодні можна говорити в основному як про певний потенціал та бажаний стан розвитку міжетнічних відносин у цій країні в майбутньому. Українці, які становлять найчисельнішу після росіян і татар етнічну групу РФ і роблять помітний внесок у соціально-економічний та культурний розвиток цієї країни, на практиці не мають сьогодні державної системи українського шкільництва, культурно-освітніх закладів, преси, радіо та телебачення рідною мовою — всього того, чим широко користується російська меншина в Україні. Нагадаємо, що, за офіційною статистикою, чисельність росіян в Україні в 1989 р. становила 11,3 млн. осіб, а українців у РФ — 4,3 млн. Кількість державних російськомовних та україномовних шкіл відповідно в Україні та Росії — 2747 і 0 (інформація станом на 1997-1998 рр.); кількість дітей, які навчаються в російськомовних школах України та україномовних школах Росії, відповідно — 2 млн. 503 тис. і 0; кількість вищих навчальних закладів, які готують фахівців з російської мови та літератури в Україні й української мови та літератури в Росії, відповідно — 31 і 0; питома вага студентів, які навчаються російською мовою в Україні та українською в Росії, відповідно — 55,6% і 0,0%; кількість державних російських театрів в Україні й державних українських в Росії, відповідно — 11 і 0; кількість державних російськомовних газет і журналів, що видаються в Україні, та державних україномовних, що видаються в Росії (станом на січень 1996 р.), відповідно — 1172 і 0.

Труднощі періоду становлення української діаспори в Росії виявляються не тільки в плані організаційному й полягають у бракові належних умов для реалізації українською спільнотою своїх національно-

культурних потреб. Ще гострішою проблемою є, очевидно, те, що більшість українців не визначила своїх інтересів у Росії, не має чіткого бачення свого майбутнього та майбутнього своїх дітей у цій країні саме як українців. Досі не вироблено достатньо привабливої діаспорної ідеології українства РФ, не сформульовані конкретні вимоги до органів державної влади. Вплив українських організацій на суспільно-політичне життя країни досить незначний. Великий потенціал українства в різних сферах духовного життя (мистецтві, науці, освіті, засобах масової інформації), в органах державного управління, підприємницьких структурах тощо залишається невикористаним. Бракує належного статусу українських організацій у суспільстві, а також надійного механізму державного сприяння українській діаспорі Росії.

В цих умовах, враховуючи, з одного боку, високий рівень оволодіння абсолютною більшістю українців російською мовою, а з другого — нетолерантність частини соціального оточення до тих, хто прагне зберегти свою національну самобутність, свою інакшість, найлегшим для них є шлях асиміляції. Є чимало свідчень, що цим шляхом іде значна частина українців Росії. Вибір іншого шляху — шляху діаспори — пов'язаний з багатьма додатковими труднощами й проблемами. Очевидно, що лише невелика частина українців Росії має сьогодні таке розуміння свого морального обов'язку перед етнічною батьківщиною, яке може зумовити свідомий вибір цією частиною своєї долі як долі діаспори. Останнє означає бажання та волю не тільки самим залишатись українцями й зберігати свою національну ідентичність, а й передати ці риси своїм дітям та онукам.

Зникнення в Росії в міжвоєнний період майже 5 млн. українців, які з різних причин розчинились у "російському морі", застерігає від надмірного оптимізму в справі відродження й збереження української етнічності в цій країні. Водночас у російському суспільстві спостерігаються обнадійливі зрушення, зокрема росте розуміння того, що така багатонаціональна країна, як Росія, ніколи не утвердиться на шляхах демократії без справедливого вирішення національного питання. Важливе значення для усунення кричущого дисбалансу в умовах етнокультурного розвитку росіян в Україні й українців у Росії матиме реалізація відповідних положень Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. Це дає підстави українцям сподіватися на зміну ставлення влади й суспільства до їхніх потреб та інтересів, на цивілізоване розв'язання проблем української громади в Росії.

КАЗАХСТАН

Українська діаспора в Казахстані за своєю чисельністю посідає третє місце серед українських громад світу (після української діаспори в Російській Федерації та США). За переписом 1989 р. в Казахстані проживало 896,2 тис. українців (5,4% населення республіки). Згідно з інформацією газети "Українські новини" (Алмати), на початок 1998 р. близько 796 тис. громадян

Казахстану самоідентифікують себе з українським етносом. Українці розселені переважно на півночі Казахстану. Значний відсоток їх проживає в Караганді, Астані, Павлодарі, Семипалатинську, Талди-Кургані, Шортанди й Алмати, а також у місцевостях навколо цих міст.

Під час соціологічного дослідження, проведеного в жовтні 1997 р. в Казахстані (опитано 671 респондента-українця та понад 400 вихідців з України інших національностей у містах Астана, Алмати, Кустанай, Караганда, Павлодар), було з'ясовано, що більшість опитаних у цих містах українців (64,4%) хотіла б переїхати в Україну. Ще 17,1% респондентів висловили свою позицію щодо можливого переїзду словами "швидше так, ніж ні". Основними чинниками формування еміграційних настроїв української діаспори є, за даними дослідження: прагнення повернутися на рідну землю — 42%; особисті мотиви — 26%; етнічний дискомфорт — 17%; соціально-економічні умови — 15%; невпевненість у майбутньому — 14%; політична нестабільність — 2,5%.

Зв'язок із Вітчизною українці підтримують переважно через засоби масової інформації та безпосередні індивідуальні контакти, 65% опитаних відзначають у родинях українські свята. Таким чином, українська спільнота в Казахстані має значний потенціал для відродження й розвитку своєї етнічності.

Сьогодні відбувається активний процес національно-культурного відродження української спільноти, яке спирається на положення Конституції (ухвалена Верховною Радою Республіки Казахстан у січні 1993 р.) щодо вільного розвитку культур етносів країни. Найбільш активні громади українців діють в Астані, Караганді, Павлодарі й Семипалатинську.

1990 р. створено Товариство української мови м.Караганда, яке очолює Н.Овчинникова. При товаристві працюють невелика українська бібліотека, дитячий ансамбль "Галушки". Активну діяльність провадить Ліга українських жінок (голова — Г.Чир), при якій функціонують недільна школа та театр пісні "Світанок". Розпочато роботу з об'єднання цих двох організацій в єдиний Український культурний центр.

Павлодарське товариство української культури ім. Т.Шевченка (голова — М.Парипса) налічує близько 650 осіб. Тут діють два класи недільної школи, хоровий колектив, драмгурток, дитяча фольклорна група, гурток української вишиванки та дитячого малюнка, існує українська бібліотека. Періодично виходять в ефір радіопередача "Українська родина" та телепередача "Український час".

Семипалатинське товариство української мови 'Світанок' (голова М. Пла-хотнюк) періодично видає альманах про життя українців Казахстану, готує україномовні радіо- й телепрограми. Українські громади існують також в Алмати, Актау, Аркаліку, Кустанаї, Петропавловську, Талди-Кургані.

Чимала допомога українській діаспорі надається урядом Казахстану. Зокрема, з 1994 р. в Алмати українською мовою виходить урядовий тижневик "Українські новини" (засновник — Міністерство інформації та

громадської злагоди республіки, редактор — О.Гаркавець). Тираж газети в рік виходу становив 15 тис. примірників, у 1998 р. зменшився до 872 примірників. З березня 1999 р. через припинення фінансування вихід газети припинився. З 1996 р. на каналах національного телебачення двічі на місяць українською мовою транслюється програма "Україна сьогодні".

Завдяки допомозі місцевої влади створена мережа українських недільних шкіл і класів. В Астані відкрито перший український гуманітарний ліцей, працює Український навчальний комплекс, який об'єднує українську гімназію, дитячий садок "Надія", недільну школу та фольклорну групу «Веселка». У 1996 р. розпорядженням прем'єр-міністра Республіки Казахстан комплексу надано фінансову допомогу для ремонту приміщення.

Значну роботу щодо сприяння українській громаді та ознайомлення широкої громадськості Казахстану із здобутками України в різних галузях життя провадить посольство України в цій країні. Так, на початку 1998 р. з ініціативи посольства та за участю Українського культурного центру Алмати в Центральному концертному залі цієї південної столиці Казахстану відбувся вечір "Українські мелодії", присвячений пам'яті Тараса Шевченка. Спонсором виступила авіакомпанія "Саяхат" (директор — В.Куропатенко). В концерті виступили уславлені "зірки" театрального і музичного мистецтва Казахстану, які виконали українські народні пісні, арії з українських опер. Казахська державна капела заспівала Шевченкові "Думи мої, думи", "Рече та стогне Дніпр широкий", інші українські музичні шедеври. На концерті були присутні представники міністерств Казахстану, більш як двадцяти дипломатичних місій у цій країні, культурні й громадські діячі, представники української та інших діаспор.

Україна підготувала й передала для розгляду урядом Казахстану проект угоди між нашими країнами про співробітництво в забезпеченні національно-культурних потреб українців у Республіці Казахстан і казахів в Україні. Підписання цієї угоди, безперечно, сприятиме повнішому забезпеченню прав української діаспори в Казахстані, збереженню її етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, врегулюванню проблеми підготовки національних кадрів, культурно-мистецького взаємообміну з Україною, а також подальшому зміцненню відносин між Україною і Республікою Казахстан.

Країни Закавказзя АЗЕРБАЙДЖАН

За переписом 1989 р., в Азербайджані проживало 32,3 тис. українців, які становили 0,5% всього населення республіки. Більш як половина їх була сконцентрована в Баку (18,3 тис., або 1,0% населення столиці), досить чисельні громади були в Сумгаїті (2,3 тис.) та Гянджи (1,8 тис.), невелика — в Алі-Байрамлі (439 осіб). У Нагірно-Карабаській автономній області

проживало 416 українців. Вважали своєю рідною мовою українську 65,3% осіб, з українців Баку-57,8%.

Групи українських іммігрантів поселяються в Азербайджані в кінці XIX ст., коли у зв'язку з нафтовим бумом сюди масово припливає робоча сила з Росії й України. Після революції в Росії 1905 р. тут виникають численні політичні та громадсько-культурні організації, зокрема Українське національне об'єднання "Просвіта" ім. Тараса Шевченка.

За радянської доби чисельність українського населення в Азербайджані й далі зростала, головню, за рахунок залучення кваліфікованих робітників і спеціалістів на роботу в нафтовидобувній промисловості, зокрема на відомому родовищі в Каспійському морі "Нафтові камені". За переписом 1926 р., в республіці нараховувалося 18,2 тис. українців, у 1959 — вже 25,8 тис., зокрема в Баку - 9,1 тис., у 1970 - 29,2 тис., (в Баку - 14,4 тис.), у 1979 - 26,4 тис., у 1989 - 32,3 тис.

У жовтні 1989 р. в Баку було утворено Товариство азербайджансько-української дружби. На початку 1990-х рр. у Республіканському товаристві солідарності народів Азербайджану "Співдружність" виникло українське відділення. Водночас в Сумгаїті створюється Центр української культури ім. Лесі Українки. Того ж року військовиками-українцями, які перебували в складі радянської армії на території Азербайджану, було засновано Бакинську регіональну організацію Спілки офіцерів України. Конференція цієї організації, що відбулася на початку 1992 р., ухвалила рішення звернутися до керівництва України з проханням надати членам СОУ громадянство України, а також дозволити їм скласти присягу на вірність українському народові.

У 1997 р. в Азербайджані створено Українську громаду ім. Тараса Шевченка. Громада має мережу осередків у районах Баку, а також у Сумгаїті, Мінгечаурі, в Апшеронському районі та ряді інших місцевостей.

Азія

Звичайно, тіснішими є зв'язки з Азією — найбільшим континентом світу, на території якого сьогодні живе 56% населення Землі та з яким Україна безпосередньо стикається через Чорне море.

Збереглися письмові свідчення про військові походи давньоруських князів у Малу Азію й Закавказзя та про досить розвинену торгівлю з ближніми й навіть віддаленими країнами Азії в добу раннього середньовіччя. З прийняттям християнства посилюються зв'язки Русі з Візантією та країнами Близького Сходу. Давньоруські прочани починають здійснювати паломництво до Палестини. В XI ст. Єрусалим відвідав ігумен Печерської лаври в Києві Варлаам. На початку XII ст. в Палестині побував виходець із Чернігівщини ігумен Данило. Наслідком цієї подорожі став найпопулярніший твір так званої паломницької літератури давньоруської доби "Паломник". Твір, перекладений, до речі, європейськими мовами,

містить цінну інформацію про історію й культуру Святої землі, про традиції й побут місцевого населення часів панування короля єрусалимського Бальдуїна I та його походу на Дамаск.

Паломництва до Палестини відбувалися і в наступних століттях. Наприклад, 1764 р. таку подорож здійснив ієромонах Хрестовоздвиженського полтавського монастиря Л.Яценко.

Бували українці й в інших, віддаленіших країнах Азії. Так, львів'янин Петро Бойма здійснив у середині XVII ст. подорож до Сіаму.

Тривалі контакти мали українці з Туреччиною. Географічна наближеність українських земель до кордонів колишньої Османської імперії зумовила те, що ця держава (поряд із Польщею й Росією) відіграла досить суттєву, хоча й суперечливу, роль в історичному розвитку України. З одного боку, українці, зокрема запорозькі козаки, змушені були постійно обороняти свою землю від турецьких і татарських нападів, які розпочалися з кінця XV ст., з другого — за Козацької гетьманської держави (XVII-XVIII ст.) спостерігається тенденція й до певного порозуміння з Туреччиною для протидії натискові з боку Польщі й Росії.

Ще в XVII-XVIII ст. українці в складі російських дипломатичних, релігійних і торговельних місій (нерідко на чолі їх) побували в Китаї та Японії. На початку XIX ст. український синолог і мандрівник Юрій Тимківський здійснив подорож до Китаю. Враження від подорожі він описав у своєму щоденнику, виданому трьома томами в Санкт-Петербурзі в 1824 р. під назвою "Путешествия в Китай через Монголию 1820 и 1821 гг.". Понад десятиліття (з 1819 р.) провів у Китаї, де допомагав боротися з холерою, український лікар із Черкащини Йосип Войцехівський. У 1848-1850 рр. велику експедицію з Кяхти до Пекіна очолював український інженер і мандрівник Є.Ковалевський. У 1840 і 1851 рр. він здійснив подорож до Монголії. Географію, геологію та економіку цих країн він змальовує в своїй праці "Путешествие в Китай", виданій у 1854 р. в двох частинах у Санкт-Петербурзі. У 1848 р. Є.Ковалевський побував у Сирії й Палестині.

Російським консулом у японському місті Хакодате (Гокодате) певний час був українець із походження Й.Гашкевич, який видав у 1857 р. перший російсько-японський словник. До революції 1917 р. пост імператорського посла в Пекіні обіймав уродженець Чернігівщини Іван Коростовець. У 1870-х-1880-х рр. видатний український вчений і мандрівник М.М.Миклухо-Маклай провадив антропологічні та етнографічні дослідження на Новій Гвінеї — найбільшому острові меланезійської острівної групи в Океанії, де три роки прожив серед папуасів. Матеріали досліджень знайшли своє відображення в 160 наукових працях М.М.Миклухо-Маклая, більшість із яких присвячена етнографії та антропології тубільного населення Нової Гвінеї. Учасником наукових експедицій до Центральної Азії (1905-1908 рр.) та Індії (1929 р.) був видатний український архітектор і мандрівник В.Городецький, який останні роки свого життя провів у Тегерані.

Виникнення українських поселень в Азії припадає на останню чверть XIX ст. Їх заснування було пов'язано з еміграцією українців із лівобережної частини України в азійську частину Російської імперії. Цей процес розпочався в 1870-х рр. і особливо посилювався в 1890-х рр. Його зумовили аграрне перенаселення ряду губерній Лівобережжя та тяжкі соціально-економічні умови життя селянства. Українці осідали, головню, на Далекому Сході, в південно-західному Сибіру та північному Туркестані. Загальна чисельність тих, хто до 1914 р. назавжди оселився в азійській частині Росії, становила близько 2 млн. осіб.

КИТАЙ

Єдиною країною Азії, де українські емігранти заснували власні етнічні поселення, став Китай. Початки цього процесу сягають кінця XIX ст. й пов'язані з будівництвом у північно-східному Китаї — Маньчжурії — Східно-Китайської залізниці, яку за згодою з Китаєм проклала і якою управляла Росія. Можливість доброго, як на ті часи, заробітку на будівництві залізниці приваблювала сюди значні контингенти населення з Росії. Однією з найбільших за чисельністю етнічних груп цього населення були українці, які переселялися як з України, так і з інших територій Російської імперії, зокрема з близького до Маньчжурії Далекого Сходу (Зеленого Клину), більшість жителів якого становили вихідці з України.

До революції 1917 р. в Маньчжурію переселилося понад 20 тис. українських сімей. Найбільша кількість переселенців осіла в Харбіні, місті, заснованому 1898 р. (невдовзі воно стало центром усієї північної Маньчжурії). За непрямыми підрахунками, у 1920-х-1930-х рр. у Харбіні проживало понад 15 тис. українців, а всього в Маньчжурії (Харбін, Мукден, Дайрен, Кірін тощо) — від 30 до 40 тис. Вони підтримували тісні зв'язки з материковою Україною та з українцями, які проживали на Далекому Сході.

Українське громадське життя в Маньчжурії концентрувалося навколо культурних осередків і гуртків, що виникали вздовж залізниці. Саме на базі одного з таких гуртків (був заснований наприкінці 1906 р. в Харбіні) постала в 1907 р. перша в Маньчжурії українська організація — Український клуб. Він мав просвітницькі цілі: пробуджувати серед українського громадянства інтерес до рідного краю, сприяти пізнанню рідної історії, літератури, музики, а також матеріально допомагати своїм членам. Найактивнішими його діячами були С.Кукуруза, Ф.Тоцький, М.Юрченко та інші. В часи Першої світової війни заходами правління клубу вдалося відкрити українську початкову школу, яка 1917 р. мала понад 50 учнів. Трохи згодом дійшло до організування української гімназії.

Національно-визвольна боротьба в Україні 1917-1920 рр. спричинила піднесення політичної активності серед українців у Маньчжурії. Зокрема, наприкінці 1917 р. з Харбіна до Києва на чолі військового загону виїхав поручик П.Твердовський. Восени 1918 р. він повернувся назад, одержавши

від українського Міністерства закордонних справ повноваження представляти як консул інтереси України в Маньчжурії й Владивостоці. Ці повноваження були визнані, до речі, народним комісаром закордонних справ більшовицької Росії Г.Чичеріним. Після приїзду в Харбін П.Твердовський розвинув велику активність: вів переговори з представниками командування Антанти щодо створення українських військових частин на Далекому Сході, брав постійну участь в українському громадському житті, розпочав реєстрацію тих українців, котрі бажали одержати українське громадянство тощо.

Водночас у діяльності українського консульства виникли труднощі. Не було людей, які досконало знали б китайську мову та були ознайомлені зі звичаями й традиціями дипломатичної служби в Азії (секретар консульства С.Кукуруза був сільським вчителем, а його помічник Ф.Тоцький — службовцем Східно-Китайської залізниці). Ситуація ускладнювалася через часті від'їзди й відсутність П.Твердовського в Харбіні, бо заступники консула (спочатку І.Мозолевський, а потім В.Пашковський) не могли його замінити. Гостро відчувався також брак фінансових засобів. Діяльність П.Твердовського наштовхувалася на вороже ставлення з боку російських дипломатів, більшість яких працювала в Китаї ще за царських часів. Вони звернулися до управляючого Східно-Китайською залізницею генерала Д.Хорвата з вимогою заарештувати "самозванця-консула" й усунути його з Маньчжурії. До арешту не дійшло, але все ж П.Твердовський у 1919 р. змушений був залишити Харбін.

Довше (з 1917 до 1921 р.) діяла в Харбіні Маньчжурська окружна рада — українська громадсько-політична організація, яка також одержала з Києва право на реєстрацію українців та видачу посвідчень про їхнє українське громадянство.

У 1920-х рр. число українців у Маньчжурії збільшилося за рахунок втікачів з України, а також із Сибіру та Зеленого Клину. Поміж них виявилися, зокрема, колишні офіцери Січових Стрільців (із австрійської армії) І.Паславський та П.Марчишин, далекосхідний український письменник І.Якимів, колишній голова Забайкальської української ради С.Шведін, активний учасник Українського з'їзду Слобожанщини О.Дроб'язко (пізніше переїхав до Тяньцзіня), організатори й учасники далекосхідних українських з'їздів на чолі з Й.Ступаком, математик М.Коблянський, полковник Армії УНР Ю.Рой (Колчанів), громадський діяч із Амурщини В.Кушнарєнко, кооператор з Київщини, колишній член Української Центральної Ради Й.Сніжний, літератор із Харкова А.Діброва та інші. Втікло сюди також кілька українських діячів, яких у 1923- 1924 рр. більшовики судили в Читі (Р.Барілович, П.Горовий, Ф.Смульський та П.Яхно). З Польщі до Маньчжурії приїхали лікар Д.Барченко й інженер О.Вітковський, із Праги — професор І.Шлендик з дружиною.

Українські політичні емігранти прагнули ввійти в контакт з українцями, які вже проживали в Маньчжурії, щоб спільно працювати в

рамках уже створених тут організацій. Але під впливом успіхів більшовиків, поразки УНР і ЗУНР, а також розпаду сибірської влади більшість старших за часом перебування в Маньчжурії діячів української спільноти охолола до громадської праці.

Частина українців, щоб зберегти робоче місце на залізниці, оформила свої паспорти через радянське консульство в Харбіні, дехто прийняв китайське громадянство. Ситуацію ускладнювало й погіршувало вкрай недружнє ставлення китайських властей, які, з огляду на зближення з Москвою, у 1923 р. закрили в Маньчжурії українські організації, а пізніше навіть конфіскували будинок і майно Українського клубу. Внаслідок цього українське громадське життя в Маньчжурії в 1920-х рр. стало занепадати. Діяли й далі лише кілька українських організацій, які намагалися зберегти вогник українського життя від повного затухання. До них належали Українське видавниче товариство, Український галицький комітет, Спілка студентів-українців, Об'єднання українських організацій Далекого Сходу та деякі інші, які через своє напівлегальне становище були мало кому відомими.

Серед такого роду "малих" організацій найдіяльнішим було товариство "Січ", перейменоване згодом у філію товариства "Просвіта" на чолі з І.Паславським. Ця організація постала як гурток при американській установі УМСА (Християнська організація молодих чоловіків), яка користувалася в Китаї правом екстериторіальності. Заснування "Просвіти" під захистом американського прапора було значним кроком уперед у справі відновлення української громадської праці в Харбіні, її легалізації після кількарічної заборони місцевими властями, що мало позитивний вплив на досить велику українську спільноту в Маньчжурії. Харбінська "Просвіта" одержала грамоту від централі "Просвіти" у Львові й право називатися від 1930 р. її відділом.

Поза Маньчжурією українські громади в Китаї у 1920-х-1940-х рр. існували в Шанхаї, Тяньцзіні й Ціндао. Перша українська громада в Шанхаї виникла ще 1905 р. Серед її членів були заможні купці та службовці тодішніх російських установ. Ця громада заявила про себе тим, що зібрала й переслала до Петербурга 400 карбованців у фонд видання українською мовою Святого Євангелія. У 1932 р. в Шанхаї була заснована нова українська громада, яка під зміненою назвою проіснувала до початку 1949 р. До її складу входили політичні емігранти із Сибіру та Зеленого Клину, а також ряд діячів із числа харбінських українців. На 1938 р. громада нараховувала майже 250 членів, була досить зорганізованою й провадила активну діяльність. Загалом у Шанхаї в цей період проживало близько 4 тис. українців.

Серед фундаторів українського громадського життя в Шанхаї виділялися П.Бойко-Сокольський, О.Вітковський, Г.Тоцький, О.Дроб'язко. Останній, зокрема, очолив у 1942 р. Український національний комітет у цьому місті. З 1939 р. в Шанхаї діяв також Український еміграційний комітет як орган опіки не лише над українськими, а й над грузинськими та тюрксько-татарськими емігрантами. 1942 р. він був перейменований в Український

представницький комітет. Головне його завдання полягало в тому, щоб забезпечити евакуацію українців із Китаю, якщо виникне така потреба. Його очолював спочатку Г. Гоцький, а згодом С.Василієв. У зв'язку з тим, що Український представницький комітет змушений був через деякий час припинити діяльність, його функції перебрав на себе відновлений у Шанхаї Український клуб. До правління клубу входили І.Світ (голова), П.Густавський, Г.Мельниченко, Я.Ніколієв та О.Шайдицький.

У Тяньцзіні й Ціндао, як і в Шанхаї, українські громади були утворені переселенцями із Харбіна, а також учасниками національно-визвольної боротьби в Україні та українського руху на Далекому Сході і в Сибіру. Більша з цих двох громад — тяньцзіньська — в 1934 р. нараховувала близько 70 членів. Першим її головою був М.Хмелевський, а по його смерті — К.Рибка; секретарював О.Дроб'язко. До найактивніших діячів української громади в Ціндао належали В. Мигулін та М.Мілько

Таким чином, враховуючи всі українські скупчення в Китаї в 1920-х-1940-х рр. (Маньчжурія й передовсім Харбін, а також Шанхай, Тяньцзінь і Ціндао), загальну кількість українців у цій країні на той час можна оцінювати цифрою в межах від 35 до 50 тис. чоловік.

Важливим здобутком українського громадського життя в Китаї була власна преса. У різні роки тут виходили часописи "Українське життя", "Маньчжурський вісник", "Вісті Української національної колонії в Маньчжурії", "Сурма" (всі в Харбіні); "Шанхайська громада", "Український голос на Далекому Сході" (всі в Шанхаї); "На Далекому Сході" (в Ціндао). У Харбіні й Шанхаї українці мали свої радіопрограми.

Організоване українське життя в Маньчжурії перестало існувати 1945 р. із вступом радянської армії, а в інших частинах Китаю — на початку 1949 р., після падіння гомінданівської й установаження комуністичної влади. Більшість українців у Маньчжурії була заарештована й вивезена до СРСР. Члени українських громад Тяньцзіня, Ціндао й Шанхая були трьома групами евакуйовані на острів Формоза (Тайвань) та на Філіппіни. Невдовзі вони переїхали звідти до Австралії, Аргентини, Канади і США.

Говорити про українську етнічність у Китаї як про скільки-небудь помітний фактор нинішньої китайської дійсності досить важко. Хоча, за даними сучасного китайського українознавця професора Хе Жунчана, сьогодні в Китаї проживає приблизно 20 тис. осіб українського походження, очевидно, що всі вони цілком асимілювалися й інтегрувалися в суспільне життя цієї країни.

Загалом, організована українська присутність у Китаї не була в історичному масштабі тривалою, однак спричинилася до певного пізнання китайцями феномену українства, національних прагнень і устремлінь українського народу, його самобутньої культури, психології та способу життя. А це, в свою чергу, не може не мати позитивних наслідків для нинішніх українсько-китайських зв'язків, які особливо активізувалися й

набули нової якості після проголошення Україною незалежності та встановлення між двома державами дипломатичних відносин.

ПАЛЕСТИНА Й ІЗРАЇЛЬ

Історичні зв'язки між Палестиною й Україною розвивалися на релігійній основі. Для християн, як і для юдаїстів та мусульман, це була Свята Земля, куди вже з XI ст. прибували паломники з Русі. В "Повісті временних літ" згадується про паломництво в Святу Землю ігумена Варлаама. Мандрували до Палестини й релігійні діячі козацького періоду. Гетьман Іван Мазепа через своїх емісарів щедро обдаровував церкви й монастирі Святої Землі. У кількох із них, що перебували під юрисдикцією Російського Синоду (церква Вознесіння, Марії Магдалини, російське православне подвір'я з церквою св.Трійці), серед православних ченців і черниць були й українці. У вересні 1906 р. першу велику прощу українських греко-католиків у Святій Землі провадив митрополит Андрей Шептицький.

Під час Другої світової війни та в перші роки після її закінчення на території теперішнього Ізраїлю перебувало кілька десятків українців, що були пов'язані з польськими військовими формуваннями (армія генерала В.Андерса). У 1942-1948 рр. існувала Громада українців у Палестині. Ця громада на чолі з полковником Павлом Базилевським підтримувала тісні контакти з Союзом українців у Великобританії й вважалася його філією. З ініціативи громади 6 жовтня 1947 р. в Єрусалимі на Оливній Горі у соборі «Патер Ностер» освячено плиту з україномовним текстом молитви "Отче наш".

У творенні та розбудові держави Ізраїль, що виникла в 1948 р., визначну роль відіграли євреї з України. Ще у 80-і рр. XIX ст. відбувається активне зростання національної самосвідомості євреїв, що проживали в Україні. Надзвичайно популярними стають ідеї відродження іудейської громади в історичній батьківщині — Палестині. Заохочення репатріації туди євреїв, організація там сільськогосподарських поселень, відродження мови древніх ізраїльтян — івриту — стало основним змістом діяльності розташованих в Україні відділень руху "Ховавей - Ціон" ("Тих, хто возлюбив Сіон"). Цей рух був у певному розумінні попередником політичного сіонізму, який організаційно склався наприкінці 1890-х рр. і вперше після загибелі давніх іудейських царств сформулював головну мету єврейського народу — створення власної незалежної держави — та розробив чітку програму досягнення цієї мети. Серед лідерів світового сіоністського руху були провідник Гіббат Сіону Іеху-Лейб Пінксер (1821-1891 рр.), виходець із м.Томашів на Холмщині, який здобув освіту в Одесі; ідеолог соціалістичного сіонізму Б.Горохов, котрий також походив з України.

З нашою землею тісно пов'язані життя й діяльність теоретика антисоціалістичного сіонізму Володимира Жаботинського. Будучи прихильником активних, рішучих дій, він вважав, що перед лицем небезпеки,

хоч би звідки вона виходила, євреї не повинні залишатися незброєними. Жаботинський поклав початок організації збройних загонів єврейської самооборони — спочатку в Одесі, а після від'їзду з Росії — в Палестині. Одеса загалом відіграла досить помітну роль у розвитку єврейської громади в Палестині. Зокрема, перші єврейські землеробські колонії в Іудеї та Галілеї були засновані переселенцями з Одеси, а також частково з інших українських земель при підтримці створеного в цьому місті Палестинського товариства.

В Україні народився і жив (до 1921 р.) видатний єврейський поет Хаїм Нахман Бялик (1873-1934 рр.). З України ведуть своє походження другий президент цієї держави Іцак Бен-Зві (1884-1963 рр.), прем'єр уряду Голда Меїр (1898-1978), міністр закордонних справ Моше Шарет, голова кнесету Шевах Вайс, засновник індустрії Ізраїлю А.Шенкар та інші.

Значна еміграція євреїв до Ізраїлю була наслідком дискримінаційної політики щодо цієї етнічної групи в СРСР. З території України до 1985 р. виїхало понад 100 тис. євреїв. Щоправда, тільки половина з них поселилася в Ізраїлі, решта осіла в США, Канаді та Західній Європі. Характерно, що більшість євреїв із Західної України емігрувала до Ізраїлю, а більшість євреїв з Центральної та Східної України — до Америки й Західної Європи. Протягом 1986-1998 рр. з України до Ізраїлю виїхало ще близько 300 тис. репатріантів. Нині в цій країні проживає понад 400 тис. євреїв, які мають своє коріння в Україні (враховуючи й дітей, батьки яких прибули з України). Останнім часом дедалі більше громадян Ізраїлю визначають себе як "українські євреї", хоча самовизначення "російські євреї" ще дуже популярне. Євреї із Західної України зберігають українську мову, а закарпатські євреї навіть користуються нею в домашньому побуті.

Серед українських євреїв популярна українська музика, фольклор, страви. У визначений час транслуються програми українського телебачення. Найбільша концентрація українських євреїв припадає на міста Тель-Авів, Беер-Шева. Єрусалим та Гайфа (Хайфа). У деяких сільськогосподарських кооперативах (кіббуцах) взагалі переважають євреї з України. У Назареті кілька років діяла українська духовна місія (місійна станиця), що працювала переважно з арабськими християнами (керівник — отець Ярослав Свищук).

У 1979 р. євреями, які відчувають прив'язаність до України як країни свого походження та до української культури, створено Товариство єврейсько-українських зв'язків. Його засновником і лідером став Я.Сусленський. Товариство видавало неперіодичний журнал "Діялоги-Диалоги" зі статтями українською, російською мовами та івритом. Євреї з України згуртовані також в окремих земляцтвах — Київському, Львівському, Одеському, Миколаївському, Коломийському, Закарпатському та інших. Найактивнішим серед них є Київсько-українське єврейське земляцтво.

1977 р. в Єврейському університеті в Єрусалимі запроваджено курси українознавства; відбуваються семінари на українські теми. У червні 1993 р. на конференції, присвяченій Святому Письму в слов'янському світі, виголошено доповідь про Біблію в українській культурі. Наукова

конференція на тему українсько-єврейських взаємин за участю близько 70 українців з України та діаспори відбулася в Єрусалимі 1993 р.

У листопаді 1992 р. постала Ізраїльська асоціація українських студій (засновник і голова — В.Москович), яка в березні 1993 р. провела перші Шевченківські читання. Ізраїль неодноразово відвідували учені, громадські й церковні діячі української діаспори.

Після проголошення Україною незалежності зв'язки між нею та Ізраїлем значно поживалися. Між двома державами було встановлено дипломатичні відносини. Першим послом України в Ізраїлі був Юрій Щербак, а Ізраїлю в Україні — Цві Маген. 1991 р. в Києві засновано товариство «Україна-Ізраїль».

Успішно розвиваються економічні й культурні зв'язки між Україною та Ізраїлем. Обсяг товарообороту між двома країнами зріс із 6,5 млн. доларів США в 1992 р. до понад 100 млн. у 1996. Кілька мистецьких колективів, зокрема Державний ансамбль танцю України імені П.Вірьського, який брав участь у престижному міжнародному Єрусалимському фестивалі мистецтв, знайомили громадськість Ізраїлю з досягненнями української культури.

Від перших контактів до взаємодії

Характер зв'язків зарубіжних українців із батьківською землею залежав від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів, насамперед, від суспільно-політичної ситуації в країнах поселення та в Україні, позицій різних поколінь української діаспори. Та, незважаючи на перипетії історії, українські поселенці в західному світі, зокрема за океаном, завжди прагнули до зріднення з землею, яку полишили перші емігранти і якої не бачила більшість їхніх нащадків. Це прагнення втілювалося в рухах солідарності й допомоги українському народові, започаткованих уже в перші десятиліття перебування за межами рідної землі. Українська діаспора, передусім у Канаді й США, котра була найбільш зорганізованою, вписала в свою історію яскраві сторінки солідарності з прабатьківщиною. У скрутні для України часи зарубіжні українці завжди були поряд із народом, від якого пішло їхнє коріння. Вболіваючи за його долю, вони допомагали йому на початку ХХ ст., у 20-і, 30-і, 40-і рр. Ця допомога мала різні форми — від збирання й передачі землякам "старого краю" коштів для підтримки українських політичних партій, політв'язнів та їхніх родин, студентів, українських шкіл до акцій солідарності з визвольною боротьбою українського народу, допомоги голодуючим, закупівлі сільськогосподарських машин та іншої техніки, збирання коштів для перемоги над фашизмом та відбудови зруйнованого війною господарства й солідарності з борцями проти тоталітарного режиму в повоєнні роки.

Щодо культурних зв'язків діаспори з Україною, то, всупереч досить гострим суперечкам між різними політичними силами в середовищі зарубіжних українців про доцільність таких контактів з УРСР, вони

практично не припинялися ніколи. Однак довгий час ці зв'язки були односторонніми — в напрямку діаспори. Культурні здобутки зарубіжних українців — художня й наукова література, публіцистика, мистецтво — практично не проникали в Україну.

Переломною подією, яка сколихнула всю діаспору й знову підняла її на допомогу Україні, стала Чорнобильська катастрофа. Вона болем озвалася в серцях зарубіжних українців, змусила забути незаслужені образи, яких вони зазнавали від офіційних представників радянської України. 1986 р. перший літак, споряджений усім необхідним для потерпілих від аварії, бере курс із США на Москву, оскільки прямого авіазв'язку з Києвом ще не існувало. На жаль, в Україну цей вантаж так і не потрапив.

Наступні рейси з десятками тонн ліків, вітамінів, медичним обладнанням для діагностичних центрів, придбаними на кошти українських громад Сполучених Штатів і Канади, уже прямували в Київ. Відповідаючи на запитання про мотиви такої щедрої благодійницької діяльності, голова американського комітету «Діти Чорнобиля», визначний учений-українознавець професор Тарас Гунчак в одному з інтерв'ю сказав: "Ми вже 50 років чекаємо на можливість бути разом з нашими братами і сестрами на Україні. І сьогодні це можливо. Ми з вами... Якщо не буде вас — того народу й землі, звідки йде наше коріння, то й нас не треба. Але ми хочемо братерської єдності. Ми знаємо, що їдемо на Батьківщину, додому. І ваш біль — то є наш біль. Тому ми хочемо допомогти чим можемо..."

"Допомогти чим можемо" — ці слова стали лейтмотивом подвижницької діяльності лікаря Тараса Мицика і бізнесмена Мирослава Івасиківа, єпископа Української католицької Церкви Ізидора Борецького з Канади, американки Надії Матківської, якій рішенням Верховної Ради та уряду України 1990 р. було присвоєно почесне звання «Чорнобильська мати-90», австралійки українського походження Зіни Ботте — "Чорнобильської матері-91" — і тисяч інших людей українського походження по всьому світу.

Ці роки стали певною мірою переломними й у сфері культурних взаємозв'язків діаспори з Україною. Скажімо, глядачі Києва, Канева, Львова, Полтави, Тернополя та Чернівців захоплено вітали в 1989 р. виступи самодіяльного ансамблю ім.Тараса Шевченка з Канади. Важливою культурною подією стали виступи в різних містах України молодих канадців українського походження в рамках акції "Спадщина-86", ініціаторами якої були громадські об'єднання діаспори. Діяльність "Спадщини" щодо розширення контактів між українцями Канади і землею батьків стала традиційною. Так, під час "Спадщини-91", яка була приурочена до 100-річчя першопоселень українців у Канаді, канадські українці побували в Івано-Франківську, Чернівцях, Тернополі, Львові й Києві, а також у селах Небилів та Нижній Березів на Івано-Франківщині, де встановлено пам'ятник на честь тих, котрі першими залишили рідний край.

У 1991 р. вперше отримали змогу приїхати в Україну відомі у всій Канаді та за її межами торонтські художні колективи під керівництвом

великого майстра своєї справи Василя Кардаша — жіночий хор "Левада", чоловічий хор "Оріон" та оркестр "Авангард". Тепло прийняли жителі України також танцювальний ансамбль "Шумка" з Канади під керівництвом Івана Піхлика, хор "Думка" з Нью-Йорка, який очолює диригент Семен Комірний, уродженець Закарпаття.

Справжнім святом єднання українців світу стало проведення в липні 1990 р. у Львові Міжнародного фестивалю українського фольклору "Громада". У числі прибулих із-за кордону були художні колективи "Чуплак" (Великобританія), "Капитан" (США), "Ослов'яни" (Польща), товариства імені Т.Шевченка (Югославія), "Весна" (Франція), "Ластівка" (Румунія).

Розвиток культурних зв'язків діаспори з Україною урізноманітнюється контактами науковців. Одним зі свідчень цього став перший конгрес Міжнародної асоціації українців (МАУ), який проходив у Києві влітку-восени 1990 р. Конгрес зібрав учених з 23 країн світу й викликав зацікавленість серед найширших верств населення. Він став першим кроком до нормального спілкування і співпраці науковців українського походження, хоч би де вони жили.

Розвиткові наукових контактів діаспори й України служить і Міжнародна літня школа українознавства, на яку, починаючи з 1990 р., приїздить молодь із різних країн світу, щоб протягом місяця відпочити й прослухати курси лекцій з історії України, української літератури та української мови, які читають провідні у відповідній галузі фахівці.

З проголошенням 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України українська діаспора перестала бути діаспорою бездержавного народу. У всіх країнах, де проживають українці та їхні нащадки, ця подія відзначалась як найбільше свято. Завдяки інтересові до України місцеві українські громади в країнах поселення опинилися в центрі уваги громадськості.

Але за даними експертного опитування, проведеного в 1996 р. Центром етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України (як експерти виступали діячі української діаспори та фахівці з України, які теоретично або практично вивчають проблеми діаспори), взаємодію західної діаспори з Україною в політичній сфері суспільного життя ще й сьогодні гальмує недовіра частини діячів діаспори до владних структур України, в яких, на їхню думку, переважають *"стара номенклатура, ліві сили та проросійська орієнтація"*.

Слід визнати, що й українська держава з огляду на терміновість, багатоплановість і складність завдань, що відразу ж постали перед нею, часто-густо запізнювалась із визначенням системної та цілеспрямованої політики щодо української діаспори. Однак логіка розвитку державотворчих процесів невдовзі привела до усвідомлення не тільки бажаності, а й життєвої необхідності формування такої політики.

Українська діаспора — об'єкт державної етнополітики України

З набуттям незалежності Україна стала центром згуртування українців усього світу. Тому цілком природно, що важливою складовою

державної етнополітики (система заходів, спрямованих на формування політичної злагоди українського суспільства при збереженні його етнічної розмаїтості шляхом утвердження рівноправних відносин і гармонійної взаємодії представників різних етносів, оптимального врахування їхніх інтересів і створення сприятливих умов для їхнього розвитку) є встановлення та інтенсифікація зв'язків з українською діаспорою — зарубіжною гілкою українського етносу, існування якої великою мірою пов'язано з наявністю постійних і різнопланових зв'язків з етнічним ядром (українською нацією) та історичною батьківщиною (Україною).

Серед основних напрямів роботи з діаспорою: 1) сприяння правовому захисту українців, які проживають за кордоном; 2) розв'язання проблем їхнього національно-культурного відродження; 3) забезпечення освітніх потреб української діаспори; 4) розвиток соціально-економічного співробітництва з українською діаспорою; 5) забезпечення добровільного повернення етнічних українців на Батьківщину.

Наступним важливим кроком посилення уваги держави до діаспори стало включення до нової Конституції України спеціальної статті (12), де проголошується: **"Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави .**

Для координації діяльності органів державної влади, наукових установ і громадських об'єднань була утворена Міжвідомча координаційна рада з питань співробітництва з українською діаспорою.

Експерти вважають, що для надання зв'язкам України із західною діаспорою більшої системності та ефективності необхідно ближчим часом вирішити такі питання (подаються в порядку значення, якого їм надавали експерти): 1) забезпечити представникам діаспори участь і належний вплив у вирішенні питань, що стосуються її співпраці з Україною; 2) розбудувати інфраструктуру міжнародної інформаційної мережі України, зокрема відкрити її журналістські представництва в місцях найбільшого діаспорного скупчення; 3) вищому керівництву України брати безпосередню участь у розробленні спільних проєктів, визначенні шляхів і форм ділового співробітництва з діаспорою; 4) прийняти Верховною Радою України відповідне звернення до діаспори для її морально-патріотичного заохочення; 5) ухвалити Верховною Радою України законодавчий акт, який надавав би переваги в економічній діяльності представникам діаспори проти інших іноземних підприємців.

Одним із важливих напрямів державної етнополітики має стати більш конкретне співробітництво між Україною і діаспорою, а також між різними частинами самої діаспори в економічній, правовій та культурній сферах. Це дозволить наповнити українську присутність у сьогодишньому світі належним змістом і, таким чином, наблизити нас до реалізації ідеї цілісності українського етносу.

ДІАСПОРА І КУЛЬТУРА

В сучасних умовах національно-культурного відродження питання про роль духовної спадщини в соціальному прогресі суспільства постало дуже гостро. Поступальний розвиток суспільства може відбуватися лише на основі наступності, яку повинна забезпечувати культура. Більше того, світовий досвід свідчить, що необхідною передумовою інтелектуального прогресу нації є її національна ідентифікація людей, яка неможлива без врахування і використання історико-культурної спадщини.

В умовах незалежної держави відмова від ідеологічних догм тоталітарної системи, визнання плюралізму в духовній сфері обумовили більш демократичний і лояльний підхід до визначення духовної спадщини, а також, що не менш важливо, нове, інше ставлення до неї. Відповідно сучасним реаліям, духовна спадщина народу України включає прогресивні надбання національної культури українського народу, що створені як в Україні, так і за її межами, в діаспорі, всюди, де твориться українська культура. Хоч, безумовно, за загальними критеріями пріоритет в цьому має духовний потенціал, що нагромадився в самій матерній Україні.

Критерієм того, що становить духовну спадщину українського народу є відповідність культурного доробку загальнолюдським критеріям, тобто визнання того, що духовні надбання нації набувають загальнолюдського визнання.

Дбаючи нині про досягнення цілісного уявлення про ідейну спрямованість і естетичну значущість нашої духовної спадщини, ми повинні віддати собі належне в розумінні і того, що немале місце в ній посідають і культурні надбання української діаспори, які раніше ігнорувались і навіть послідовно очорнювались. Протягом десятиліть в діаспорі нагромаджено значний культурний потенціал, створені чималі наукові, літературні, художні цінності, там працювали і працюють багато видатних українських науковців, письменників, митців. (На користь цього твердження нещодавно висловились заступник директора Державного музею Т.Г.Шевченка з наукової роботи Л.Зінчук. Як вона вважає, при роботі над виданням нового повного зібрання творів Т.Шевченка у 12 томах і Шевченківської енциклопедії у 4 томах до праці треба залучити українських науковців Америки, де є оригінали творів Т.Шевченка). Розвитку національної культури в діаспорі сприяє досить потужна поліграфічна база. Там видано також твори і праці радянських письменників і вчених, жертв сталінських репресій, висвітлено теми, які у нас протягом десятиліть були заборонені або фальсифікувались. Завдяки організації відповідних, зокрема, архівних установ, на Заході збережена і зосереджена значна частина документального і архівного матеріалу з історії та культури України.

Українська діаспора є наслідком тривалої, впродовж десятиліть, української еміграції*. Історики виділяють чотири хвилі української еміграції. Перша хвиля з кінця 80-х – початку 90-х років XIX ст. – до початку Першої світової війни; друга – міжвоєнна; третя – по закінченню Другої світової війни. Після 1990 року з'явився новий вид української еміграції – виїзд на роботу за кордон спеціалістів різних галузей науки і техніки. У зв'язку з тим, що соціально-політичне та економічне становище в Україні ще не можна вважати задовільним, а життя трудящих – добрим, багато людей кидають свої домівки і рушають до західних країн на роботу та постійне проживання. Кількість таких людей збільшується з кожним роком, і коли припиниться еміграція – поки що невідомо. Ці емігрантські потоки українців, на наш погляд, можна назвати четвертою хвилею української еміграції, її характер та масштаби проявляться в наступні роки.

Таким чином, у зарубіжних країнах як Заходу, так і Сходу починаючи з кінця XIX ст., утворилися великі українські етнічні групи, які є невід'ємною частиною української нації. Прийнято вважати, хоч це досить умовно, що діаспора Східна – поселення українців в межах колишнього Радянського Союзу, а Західна – поза його межами. За далеко не повною статистикою у країнах Заходу проживає понад 5 мільйонів громадян українського походження, а в межах колишнього Радянського Союзу – до 10 мільйонів чоловік.

В кінці 80-х – на початку 90-х років XIX ст почалася масова міжконтинентальна еміграція населення з українських земель у країни Америки – США, Канади, Аргентину, Бразилію. Головними причинами еміграційних процесів були економічні та політичні, зокрема все більше зубожіння народних мас, національне безправ'я, відсутність заробітків у рідному краї, прагнення людей поліпшити своє матеріальне становище. Українці на рідній землі були позбавлені не лише політичних, громадянських прав, а й права на рідну мову, культуру, і потяглися вони, мов птахи з перебитими крилами, за океан чи в глиб Росії. Морально пригнічені, матеріально обкрадені, соціально та духовно затиснуті, вирушали з рідних гнізд у далекі краї, куди їх кидали нещастя, мрія про землю та привабливі обіцянки вербувальників. Бездонний жаль, глибокий відчай і безмірну тугу емігранства ввібрала поезія Богдана Лепкого “Журавлі”, покладена його братом Левком на музику і відома під назвою пісні “Чуєш, брате мій”:

Чуєш , брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі у вирій.
Кличуть: кру, кру, кру,
В чужині умру.

---

* Еміграція - соціально-економічне і політичне явище, сутністю якого є добровільне або вимушене переміщення населення з країн постійного проживання до інших держав

Заки море перелечу,
Крилонька зітру...

У цих словах звучать душевні почуття мільйонів тих, кому еміграція розкrojла життя навпіл, але в серці у котрих навечно поселилася ностальгія за рідним краєм, хто попри всі незгоди зберіг у своїй душі калинові мости єднання з рідним краєм.

Початком масової еміграції українців до США вважається 1877 рік, коли група селян із Закарпаття прибула на шахти східної Пенсільванії. Розселялись українські емігранти переважно в штатах Пенсільванія, Нью-Йорк. Найбільше українців осідало на північному сході США, де їх було понад 90 відсотків. До Першої світової війни в США осіло біля 700 тисяч українців. Звичайно, до Америки їхали в основному малописьменні селяни, тому в американській промисловості вони були змушені працювати чорноробочими – “білі раби”, як їх називали. Крім того, українці стикалися з дискримінацією – їм платили значно менше. Але минали роки, життя українських емігрантів поліпшувалось. Більш демократична система США порівняно з самодержавними режимами Австро-Угорщини чи Росії, вищий рівень зарплати, кращі матеріальні умови – відкривали перед українськими поселенцями нові перспекиви – вони все більше й більше інтегрували в американське життя.

Другою країною Північної Америки, яку облюбували українські поселенці для життя, була Канада. Згідно з відомими нині архівними джерелами, перші загони поселенців з України дісталися Канади у вересні 1891 року. Ця дата вважається початком еміграції наших співвітчизників. Першими поселенцями були селяни Іван Пилипів і Василь Єленяк з Галичини, з села Небилів. До 1914 року до Канади переселилися 170 тис. українців і осіли в провінціях Альберта, Манітоба, Саскачеван. Вони корчували дикі ліси, розорювали цілині землі на канадських преріях, сіяли привезену подільську пшеницю, збирали багаті врожаї. Українці розорали цілини більше (приблизно 10 мільйонів акрів) протягом 70 років, ніж в десять разів численніші канадські французи у Квебеку (понад 5 мільйонів акрів) за 300 років.

Услід за хліборобами їхали на Захід представники української інтелігенції: письменники, священники та громадські діячі. Спільними зусиллями будували вони школи, народні доми, “Просвіти”, читальні, церкви і церковні громади, засновували часописи, друкували книжки. Так виникли осередки української культури на американському континенті. Українська громада протягом усього періоду її проживання на американському континенті постійно демонструвала світові прагнення зберігати і розвивати національні традиції. Вона виявляла велику турботу про освіту українських дітей, вирішувала проблеми щодо відкриття шкіл, де б діти змогли вивчати українську мову, історію України, прилучатися до української культури. Найдавніший такий осередок “Галичина” у Манітобі. Він почав діяти ще 1899 році. Створювались двомовні школи, їх кількість досить швидко

зростала. Так, у 1915 році у провінції Манітоба їх налічувалося вже 120, а в Альберті – 130, Саскачевані – понад 200. В 1905 році у Вінніпегу було відкрито спеціальну школу – її українці називали учительським семінаром – для підготовки вчителів з україномовного середовища.

Як вважає Яр Славутич – поет, літературознавець та бібліограф української діаспорної літератури, - перше оповідання, написане українською мовою в Канаді (а саме в Канаді проживає найбільше українців – майже мільйон чоловік) датоване 1897 роком. Його автор – отець Нестор Дмитрів, тоді редактор часопису “Свобода” в США. Перший вірш українською мовою написав фермер-віршар Іван Збура 1898 року. Першою друкованою українською книжкою в Канаді вважають “Християнський Катехизм” (Вінніпег, 1904 рік), що вийшов у світ з друкарні “Канадійського фермера”. До речі, саме в “Канадійському фермерові” за 1903 рік (заснованому в цьому ж році) було надруковано новелу В.Стефаніка “Камінний хрест”. Початкуюча українська канадська література – це емоція, туга і сентиментальність, а в більшості – це фольклор. В прозі того часу видатне місце займає Ілля Киріак, учитель, письменник, автор однієї з найбільших повістей про життя українців у Канаді – трилогії “Сини землі”, над якою він працював 20 років.

Між двома світовими війнами українська література на еміграції зросла і скріпилась світоглядом. Вона поповнилась іменами таких поетів і письменників як Олег Ольжич, Юрій Клен, Леонід Мосендз, Олена Теліга, Євген Маланюк, Оксана Лятуринська. Ці майстри знаменували блискучий період і в історії української літератури взагалі. Пожвавленню літературного життя Канади 20-х років сприяв і Мирослав Ірчан (справжні ім'я та прізвище – Андрій Баб'юк), який 1923 року на запрошення українських організацій приїхав до Канади. Він розгорнув літературно-видавничу діяльність, редагував журнали “Робітниця” та “Світ молоді”. Свої міркування про причини виїзду українського населення до інших країн М.Ірчан висловив у нарисі “За океаном”. Взагалі канадський період життя та літературно-культурницької діяльності М.Ірчана в 1923-1929 роках був досить плідним і вагомим. Драматичними творами, написаними у Канаді – “Родина щіткарів” та “Підземна Галичина” – він зробив значний внесок в українську літературу та культуру, майстерно висвітливши соціально-політичне становище західноукраїнських трудящих в цей період. Але сум за Україною спричинив його повернення на батьківщину в 1929 році. В Харкові він очолив письменницьку організацію “Західна Україна” і редагував журнал під такою самою назвою. Розстріляний в 1937 році.

Українці другої еміграційної хвилі відрізнялись від першої (трудовою її ще називають) насамперед тим, що були в основному освіченими людьми, лише незначна частина з них була неписьменною. Саме цим пояснюється їх швидке пристосування до нових умов життя і праці, а також активна участь у громадському житті. З цих людей вийшло найбільше лідерів громадсько-політичних і культурно-освітніх організацій. Наприклад, “батьком”

українського співу в Америці називають композитора, диригента і хормейстера Олександра Кошиця. Музичну освіту здобув у музично-драматичній школі М.Лисенка у Києві, в 1912-1916 роках О.Кошиць – диригент Київського міського театру опери та балету, після повалення самодержавства бере участь в організації першого українського національного хору, а з 1917 року очолює Українську капелу і того ж року виїздить з нею на гастролі до Західної Європи. Наприкінці 1922 року він прибуває з хором на гастролі до США. Після завершення гастролей більша частина хору вирішила залишитись в Америці. Із своїм хором О.Кошиць здійснив успішні поїздки з концертами по різних штатах, де ознайомив широку американську публіку з мистецтвом українського хорового співу. Він побував також у Канаді та інших країнах американського континенту. Український народний хор став своєрідним каталізатором у пошуків діяльності мистецьких колективів у Північній Америці.

У 1929 році до США прибув Василь Авраменко, який згодом став засновником української народної хореографії. За короткий період він створив понад 50 ансамблів, які діяли по всій країні, навчивши тисячі молодих українців мистецтву танка. Він влаштовував виступи своїх вихованців у багатьох штатах Америки, прагнучи до того, щоб з українським мистецтвом познайомились якомога більше американців. В 1932 році спільно з хоровою капелюю О.Кошиця мав виступи на сценах Вашингтона, Нью-Йорку, Чикаго, а в 1933 році на всесвітній виставці в Чикаго. 1934 року танцювальний ансамбль В.Авраменка (близько 300 осіб) виступив в Метрополітен Опера Гавс у Нью-Йорку. Засновник школи народних танків у Нью-Йорку та студії звукових фільмів.

З усіх українських митців найбільшої, світової слави зажив Олександр Архипенко, який прибув до США ще в 1923 році. Він увійшов в історію мистецтва як один з основоположників так званої кубістичної скульптури. Мав індивідуальні виставки в Німеччині, Франції, Англії. В Нью-Йорку відкрив власну школу, створив понад 750 композицій, серед яких бронзові плити-барельєфи Богдана Хмельницького і Михайла Грушевського, і які експонувалися в найбільших музеях світу, постійно виступав з доповідями на мистецькі теми в американських університетах та мистецьких товариствах. Митець виготовив скульптури князя Володимира Великого, Тараса Шевченка та Івана Франка, які були встановлені в Українському культурному парку у Клівленді. Він створив також скульптурну постать Кобзаря, що прикрашає місто Керхенсон у штаті Нью-Джерсі. Про творчість О.Архипенка видано ряд монографій багатьма мовами.

Українські поселенці на “новій землі” не тільки не замкнулись у собі, а, навпаки, внесли свою частку в розвиток культури народу, серед якого вони жили. 16 липня 1939 року в Торонто відбувся перший Всекрайовий фестиваль української народної пісні. Характерно, що в Канаді такі фестивалі були започатковані саме українцями. Тоді до Торонто прибуло 1500 митців, 38 струнних оркестрів, 32 хори, танцюристи і солісти. Зал Мючуал Аріна

Гарденс, де проходив фестиваль, вміщав майже 10000 осіб. З промовою до багатотисячної громади звернувся М. Шатульський, який багато зробив для збереження й розвитку культурно-освітньої діяльності своїх земляків у Канаді. Тогочасна преса зазначала, що Всекрайовий фестиваль став яскравим святом української народної творчості, вагомим внеском у скарбницю загальної канадської культури. Високо оцінила фестиваль англосакська публіка, яка вперше ознайомилась з народною культурою українців.

Ще багатшою й різноманітнішою стала українська духовність на американській землі після Другої світової війни. Дослідники зазначають, що третій період еміграції до Канади припав на 1947-1954 роки, коли в рамках переселення політичних втікачів і переміщених осіб до Канади прибуло біля 35 тисяч українців (осіли головним чином в Онтаріо);⁴ за даними Дмитра Прокопа – понад 40 тисяч. Серед третьої хвилі еміграції була справжня культурна еліта – понад 50 поетів і письменників, 300 професорів університетів, понад 600 осіб духовного стану. Саме ця еміграція збагатила українську громаду Канади новими літературними силами і напрямками, внесла нове зацікавлення в літературі. З Європи приїхали поети, письменники, які вже мали за собою письменницький досвід – В.Скорупський, Яр Славутич, Степан Ковальський (псевдо-Левко Ромен), Борис Олександрів (псевдо – Свирид Ломачко), Анатоль Курдидик, Улас Самчук, Василь Левицький (псевдо–Софронів Василь, Софронів Левицький), Федір Одрач – письменник українського Полісся, Олекса Гай – Головка, Микола Приходько, Юліан Тарнович – дослідник Лемківщини, Петро Волиняк, Михайло Подворняк, Богдан Гошовський, Володимир Білінський, Леонід Білецький, Богдан Боніфатій Федчук, Нестор Ріпецький, Ганна Мандрика, Микита Мандрика, Ольга Гец (псевдо - Мак), Олександр Мах. Вся українська література, друкована в Канаді по Другій світовій війні, є широкою панорамою тематики, літературних напрямів і стилів. Тут і патріотична героїка, і настальгійна лірика, тут і романтика, і політична література, тут гумореска і сатира та мемуаристика, нариси, байки, шкільні підручники, журнали, сторінки в газетах для молоді. Саме після Другої світової війни з'явилась в Канаді українська літературна критика. Серед такого типу літераторів, передусім, треба назвати Ватсона Кіркконнела (писав лише англійською мовою про українські видання), Костя Андрусишина, Микиту Мандрику, Олексу Гай-Головка, Віктора Буйняка, Володимира Жилу, Романа Рахманного, Олега Ільницького, Богдана Йопика, Вальтера Смирнова. Особливо плідною була перекладацька творчість К. Андрусишина та В.Кіркконнела. У їх перекладацькому доробку – антологія “Українські поети 1189-1962”(1963), що охоплює вісім століть української поезії від “Слова о полку Ігоревім”, та перше, майже повне видання “Кобзаря” англійською мовою під назвою “Поетичні твори Т.Шевченка «Кобзар» (1964). До антології К.Андрусишин написав вступ, бібліографічні довідки про 102 поетів і примітки. В США до українських літературних

критиків Яр Славутич відносить А.Власенко-Бойцун, Г.О.Діброву, П.Косенка, Ю.Перфецького, М.Щербака, Б.Рубчака, Л.Полтаву, в Австралії – Д.Нитченка, в Англії – О.Воропая.

І все ж, певно мали рацію Іван Тесля і Павло Юзик, коли в 1968 році вказували, що українці слабо усвідомлені про величину їхньої літературної творчості в Канаді, а канадський загал її зовсім не знає. Літературний критик, професор Ватсон Кіркконнел ще в 1947 році ствердив, щонайменше 10 тисяч українських поем затухає в магазинах української канадської преси. А думки та вислови в них від слабеньких віршів досягають висот людського генія. Значною мірою цю думку підтверджує в 1992 році і Яр Славутич, вказуючи на те, що до 1975 року в Канаді писали й друкували свої вірші щонайменше 300 поетів та віршувальників, з них 100 поетів мають власні друковані книжки. Тут доречно зауважити, що кращому ознайомленню широкого загалу українців як в Канаді так і в Україні сприятиме укладена бібліографія української діаспорної літератури, над якою працювали Оксана Пясецька, Ярослав Рудницький і Яр Славутич.

Непрості умови розвитку української літератури на американському континенті привели літературознавців і письменників усієї діаспори до об'єднання творчих сил. 26 червня 1954 року в Нью-Йорку було засноване об'єднання українських письменників на еміграції – “Слово”. До основоположників “Слова” належали В.Барка, І.Багрянний, Б.Бойчук, В.Гайдарівський, С.Гординський, Й.Гірняк, П.Голубенко, Г.Журба, І.Керницький, Г.Костюк, І.Кошелівець, Б.Кравців, Ю.Лавріненко, В.Лиман, Н.Лівицька-Холодна, Є.Маланюк, В.Міяковський, Т.Осьмачка, М.Понеділок, Б.Рубчак, У.Самчук.

Поступово стали формуватись два осередки організованого культурного життя – з кількома друкарнями, часописами та журналами – у Вінніпезі та Торонто.

Саме тут, в Торонто, в 1956 році було засновано Українську спілку образотворчого мистецтва (УСОМ), а в 1957 році УСОМ організовано в Едмонтоні. В 1958 році в Торонто відкрилась мистецька галерея “Ми і світ”, що нараховує понад 200 картин українських митців Європи і Канади. Дещо пізніше мистецьку галерею “Ми і світ” (її ще називають галереєю Колянківських) було перенесено в околицю Ніагарських островів, сьогодні вона йменується, як “Ніагарська мистецька галерея і музей”. Тут зберігається творчий спадок Василя Курилика – одного з визначних митців-українців. Мистецьку освіту він здобув у Торонто, Мехіко та Лондоні, де брав участь у виставках Королівської Академії. Ним створено понад 7000 картин, у серії “Український піонер” він відтворив історію українських канадців. Виконані ним чотири панно прикрашають інтер’єр канадського парламента, символізують творчу працю українських поселенців, їх внесок у суспільне й культурне життя Канади. У його творчій спадщині 160 картин серії “Страсті Христові”, які вважав за найважливішу працю свого життя. Він створив картину-передбачення “Чорнобильська мадонна”, написану

задовго до нашої трагедії. В 1970 році В.Курилик відвідав Україну, подарував Державному музею Т.Г.Шевченка в Києві картину “Дух Шевченка витає над Канадою”. В.Курилик належав до канадської школи малярів, т.зв. “Групи семи”, яка здобула визнання в Канаді. В 1976 році був нагороджений членством ордену Канади, а в 1977 році отримав почесний докторат Віндзорського університету.

Виникнення Канадсько-української мистецької фундації також пов’язане з Торонто. В 1976 році подружжя меценатів Михайла і Ярослави Шафранюків на Блур Стріт 2395, Торонто, Онтаріо, Канада, купили будинок, де вже пройшло 38 індивідуальних мистецьких виставок, де показано 2500 експонатів, а число відвідувачів виставок становить більше 15 тисяч. Саме тут в 1983 році, і у Вінніпезі, в осередку української культури й освіти, відбулась ретроспективна виставка робіт відомого українського художника Мирона Левицького, присвячена 50-річчю його творчої діяльності. Художникові, який в еміграції з 1949 року, притаманне постійне звернення до української культурної спадщини. В 1992 році виставка творів М.Левицького відбулась в Києві.

У Вінніпезькій галереї мистецтв з вересня 1991 року по червень 1992 року діяла виставка “500 років українського живопису”, присвячена 100-річчю поселення українців у Канаді. Організація виставки – результат співпраці галереї мистецтв Вінніпегу з Державним музеєм образотворчого мистецтва України. Широко відомий у світі Леонід Молодожанин (Лео Мол, 1915 р.н. , уроженець с.Полонного на Хмельниччині) – видатний український скульптор, живописець, академік Королівської канадської Академії мистецтв. У його творчому доробку пам’ятники Т.Шевченкові у Вашингтоні (1964) та Буенос - Айресі (1971), Володимиру Великому в Лондоні (1990), близько сотні скульптурних портретів, понад 80 вітражів у храмах тощо. Окремі твори зберігаються у Ватиканському музеї. Різьблені погруддя пап Іоанна ХХІІІ, Павла УІ, Івана Павла ІІ, кардинала Йосипа Сліпого позначені людяністю, високою духовністю. У Вінніпезі відкрито Парк скульптур Лео Мола. Свого часу митець був знайомий з визначним діячем української культури Іваном Огієнком і виконав його скульптурний портрет, який подарував місту Львову (1992). Одна з вулиць Львова носить ім’я Івана Огієнка, де і встановлено скульптурне погруддя вченого.

Ще одним центром українського мистецького життя по Другій світовій війні став Едмонтон (провінція Альберта). Тоді до Альберти прибули Стефанія Базюк, Юліан Буцманюк, Вадим Доброліж, Василь Залуцький, Іван Кейван, Юліан Крайнівський.

Найкраща і найбільша виставка українського мистецтва відбулась 1953 року , а вже 1957 року було організовано Спільку українських образотворчих митців Альберти. Проте після п’яти років праці кращі мистецькі сили перейшли до Літературно-мистецького клубу, організованого 1961 року.

В 60-ті роки в Едмонтоні були влаштовані просторі виставки в ювілейній аудиторії славетних митців Олександра Архипенка, Якова Гніздовського і заслуженого едмонтонця Вадима Доброліжа, а в 1970 році – Василя Курилика, що саме набував світової слави.

Крім митців із Канади та Америки, виставляли в Едмонтоні свої твори українські митці з Європи, зокрема з Парижу – Яків Гніздовський, Олекса Грищенко, Василь Васильович Кричевський та його донька Катерина Кричевська – Росандич, Темистокель Вирста, Любослав Гуцалюк, Олександр Канюка, Андрій Сологуб, Роман Василишин, Вадим Шонк-Русич – разом понад 30 митців. В 1988 році з великим успіхом пройшла виставка новоприбулого з України митця-модерніста Івана Остафійчука.

Варто принагідно згадати, що були спроби створити подібні виставочні галереї і в Європі: Юрій Кульчинський робить спробу створити в Парижі, або, принаймі, в Сарселі, при НТШ, українську картинну галерею, що свідчило б у столиці світового мистецтва про українську культуру. На жаль, ця ініціатива не знайшла серед українського громадянства ні розуміння, ні підтримки, як і інші ініціативи, які не мали суто політичного характеру.

Певних організованих форм набуло мистецьке життя і в США. В травні 1952 року в Нью-Йорку було створено Об'єднання митців українців в Америці, з відділом у Філадельфії, де у вересні 1952 року було відкрито Українську мистецьку студію. Тут же, з 1963 року, починає виходити друкований орган Об'єднання митців українців в Америці – журнал “Нотатки з мистецтва”, до якого тяжіють українські митці з усього світу. Тут доречно зауважити, що всі скульптори – автори пам'ятників Тарасові Шевченкові у Вінніпегу (Андрій Дараган), у Вашингтоні та Буенос-Айрасі (Леонід Молодожанин), Лесі Українці – в Клівленді і Торонто (автор обох – Михайло Черешньовський) – є членами Об'єднання митців українців в Америці, а Михайло Черешньовський – теперішній голова Об'єднання.

Значною мірою плеканню творчих здібностей молоді сприяє і Українська мистецька студія з Філадельфії, в якій пройшли підготовку понад три сотні студентів.

Ще в 1949 році було закладено Український Інститут Америки в Нью-Йорку як приватна фундація Володимира Джуса. Для мистецького життя в США він важливий тим, що тут розміщено значну кількість творів мистецтва, досить часто влаштовуються мистецькі виставки. Саме сюди в 1963 році (за іншими даними, в II половині 50-х років) Олекса Грищенко передав під опіку 70 своїх картин, архівні матеріали та книжки, як фундацію, яка з волі покійного митця має бути передана до музеїв України, коли повстане вільна і незалежна Українська держава.

Важливі завдання виконує і організований в 1971 році в Чікаго Український Інститут модерного мистецтва. Він має своє постійне приміщення з виставковою галереєю, канцелярію, бібліотеку, колекцію картин і скульптур. З часу свого виникнення Інститут модерного мистецтва

здійснює свою діяльність в двох напрямках: гуртує тих молодих українських митців, які досі були осторонь українського культурного життя, й одночасно популяризує сучасну мистецьку творчість в українській громаді; по-друге, ставить завдання проникнення з українським ім'ям в ті культурно-творчі осередки американського довкілля, куди українці досі дістатися не могли зі своїми суто традиційними творами мистецтва.

Збереженню й популяризації українського мистецтва в діаспорі служать і Український музей в Клівленді, Український національний музей в Чикаго, музей-архів в Денвері. Претендує на загальноукраїнський музей діаспори, що мав би обіймати всі ділянки мистецтва, знаменитий музей Союзу українок в Нью-Йорку. До категорії музеїв слід також зарахувати дуже цінну і багату збірку під церквою – пам'ятником на православному кладовищі в Савт Бавнд Бруку (тут є сектор образотворчого мистецтва, де знаходяться скульптури та картини багатьох відомих майстрів). В Едмонтоні, в 1974 році, на основі приватної збірки Григорія Йопика, збирача виробів народної творчості, українських книжок, давніх документів, що стосувались переселенців, виник Українсько-канадський архів-музей. Тепер провінційний уряд Альберти дає щороку приблизно 5 тисяч доларів на його утримання.

Селом української культурної спадщини називають заповідник – так званий музей просто неба – створений в 50 кілометрах від Едмонтону в 1971 році. З 1975 року заповідник перейшов також під опіку уряду провінції Альберта. Тут створено музей народного мистецтва з неодмінними писанками, вишиванками, керамікою, давнім одягом. В дослідницькому та реставраційному центрах заповідника працюють знавці народного одягу, речей домашнього вжитку, тощо. На території музею відбуваються різні святкування з доповідями та концертами, щороку влаштовується “Український день”. Сюди перевезено 33 історичні пам'ятки українців-переселенців за 1891-1930 роки – житлові будинки, криниці, церкви, тогочасний рільничий реманент, хатне начиння тощо. Такий підхід обрано тому, що протягом перших 40 років український характер перевезених сюди будівель ще не зазнав канадських чи інших тутешніх впливів і був майже тотожний з тим, звідки приїжджали українські поселенці.

Дещо пізніше, зокрема, в церковній архітектурі витворилась своєрідна мішанина українського і місцевих впливів – українсько-канадський синтез. Найпомітнішими зразками українсько-канадської архітектури є церкви Матері Божої Неустанної Помочі в Йорктоні, Володимира й Ольги у Вінніпегу, Св. Йосафата в Західному Торонто, Успенія в Портедж Ля Прері, Покрови в Даворіні, Св. Йосафата в Едмонтоні і “стєпова катедрa” в Кукс Крік. Міжнародним визнанням користується творчість українського архітектора Радослава Жука. До здобутків української сакральної архітектури належать споруджені за його проектами церкви Прєсв. Євхаристії (Торонто), Прєсв. Родини і Св. Йосипа (Вінніпег), Чесного Хрєста в Тандер-Бєї (Онтаріо), Прєсв. Трійці (Кєргонксон, штат Нью-Йорк). В 90-і роки споруджена церква Св. Степана (Калгарі, Канада), яка репрезентує

подальший розвиток ідеї церковної будови як незламної фортеці. Кожна баня немов розтята по вертикалі навпіл. На місці розтину височить, на неприступному мурі, далеко знесений у небо хрест. Новаторські проекти Р.Жука привертають увагу фахівців Канади, США, Австрії, Англії, Італії. Професор Р.Жук нагороджений Канадською медаллю архітектури (1986), обраний почесним членом Королівського інституту архітектури Канади.

З усіх жанрів музикальної культури найкраще розвинулось на еміграції хорове мистецтво. В 1946 році було закладено Об'єднання українських музик, що згуртувало українських композиторів на американському континенті. О.Кошиць в 1941-1944 роки вів навчання на курсах диригентів в Торонто і у Вінніпезі, де здобули освіту 1200 осіб, народжених переважно в Канаді. Заснований 1953 року хор "Дніпро" є пропагандистом української пісні і нагороджений трофеєм Бюлея за найкращі етнічні концерти.

1959 року заснований світової слави ансамбль "Шумка". Зорганізував цю відому танцювальну групу колишній учень Василя Авраменка – Честер (Мирослав) Куць. Сотні концертів дала "Шумка" на американському континенті. З великим успіхом вона виступала в Японії, Гонконгу, Африці, демонструючи всьому світові унікальний стиль "народного балету", вдосконалені зразки українського танцювального фольклору. В репертуарі "шумківців" представлені найкращі зразки народної хореографії з усієї України, зокрема, Полтавщини, Волині, Гуцульщини, Закарпаття і Буковини.

Інша українська мистецька група (теж провінція Альберта, Канада) – "Черемош" – породжена вже добою канадської багатокультурності (рік заснування - 1968). Біля народження цього ансамблю також стояв Честер Куць, який навчав танцювальників і танцівниць українських народних танців, ставлячи перед "черемошцями" основну мету – збереження і розвиток української культурної спадщини. Характерна особливість ансамблю – "черемошці" зодягнені в народні костюми дев'яти регіонів України (ці автентичні строї коштували ансамблю близько півмільйона доларів).

Однією з перших спроб, після укладення бібліографії української діаспорної літератури, спробою охопити і знати все, що створено митцями-українцями на чужині, стало видання в 1984 році "Книги творчості митців поза Батьківщиною". В Україні ж по сьогодні не знайомі з цією спадщиною. Офіційна комуністична критика в Україні не визнавала мистецтва українських митців за кордоном і замовчувала факт їх існування з причин зовсім не мистецьких, а політичних, збіднюючи в той спосіб загальний образ українського мистецтва. Але ж митці, їх твори – це духовні цеглини, з яких час буде історію українського мистецтва – духовну фортецю України.

Загальнонаціональним культурологічним багатством є також створене в діаспорі Б. Ясинським фундаментальне бібліографічне дослідження "Літературно-науковий вісник. Показчик змісту. Том 1-109(1898-1932)", що вийшло з друку в 2000 році в тепер вже київському видавництві "Смолоскип" (засноване в США в 1968 році Йосипом

Зінкевичем). Показчик охоплює всі номери журналу, складений на сучасній методологічній основі, включає, крім додатків, сім тематичних масивів – від змісту ЛНВ до його предметних рубрик, переліку перекладів і перекладачів, криптонімів і псевдонімів.

В червні 2001 р. в Національній спілці письменників відбулась презентація вибраного – “Поезії” Віри Вовк. Віру Вовк, народжену в Бориславі на Львівщині, доля в повоєнні роки занесла в далеку Бразилію. Германістка та музикознавець за фахом, тривалий час професорка німецької літератури в Державному університеті Ріо-де-Жанейро, Віра Вовк чимало зробила для того, щоб українська поезія прийшла до читачів південноамериканського (і не тільки) континенту. Ще в 1959 році вийшла в її перекладі “Антологія української літератури”. В 1966 році вперше зазвучали португальською мовою вірші Ірини Жиленко, Івана Драча, Ліни Костенко, Василя Симоненка. Окремими виданнями з-під її пера з’явилися твори українських класиків – Марка Вовчка, Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника. А в серії “Писанки” у 90-х роках вийшов цілий ряд збірок сучасних українських поетів (і прозові твори Валерія Шевчука). Почала писати з раннього дитинства : 12 збірок поетичних, 7 прозових, 7 видань драматургічних творів. А ще переклади – згадані португальською з української й українською з мов оригіналу – Неруда, Клодель, Лорка, Тагор, Георге. З Бразилії в Україну Віра Вовк привозила ансамбль барокової музики “Тандарадейрос”, який продемонстрував високу культуру співу і виконання українських класичних творів та народних пісень і псалмів. Ансамбль виступив в Києві, Чернівцях, Івано-Франківську, Львові, Полтаві, Дніпропетровську, а потім з тією самою програмою в Німеччині, Швейцарії та Франції. Як і кожен поет, Віра Вовк пише про грандіозний світ навколо і про себе в ньому. Історія, мистецтво, релігія, природа – так найзагальніше можна окреслити коло її поетичного слова.

Щодо питання культурних зв’язків діаспори на американському континенті з Україною, то переломними тут стали 80-ті роки. 1989 року в Україні дав концерти у Києві, Каневі, Львові, Полтаві, Тернополі та Чернівцях самодіяльний ансамбль імені Тараса Шевченка з Канади.

Всесвітньовідомий танцювальний ансамбль “Шумка” з Канади познайомив зі своєю творчістю жителів Києва, Львова, Івано-Франківська в 1990 році. У цей же час вперше в Україну отримали змогу приїхати відомі у всій Канаді і за її межами, але, на жаль, не знані у нас, торонтські художні колективи і жіночий хор “Левада”, чоловічий “Оріон”, оркестр “Авангард”. Вони підготували святкову програму “І одна у нас мова солов’їна”, присвячену 100-річчю поселення українців у Канаді. З нею виступили у Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Києві та інших містах.

1991 року на українській сцені виступали такі широко відомі мистецькі колективи й окремі виконавці з діаспори, як капела бандуристів імені Тараса Шевченка (США), чоловічий хор “Бурлаки” і жіночий “Веснівка” (Канада), окремі виконавці. До речі, концертно-виконавська

діяльність капели бандуристів із Сполучених Штатів 1992 року відзначена Державною премією України імені Тараса Шевченка.

Майстерність всіх творчих колективів діаспори з усією виразністю засвідчує, як можна не лише зберігати національну пісню, танок далеко від землі походження батьків, нерідко в багатоетнічній країні, але й плекати, розвивати їх.

У міжвоєнний період після завершення Другої світової війни значна частина українців прибула до Великобританії та Франції. Українська діаспора Великобританії, за даними Союзу українців у Британії, на середину 80-х років становила 35 тисяч чоловік. Вони в основному мешкають у Манчестері, Ноттінгемі, Бредфорді, Лондоні та інших містах. Навіть до цього часу українці підтримують досить високий рівень національної ідентичності у поколіннях, народжених в Англії. Це стосується змішаних шлюбів, особливо тих з них, де матерями є українки.

Громадські осередки українців особливу увагу приділяють проблемам вивчення молодими поколіннями рідної мови, літератури та історії, що безумовно, є одним з головних напрямків виховання самосвідомості і прищеплення культурних традицій народу. Постійно розвивається в діаспорі художня самодіяльність. Це підтверджується на прикладі діяльності хорів “Діброва”, “Гомін”, танцювальних ансамблів “Метелик”, “Орлик”, квартету бандуристів “Кобзарське братство”. Широко відома у діаспорі майстерність бандуриста, виконавця козацьких дум В.Луціва. Активно пропагує українське мистецтво Спілка Українців Британії (СУБ), центр якої знаходиться в Лондоні. При філіалі Римського українського католицького університету в Лондоні – одного з наймолодших наукових центрів української діаспори в Західній Європі (1979) – діє мистецька секція, яка організовує виставки українських вишиванок, кераміки, інших виробів прикладного мистецтва, вечори поезії, зустрічі з художніми колективами з України. У Лондоні проживає видатна українська поетеса і художниця Галя Мазуренко, поезії якої позначено модерністською спрямованістю, своєрідним відчуттям слова, багатообразністю (збірки “Акварелі”, “Пороги” та ін.). У Лондоні культурним осередком діаспори є невеликий музей імені Тараса Шевченка. Бібліотека музею зареєстрована у каталозі бібліотек слов’янознавства Англії. Музей українського мистецтва функціонує в Олдгамі.

Велику роботу в розвитку і збагаченні української спільності проводить преса. Зокрема, в Англії в повоєнний період почали виходити часописи “Українська думка”, “Наша церква”, “Наше слово”, “Сурма”, “Визвольний шлях”. В червні 1993 року в Національній бібліотеці України імені В.Вернадського відбулась презентація журналу “Визвольний шлях” і передача повного комплекту до фондів бібліотеки.

У 80-ті роки почала діяти Українська європейська культурно-освітня фундація. Її метою є створення кафедри української мови та літератури при Лондонському університеті.

Франція є другою західноєвропейською країною, де проживає порівняно численна колонія українських поселенців – до 30 тисяч чоловік. Щоб зберегти національну етнічну та культурну самобутність, українці у Франції створили Український центральний громадський комітет у Франції (ЦУ ГКФ), Центральне представництво українців у Франції (ЦПУФ) та широку мережу жіночих, молодіжних, культурологічних і просвітянських організацій.

Перша українська організація виникла у Франції в 1908 році під назвою “Гурток українців у Франції”. В 1910 році гурток об’єднавав 120 членів, мав власний хор і курси української мови.

Мистецький Париж пам’ятає блискучі імена українців Марії Башкирцевої і Святослава Гординського, Олександра Архипенка і Сержа Лифаря, Олекси Грищенка і Якова Гніздовського. Серед безсмертних Парижа особливе місце належить видатній художниці з України Софії Левицькій. Член комітету “Осіннього салону”, що є великим досягненням чужоземця в Парижі, визнанням його великого таланту, Софія Левицька, художник різнобічний, дивувала вишукану французьку критику дуже особистим, майже істинковим поглядом на речі, делікатністю творчого письма, рідкісним художнім смаком і тонким розумінням природи світу. Портретист, пейзажист, любимі кольори зелений, охра і голубий, особливої майстерності досягла в гравюрі на дереві. Її ілюстрації до безсмертного твору М.Гоголя “Вечера на хуторі близ Диканьки”, який переклала разом з поетом Роже Аллярмом французькою, нагадують за своєю досконалістю, філігранністю виконання, вишуканим стилем старовинні гравюри. Критики відзначали вроджений талант художниці до елегантної стилізації, що особливо позначилось при оформленні поеми Поля Валері “Ле Серпан”.

В 1932 році роботи Софії Левицької експонуються на виставці української графіки в Берліні і Празі, а також на виставці сучасної графіки у Львові. В 1989 році в Парижі вийшов альбом графіки нашої видатної співвітчизниці і спогади про неї. Париж своє слово сказав. В Україні ж – 19 строф у довіднику “Митці України” (1992).

Ще один член комітету “Осіннього салону”, визначний український маляр і мистецтвознавець Олекса Грищенко (1883-1977) теж мешкав у Франції. Всесвітньовідомий пейзажист, твори якого в музеях і збірках Львова, Парижа, Страсбурга, Брюсселя, Генту, Осло, Стокгольму, Москви, Мадриду, Монреалю, Бостону, Філадельфії, Балтімору та інших міст.

Нині у Парижі працюють українські художники А.Сологуб, О.Мазурик, музикознавець А.Вірста. О.Мазурик закінчив Академію мистецтв у Кракові (1964) й Вищу школу мистецтв у Парижі (1968). Серед його творів численні пейзажі, портрети, модерні гравюри, ікони. Він розписав іконостаси для церкви Св. Володимира на бульварі Сен-Жермен у Парижі та каплиці Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Сарселі. Виставка творів О.Мазурика експонувалася 1990 року у Києві.

Повернулася сьогодні в Україну і малярська спадщина В.Винниченка, що відкрив нам ще одну грань свого таланту – як художник. В березні 2001 року в Державному музеї імені Тараса Шевченка експонувались його натюрморти, пейзажі, портрети. Його натура, чутлива до природи, кольору і ліній, поривалася до фарб і пензля, про що писав згодом відомий митець Святослав Гординський. В Україну перевезено 70 оригінальних робіт В.Винниченка, чотири альбоми з малюнками аквареллю, тушшю, вуглем. Загалом до малярської спадщини Володимира Кириловича входить понад 100 картин, за його заповітом його архів, бібліотека, твори належать Академії наук України, але за умови, що це станеться тоді, коли його Батьківщина буде незалежною. В.Винниченко як художник належав до “паризької школи”, особливо тонким колористом постає у полотнах “Гірський пейзаж”, “Сніг у передмісті” “Листопад над озером”, “Закуток” (хутір у французькому селищі Мужен, де письменник поселився). В.Винниченко з 1927 по 1934 рік мешкав у Парижі, і виступив одним із засновників “Аристократичної секції”, яка виникла в квітні 1929 року при Українській громаді в Парижі. Володимир Винниченко – художник – це окрема цікава сторінка життя колись викресленого з історії країни видатного письменника і політика.

Важливим досягненням української громади у Франції став той факт, що в 1949 році створено Архів української еміграції у Франції, що знаходиться в Сорбонському університеті при Інституті східних мов і цивілізацій. У Сорбонні на професійному рівні викладається українська мова. Франція має невелике відділення Українського вільного університету, де студіюється історія України та інші предмети з українознавства. З 1952 року українську мову офіційно затверджено для вивчення у Паризькому державному університеті східних мов і цивілізацій. Значним здобутком української діаспори стало відродження діяльності наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ) як спадкоємця заснованої в 1873 році у Львові дослідницької установи тієї ж назви. З 1947 по 1951 рік президія НТШ перебувала у Мюнхені, а потім переїхала в Сарсель, поблизу Парижа, де знаходиться і тепер.

Ще в мюнхенський період товариство видало першу частину тритомної “Енциклопедії українознавства”, а також 12 томів інших наукових праць. З 1954 по 1959 рік виходила десятитомна енциклопедія українознавства (словникова частина). Нині йде копітка робота над англійським варіантом енциклопедії українознавства. Паралельно здійснюється ще один науковий проект – підготовка семитомної “Енциклопедії української діаспори”. Членами НТШ є українські науковці – громадяни Франції, Німеччини, Іспанії, Англії, Бельгії, Швейцарії, Голландії, Норвегії та Марокко.

У Франції виходив тижневик “Українські вісті”, велику роботу в розвитку і збагаченні української спільності сьогодні здійснюють часописи “Україна”, “Українець у Франції”, “Українське слово”.

Останнім часом українська преса на Заході переживає значні труднощі, оскільки зменшуються її тиражі, а деякі газети й журнали зовсім припинили своє існування. Однією з причин такого становища є те, що молоде покоління української діаспори стало менше читати.

З усіх форм культурного процесу поза кордонами України творчо виявило себе і високе українське шкільництво, яке мало за своє завдання, виховати і вишколити нові кадри інтелектуальних працівників, які, хай і в умовах чужини, зуміли б продовжити розбудову української науки, плекати українську літературу чи мистецтво.

Першою такою високою школою став заснований на початку 1921 року у Відні Український Вільний Університет (УВУ). Засновником був Союз українських журналістів і письменників, а співзасновниками професори С.Дністрянський і М.Грушевський. УВУ мав три факультети: філософський, природничо-математичний, правничий. Восени 1921 року перенесений до Праги і знаходився там до 1939 року. По закінченню Другої світової війни відновив свою працю у Мюнхені. За час існування УВУ видав близько 100 томів “Наукових записок”, “Наукових збірників”, монографій, мистецьких альбомів. В університеті проводяться наукові конференції, захист дисертацій, стажування науковців з України.

Вагомим здобутком української еміграції в Німеччині став Український науковий інститут (УНІ), створений в Берліні в листопаді 1926 року заходами Павла Скоропадського. В 1934 році інститут став державною інституцією, прикріпленою до Берлінського університету. Своє головне завдання УНІ вбачав у тому, щоб плекати українську науку і культуру на німецькій землі й розвивати співробітництво із західноєвропейськими вченими. При інституті була організована бібліотека, архів преси і бюро наукової інформації. Тут працювали такі непересічні особистості як В.Липинський, С.Смаль-Стоцький, Д.Чижевський, Б.Лепкий та ін. Вже в 1927 році стали виходити “Записки” УНІ, що містили розробки з різних проблем україністики, всього їх опубліковано три томи (1927, 1929 і 1931 роки). З кінця 1932 року була започаткована серія українознавчих досліджень, а з 1933 року побачили світ перші номери періодичних видань – під назвою “Вісті”.

В 1922 році в Чехословаччині була заснована Українська Господарська Академія в Подебрадах. Вона мала три факультети: агрономічно-лісовий, економічно-кооперативний і інженерний, і готувала до господарської і технічної праці в таких ділянках, як агрономія, лісознавство, гідротехніка, економіка, статистика, кооперація. В перші роки студентами її були виключно емігранти, а від 1926-1927 років стала навчатись українська молодь з Галичини. За весь час існування УГА закінчило 557 осіб, які згодом знайшли працю в різних європейських державах. В 1932 році уряд Чехословаччини припинив фінансування академії, і тоді на її місці було створено Український Технічно-Господарський Інститут заочного навчання, де в 1932-1937 роках 749 осіб були його студентами.

З 1953 року кафедра української мови та літератури філософського факультету університету в Пряшеві (Словаччина) готує учительські кадри для шкіл з українською мовою навчання. Виходить єдиний на Пряшивщині український літературний журнал “Дукля”. Музей української культури у Свиднику видає “Наукові збірники української культури”. Він має в своєму складі відділи історії, етнографії, матеріальної культури, фольклору. З 1972 року в Бардієві – місті-заповіднику, куди перенесено об’єкти народної архітектури – відбувається огляд виконавців української народної пісні “Маковицька струна”.

Початки відродження українства в Угорщині належать до липня 1991 року, коли було засноване Товариство української культури в Угорщині, яке сьогодні видає двотомний часопис “Громада”, організувало недільну школу.

З 1990 року існує Об’єднання українців у Польщі, яке об’єднує польських українців та Польська асоціація українознавців, що займається вивченням і популяризацією історії, культури, літератури, державної мови України. Створено також Українське вчительське товариство, яке сприяло закріпленню українських шкіл у Польщі за Львівським, Луцьким, Тернопільським, Івано-Франківським та Рівненським управліннями освіти. Всі ці факти свідчать про відхід від епізодичного характеру відносин, і здійснюється в рамках діяльності Освітнього науково-методичного центру “Україна-діаспора”. Про налагодження системної співпраці свідчать семінари з українознавчих дисциплін для вчителів освітніх закладів українського зарубіжжя, а також Перша міжнародна науково-практична конференція “Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи”, що відбулась 1-4 листопада 2000 року в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, і в якій взяли участь українські освітяни з 15 країн світу. Конференція вивчила й узагальнила стан української освіти за кордоном, виробила спільні засади становлення й розвитку національної освіти в українському зарубіжжі.

Це тим більш важливо, що в східній українській діаспорі – в демократичних державах, що виникли на теренах колишнього Радянського Союзу – відродження культурно-національного життя українців починається з шкільництва. Такі громадські інститути як Науковий Центр україністики в Башкортостані та Товариство шанувальників української культури “Кобзар”, Українське товариство Киргизської Республіки “Берегиня”, Товариство української культури в республіці Молдова, Томський Центр української культури “Джерело” та Український національно-культурний Центр “Промінь” в Самарі – свідчать про початки демократизації суспільств нових незалежних держав і про відродження етнічності українців східної діаспори. Перспективи в цьому плані залежать від того, наскільки справжні демократи будуть в цих країнах і яким чином Україна зможе захищати права українських етнічних меншин поза її межами. Адже сьогодні в Україні створено Товариство зв’язків з українцями за межами України (Товариство “Україна-Світ”), діє Інститут досліджень діаспори.

Головною метою всіх цих інституцій об'єктивно є і повинна бути духовна консолідація українців усього світу в інтересах відродження, збереження й примноження національно-культурних традицій власного народу, сприяння розбудові його державотворчого потенціалу, зміцненню позицій українських організацій у країнах поселення, а Української держави – в світовому співтоваристві.

ДОДАТКОВА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

1. Бачинський Ю. Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки. Вид. 2-е /Ред. і передмова Василя Маркуся. — К. 1995.
2. Домбровський О. До історії Української Вільної Академії Наук у США // Український історик. — 1986. — № 3 — 4. — С. 90 — 96.
3. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у ХІХ — на початку ХХ ст. та її досягнення // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упоряд. С. Ульяновська; вст. ст. І. Дзюби; передне слово М. Антоновича; додатки С. Ульяновської, В. Ульяновського. — К.: Либідь, 1993. — С. 26 — 39.
4. Дудко О. О. Олександр Лотоцький: життя в еміграції (1920 — 1939) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Серія «Історія». — К., 1999. — Вип. 63 — 64. — С. 75 — 76.
5. Дуднік О. Я. Український студентський рух в еміграції (Центрально-Східна Європа, 20-ті роки ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2003. — 20 с.
6. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів/ Авт.-уклад. В.В.Оліфіренко та ін. — Донецьк: Сталкер, 1999. — 496с.
7. Енциклопедія українознавства. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954 — 1989.
8. Енциклопедія української діаспори. В 7 т. — Вид. 1-е. — К., 1995.
9. Євтух В., Трощинський В., Попок А., Швачка О. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Центр сучасного суспільствознавства. — К.: Фенікс, 2003. — 228 с.
10. Євтух В.Б. Українці за межами України //Історія України: нове бачення.-К.,1996.-Т.2.-С.467-493.
11. Євтух В.Б., Камінський Є.Є., Ковальчук О.О., Трощинський В.П. Зберігаючи українську самобутність. — К., 1992.

12. Євтух В.Б., Ковальчук О.О. Українці в Канаді. — К., 1993.
13. Заїкін В., Заїкіна О. Історично-правова наука української еміграції. — Львів, 1937.
14. Зарубіжне українство 1999: Інформ. каталог. — К., 1999.
15. Зарубіжні українці /С.Ю. Лазебник (кер.авт.кол.), Л.О. Лещенко, Ю.І. Макар та ін. — К.: Вид-во Україна, 1991. — 252с.
16. Зарубіжні українці: Довід. — К., 1991.
17. Заставний Ф. Д. Українська діаспора: Розселення українців у зарубіжних країнах/ Ф.Д. Заставний. — Львів: Світ, 1991. — 119 с.
18. Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х книгах. — Львів, 1994.
19. Ідзьо В. Українська діаспора та її преса в Росії (1989—1999) // Українська діаспора в Росії. Українсько-російські взаємовідносини: історія, наука, релігія. — Л., 2002.
20. Історія України: навчальний посібник для студ. неістрич. спец. / Р.Д. Лях, В. І. Ізюмов, Ю. М. Красноносів та ін. - Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. - 396 с.
21. Калакура Я. Внесок істориків діаспори у збагачення національних традицій української історіографії // Українці: світова нація перед викликами ХХІ століття. — К.: Смолоскип, 2006. — С. 38 — 55; Його ж. Історичні засади українознавства. — К., 2007. — 381 с.
22. Калінічева Г. І. Українсько-німецькі освітні і наукові зв'язки у 20-ті — на початку 30-х років: дис... канд. іст. наук. — Донецьк, 1996. — 214 с.
23. Козій Михайло. За чужу справу/ Літ.запис З. Книша.-К.: Основи,1995.- 259с.: з іл.
24. Козлітін В. Д. Російська та українська еміграція в Югославії (1919 — 1945 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук. — К., 1997. — 31 с.
25. Кононенко П. Національна ідея, нація, націоналізм: монографія. — К.: Міленіум, 2005. — 358 с.; Його ж. Освіта ХХІ століття: філософія родинності. — К.: Артек, 2001. — 240 с.; Його ж. Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів. — К.: Міленіум, 2006. — 870 с.; Його ж. Український

- етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів: ГНИП, 2003. – 519 с.; Його ж. Феномен української мови. Генеза, проблема, перспективи. Історична місія. – К.: Наша наука і культура, 1999. – 168 с.
26. Кравчук П. На новій землі. Сторінки з життя, боротьби і творчої праці канадських українців. — Торонто, 1957.
27. Криськов А. А. Українська імміграція міжвоєнного періоду у Чехословаччині (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 1997.
28. Кубійович В. Укр. діаспора в СРСР в світлі переписів населення // Сучасність, ч. (210). — Мюнхен, 1978.
29. Кубійович В. Українська еміграція // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Репр. вид. 1949 р. – К., 1995. – Т. 2. – С. 590.
30. Лазебник С. Ю., Балан Я., Кордан Б. та ін. Зарубіжні українці: Довід. — К., 1991.
31. Лановик Б., Траф'як М., Матейко Р. та ін. Українська еміграція: від минувшини до сьогодні / За ред. проф. Б. Лановика. — Т., 1999.
32. Литва — Україна: історія, політологія, культурологія. — Вільнюс., 1995.
33. Майер В. Українські трудові мігранти на теренах Чеської Республіки // Заробітчання як вибір майбутнього. — Л., 2004.
34. Макарчук С. А. Український етнос (Виникнення та історичний розвиток). — К., 1992.
35. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. — Л., 1983.
36. Малиновська О. Трудова міграція з України 1994 і 2002 рр. у м. Києві, м. Чернівці та с. Прилбичі Яворівського району Львівської області // Заробітчання як вибір майбутнього. — Л., 2004.
37. Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. — Вінніпег, 1986.
38. Марунчак М. Історія українців Канади. Т.1,2. — Вінніпег, 1968, 1974.

39. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. – Т. 1. Роки 1945 – 1951. – Мюнхен: Академічне вид-во д-ра Петра Релея, 1985. – 429 с.
40. Мости в Україну / Укладачі: Володимир Білецький, Віра Боднарук, Богдан Боднарук. — Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. — 2005. — 116 с.
41. Моцок В., Макар В., Попик С. Українці та українська ідентичність у сучасному світі. — Чернівці, 2005.
42. Навчальний посібник "Поезія «Празької школи» (Донецьк, 2000), рекомендовано Міністерством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів;
43. Наріжний С. Українська еміграція. Ч.І. — Прага, 1942.
44. Огляд джерельної бази видань діячів української діаспори з фонду відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського/Нац. ун-тет "Києво-Могилянська академія"; Нац. парламентська бібліотека України // Особисті книжкові колекції та особові фонди діячів української діаспори в бібліотеках та архівах України: Збірник матеріалів конференції. - К., 2004. – С. 30-36 (Співавтори: Дегтяренко Л. О.).
45. Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання // Петлюра С. Статті. Листи, Документи. – Нью-Йорк: УВАН, 1956. – С. 300 – 341.
46. Письменники української діаспори: Донбаський вимір / [упоряд. В. А. Просалова]. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. – 336 с.
47. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття): Монографія. — К.: МП «Леся», 2006. – 672 с.
48. Празька поетична школа: Антологія/ Упоряд. текстів та передмова: О.Г. Астаф'єв, А.О. Дністровий.-Харків: Ранок; Веста, 2004.-256 с.
49. Роде наш прекрасний: Матеріали Всесвітнього форуму українців, 24 серпня 1992 року. — Тернопіль, 1993.
50. Російський О.М. Українці у діаспорі //Етнографія на Україні:Навч.посібник.-Львів,1994. – С.407-425.

51. Саган Г. Українська наука на міжнародній арені: наукова співпраця у міжвоєнний період. – К., 2003. – 227 с.
52. Сакада Л. «Український історик»: генеза, тематика, постаті. – Нью-Йорк; Київ: Видавництво Олени Теліги, 2003. – 328 с.; іл.
53. Сапеляк О. Українські місіонери в Аргентині // Народознавчі зошити. – 2003. — № 1—2.
54. Сидорчук Т. М. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Австрії (1919 – 1925 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995. – 189 с.
55. Сорока М. Українська словесність за рубежем // Українознавство: III Міжнародний конгрес україністів / Міжнародна асоціація україністів; Ін-т українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 1997. – С. 114 – 123.
56. Стремидло В. І. Друга хвиля української еміграції в Чехословаччині (20–30-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1994. – 214 с
57. Сьомий конгрес Світової федерації українських жіночих організацій, 26 жовтня 1997. — Торонто, 1997.
58. Тесля І., Юзик П. Українці в Канаді – їх розвиток і досягнення. – Мюнхен, 1968.
59. Тимошик М. С. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) в обороні української мови // Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2001. – С. 8–63.
60. Токар Л. Актуальні питання теорії та методології українознавства // Українознавство. – 2002. – Число 1–2. – С. 36–42; Його ж. Українознавство і побудова національної держави в Україні // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. XI. – С. 80 – 101.
61. Томилов И. Современные этнические процессы в южных и центральных зонах Сибири. // Советская Этнография. - 1978.- №4.
62. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К.: Інтел, 1994. – 259 с.; Його ж. Український соціологічний інститут у Празі: організація і наукова праця

- (1924 – 1932 pp.) // Українська діаспора. – 1992. – № 2. – С. 138–150; Його ж. Фрагмент діяльності Українського соціологічного інституту у Відні (за матеріалами родинного фонду Грушевського) // Українська діаспора. – 1992. – № 1. – С. 98 – 109.
63. Трощинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі. — К., 1999.
64. У співпраці та єднанні увійдемо у ХХІ століття: Матеріали Другого Всесвітнього форуму українців в Києві 1997 р.— К.: Рід. мова, 1999. — 450 с.
65. Українська діаспора у світі: довідник. - К. : Товариство "Знання", 1993. - 44 с.
66. Українська діаспора, числа 1-10. — Київ-Чикаго: Інститут соціології НАН України, Редакція енциклопедії української діаспори при НТШ (США), 1992-1997.
67. Українська діаспора: историческая литература / Інститут Соціології АН України, Редакція Енциклопедії Української Діаспори при НТШ. - К. ; Чикаго : ІНТЕЛ, 1993. - 158 с.
68. Українська еміграція. Історія і сучасність: Матеріали міжнарод. наук. конф., присвячені 100-річчю еміграції українців до Канади. — Л., 1992.
69. Українська кооперація діаспори: Історичний огляд (1930-1995). — Чикаго-Київ, 1996.
70. Український альманах: 1997. — Варшава, 1997.
71. Український альманах: 1998. — Варшава, 1998.
72. Український Науковий Інститут Гарвардського Університету. Українці в американському та канадському суспільствах. Соціологічний збірник, за ред. В. Ісаєва. — Кембрідж, 1976.
73. Українські канадці в історичних з'язках із землею батьків: До 100-річчя прибуття перших українських поселенців до Канади: Збірник.-К.: Дніпро, 1990. – 231с.
74. Українські поселення: Довідник/за ред. А. Мілянчика (гол. редактор) та ін. — Нью-Йорк, 1980.
75. Українці в зарубіжному світі. – К.: Наук.думка, 1991. – 138с.

76. Українці Австралії: Енциклопедичний довідник. — Сідней, 2001.
77. Українці в Австралії. Матеріали до історії поселення українців в Австралії. — Мельбурн, 1966.
78. Українці в американському та канадському суспільствах. Соціологічний збірник. Т.1. — Джерсі-Сіті, 1976.
79. Українці в Аргентині. — К., 1997.
80. Українці за межами УРСР (1918-1940)/ В.П. Трощинський, А.А. Шевченко, Р.Г. Симоненко та ін. — 2003. — 720 с.
81. Ульяновський В., Ульяновська С. Автори «Української культури» // Українська культура. Лекції за ред. Дмитра Антоновича / Упоряд. С. Ульяновська; вст. ст. І. Дзюби; переднє слово М. Антоновича; додатки С. Ульяновської, В. Ульяновського. — К.: Либідь, 1993. — С. 505 — 587; Ці ж автори. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами // Українська культура ... — С. 477 — 498.
82. Франко О. Федір Вовк — вчений і громадський діяч. — К., 2001.
83. Хрестоматія «Празька школа» / [упоряд. В. А. Просалова]. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004.
84. Череватюк В. Б. Громадська, культурно-освітня та наукова діяльність українських емігрантів у Франції в 20–30-ті роки ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 1996. — 22 с.
85. Четверта хвиля еміграції: регіональні особливості: "Круглий стіл", 22 серп. 2002 р., м. Київ: Стенограма/ Ін-т дослідж. діаспори; Упоряд. І. Винниченко. - К.: Геопринт, 2002. — 40с.
86. Чорний С. Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897—1990 рр. — Київ, 2002.
87. Чумало М. Соціальне обличчя новітньої української трудової міграції. Результати масового соціологічного опитування українських заробітчан в Італії // Заробітчанство як вибір майбутнього. — Л., 2004.
88. Шаблій О. Володимир Кубійович. Енциклопедія життя і творення. — Париж–Львів: Фенікс, 1996. — 704 с.

89. Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція у США і Канаді (кінець XIX - початок XX ст.). — К., 1960.

90. Шлепаков А.М., Буркут І.Г., Васильєва Л.Д. та ін. Українці в зарубіжному світі. — К., 1991.

Довідкові інтернет-ресурси

1. Товариство зв'язків українців за межами України "Україна-світ" - <http://www.ukrsvit.kiev.ua>
2. Українська Всесвітня Координаційна Рада - <http://www.uvkr.com.ua/>
3. Міжнародний конгрес українців - <http://www.ukrainianworldcongress.org>
4. Молодіжний націоналістичний Конгресс <http://www.ukrnationalism.org.ua/>
5. Інститут вивчення діаспор - <http://idd.ukrsat.com>
6. Український Науковий Інститут Гарвардського Університету <http://www.huri.harvard.edu>
7. Інститут Святого Володимира в Торонто - <http://www.stvladimir.ca>
8. Український Університет м. Москви - <http://www.u-u-m.boom.ru>
9. Українська бібліотека в Москві - <http://webcenter.ru>
10. "Кобза" - незалежний правозахисний сайт на тему "Українці Росії" - <http://www.kobza.com.ua/>
11. "Зелений Клин" - сайт присвячений історії і культурі українців Дальнього Сходу - <http://zeleniyklin.com.ua>
12. "Жовтий клин" - сайт присвячений історії та культурі українців Нижнього Поволжя - <http://srrc.seun.ru/ukrvolga>
13. "Сірий Клин" - сайт об'єднання українців м. Омська - <http://www.siryj-kljn.narod.ru>.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ

1. Охарактеризуйте динаміку чисельності української діаспори в Росії у ХХ ст.
2. Які причини зумовили чисельне зменшення української діаспори на пострадянському просторі у 90-х роках ХХ ст. — на початку ХХІ ст.?
3. У яких формах виявляє себе національне життя української діаспори на пострадянському просторі?
4. В чому полягали причини зросійщення українців СРСР поза межами України в період до 1991 р.?
5. Охарактеризуйте стан української діаспори у Молдові на сучасному етапі.
6. Які суперечності існують у показниках про чисельність української діаспори в Польщі (за даними державних переписів населення про національну і конфесійну віднесеність)?
7. В якому регіоні Словаччини проживає автохтонне українське населення?
8. В яких регіонах Румунії, проживає автохтонне українське населення?
9. Чому значна частина українців Словаччини називають себе русинами?
10. Назвіть основні канадські провінції, в яких українське населення становить значну частку.
11. В чому відрізняються сфери зайнятості українців Канади й українців США?
12. Назвіть основні періоди української заокеанської еміграції.
13. Які Ви знаєте найважливіші культурно-громадські товариства українців Канади і США?
14. Яка чисельність української діаспори в американських країнах?
15. Назвіть країни Південної Америки, в яких проживає українська діаспора.
16. З якого часу і в яких умовах формувалася українська діаспора в Австрії?
17. Назвіть європейські країни, де українські діаспорні групи найчисельніші.
18. Коли і за яких умов з'явилися українці у південнослов'янських країнах — Сербії, Хорватії, Боснії?
19. Назвіть причини заробіткової еміграції українців у 90-х роках ХХ ст. — на початку ХХІ ст.
20. В яких європейських країнах на сучасному етапі існує найчисельніша кількість українських заробітчан?
21. Як можна охарактеризувати умови праці та побуту українських заробітчан у європейських країнах у наш час?

22.3 якого часу і на яких засадах формувалась перша хвиля української еміграції?

23. В чому полягає сутність соціально-економічних та політичних умов еміграції?

24. Назвіть представників українства в культурно-мистецькому житті європейських країн міжвоєнного періоду.

25. Охарактеризуйте першопричини другої хвилі української еміграції.

26. Проаналізуйте етапи міграції українців на територію Російської імперії, згодом – Радянського Союзу.

27. В чому полягає поняття «соборності» історичних знань в умовах оволодіння науковою спадщиною діаспори?

28. Які основні проблеми дослідження української діаспори?

29. Чи є перспективи співпраці між діаспорою і Україною?

30. Назвіть видатних українців за межами України.